ЛИСТИ

ДО

ПРАВИТЕЛЯ УКРАЇНИ

Зібрав Петро Криця-Надбужанський

ПЕРЕМИШЛЬ—ЛЬВІВ
1932.
З друкарні Поспішної в Перемишлі.

Оцифровано з бібліотеки М. Мольнара

Присвячується Українській Молоді, яка заховує і шанує державно-творчі традиції своїх Предків, стає на плечі своїх Батьків, щоб стати вищою, користає з досвіду Батьків і не починає історії України від свого покоління.

Передмова.

Дрібні ідеї, як метеори, заблищать і зникають у вічности. Великі ідеї, як сонце, освітлюють життя народу, будять почуття, думки.

Любий Читачу!

Не шукай у „Листах до Правителя України" історичної правди, бо й Ти й я не знаємо добре цієї правди. Події, про які згадую в „Листах", освітлив я дуже субєктивно й, припускаю, мало історично, отже відразу прошу не ставити до цих „Листів" таких вимог, як до історичних, наукових праць. Деякі події з українського життя допроваджував я в думках до їх льозічного, державного кінця.

Хай за це ганьблять мене українські недержавники і чужинці, на що я й чекаю, але хай глибоко вникнуть у зміст „Листів" серіозно думаючі українські громадяни, яким уже остогидло українське недержавне життя, і які нарешті бажають думати, діяти й жити державно.

„Листи" не навчать, як досягти цього, але можуть прищіпити думку і потребу державного думання та чину.

Специфічна хороба українського державного й недержавного життя, незрозуміла або мало зрозуміла для державно вихованого европейця, вимагає надзвичайних засобів лікування, які можуть викликати велике здивування чужинців. Хороба українського народа розвивалась сотні років і є дуже індивідуальна, тому й ліки для цеї хороби мусять бути цілком одмінні.

„Листи" не вичерпують способів державного правління, а тільки дуже побіжно порушують деякі питання цього правління й відкривають певні перспективи відродження Української Нації й Держави. Тому булоби великою помилкою вважати „Листи" за якийсь постійний порадник.

Зміна психіки українського народу позбавить „Листів" їх вартости, як-що по думці читача, вона є, і „Листи" лишаться тільки прикрою памяткою минулого й сьогоднішнього, українського життя.

Автор.

I

Лист скитських королевичів Анахарсма й Скіля. *)

Очі й мозок кротів вражає навіть слабе світло і дуже їх хвилює.

Дорогий Брате Наш!

Минуло 2500 років од часу, коли наші піддані силою вдерлися до нашого дому й замордували нас. Долівка в хаті, де нас замордовано, заляна була кровю і в королівській крові бродили брудними ногами вбійники. Одіж і мебіль обризкані були кровю.

Сталося вбійство синів короля Скитів!

Наш Батько правив Скитією 30 років. Його правління було дуже тяжке так для нього, як і для його підданих. Часті наїзди на наш край сусідніх, ворожих народів змушували Батька тримати велике військо: піхоту, кінноту і фльоту. За час його правління відбулося 8 війн. В пяти війнах наше військо перемогло наїзників і виперло їх на кількасот кільометрів від наших кордонів. В трьох-же війнах не мали ми перемоги й Батько мусів замиритись з наїзниками на некорисних для нас умовах.

Найголовнійшою причиною наїздів на наш край сусідніх кочових племен були кепські природні кордони нашої держави, а саме: нам бракувало на півночі й сході великих рік і гір, які-би відділяли нас від сусідів, стримували їх наїзди й облекшували нам оборону.

Батько постійно навчав нас, щоби ми стреміли до витворення в своїй державі великої мілітарної сили й коли нам усміхнеться військове щастя, щоби ми підбили під своє панування сусідні ворожі нам племена й досягли високих гір і широких рік, що забезпечували-би нам мирне життя й розвиток. Брак добрих, природних границь державних у Скитській, а потім в Українській Державі тяжко заважив на долі обох держав.

Часті війни й приготування до війни в часі миру: муштра людей, годівля коней, виріб на запас білизни, одежі і зброї для вояків відривали підданих від хліборобства і ловів, вичерпували матеріяльні засоби й витворювали настрій небезпеки для майна й життя підданих.

Громадське й державне життя було дуже нервове й напружене, але Батько залізною рукою старого вояки тримав своїх підданих у послусі.

Рівень нашої скитської культури був дуже низький. Про римську й грецьку культуру не мали ніякого поняття навіть люди, що займали високі становища в нашій державі. Правда, грецькі купці, що приїздили до нас з товарами, привозили нам дещо

*) Відомости про Анахарсма й Скіля є в Геродота.

зі своєї матеріяльної культури, а пізніще, в міру розвитку торговельних звязків і знання грецької мови, довідувались ми про високий стан освіти, поезії, фільософії, військової штуки й правних понять у Греків і Римлян.

Батько радо слухав оповідань купців, серед котрих були й вояки, про військову штуку Греків і Римлян, а принагідно й про красне письменство, фільософію та право. Він добре розумів, що правитель держави повинен уміти нетільки добре воювати, але й твердою рукою вести свій нарід до освіти і добробуту, бо мудро кермувати мирним життям народа значно трудніще, ніж кермувати військом в бою.

Користаючи з нагоди перебування в нашій державі римських і грецьких купців, між котрими були дуже освічені люди, Батько запросив двох з них на вчителів до нас, а нам тоді було 8 і 10 років. За 8 років навчилися ми добре розмовляти й писати по грецьки й латинськи, простудіювали найважніщі поетичні, історичні й фільософічні твори й засвоїли собі деякі правні поняття. Набували ми знання нетільки від навмисно запрошених Батьком учителів, але і від инших осіб, що приїздили з Греції та инших країв.

Виховання наше й особливо науки, що їх ми студіювали, — тому, що були вони чимсь зовсім новим — викликали в наших підданих неприємне здивування і незадоволення, яке переходило в обурення з причини наших відмінних умових понять, явних наших симпатій до вищої культури і занедбування своїх народніх звичаїв і релігійних обрядів.

Минули роки.

Батько наш старівся і хворів на недуги, набуті в військових походах. Одного дня закликав він нас до себе, виявив нам свою фізичну неміч, яка перешкоджувала йому доглядати всіх справ, і велів нам взяти діяльну участь у державному правлінні під його доглядом і порадами.

Обміркувавши загальне положення й з огляду на великий брак людей, здібних до кермування на ріжних ділянках державного правління — вирішили ми заложити школу для дітей наших підданих, що належали до вищих верстов. Запросили вчителів і оповістили вписи дітей у школу.

Ніхто з батьків не зголосив своїх дітей до школи.

Витворилась прикра ситуація.

Нам стало ясно, що ми — завдяки иншому вихованню й головне ширшому світоглядові — в порівнанні з нашими підданими, навіть дуже близькими до нашого дому, далеко відійшли від нашого народу. Ми дивились на нарід зверху. Він не розумів наших стремлінь — підняти його освіту, культуру й військову техніку та зробити відпорним на наїзди ворогів.

Занехати розпочате діло — не можна було. Ми стали-би смішними в очах народу, стратили-б авторитет правителів, а головне мусіли-би морально улягти людям, що світогляд свій набували в чорноморських степах, де вони, як вітер, гуляли.

Ми видали розпорядок, щоби 100 батьків, згори визначених, які жили в нашій столиці Омань, щодня посилали до школи своїх синів. Але й це не помогло. Тоді ми повідомили кожного з тих батьків, що за непослух дістануть по 25 ударів бичем, сплетеним з грубих ременів. Деякі привели дітей до школи, але більшість байдужно поставилась до наших погроз.

Винні дістали визначену кару.

Обурення покараних і хвилювання всіх мешканців Оманя були безмірні, але ми досягли свого — школа була заповнена учнями.

В державному правлінні аргумент бича завжди сильніщий від аргументу слова.

Наука йшла успішно. Що місяця навідувались ми до школи й за кожним разом завважували ріжницю в розвитку дітей. Батьки заспокоїлись, бо наука не видавалась їм страшною й небезпечною.

Навчання провадилось вже три роки й ми покладали великі надії на те, що виховаємо собі помічників і державних мужів. Але в половині четвертого шкільного року управитель школи повідомив нас, що майже половина учнів не ходить до школи.

Від батьків ми довідались, що вони заборонили своїм дітям ходити до школи, бо один із учителів навчав дітей грецької релігії, хвалив її й осміював нашу релігію.

Занепокоєні жреці почали агітувати спочатку проти школи, де вчать грецької релігії і осміюють нашу, а потім і проти нас, що допустили до цього. Жреці розпустили чутки, що ми заложили школу, де вчать поганської віри, що ми зрадили свою віру і приняли чужу, поганську. Для поширення цих чуток був сприятливий грунт, бо мешканці міста Оманя, а головним чином батьки учнів, були невдоволені існуванням школи.

Ми звільнили учителя, що знайомив дітей зі своєю вірою та осміював нашу, й видали наказ, щоби всі, без виїмку, учні ходили до школи, але нашого наказу не послухали батьки. Коли ми погрозили карою, прибула до нас делєгація жреців під проводом найвищого єрарха і вимагала, щоб ми замкнули школу, бо вона запроваджує нечувані в нашім житті новости, а головне пропагує чужу віру. На нашу відповідь, що винного вчителя звільнено з посади, а иншим учителям заборонено доторкатись релігійних питань — найвищий жрець завважив, що цього мало. Школа конче мусить бути замкнена, вчителі мусять виїхати, а ми — зректися своєї науки, бо вона є поганська.

Постава жреців занепокоїла нас. До порозуміння з ними не можна було дійти, бо вони були непохитні.

Ми видали новий розпорядок, під загрозою кари для батьків, щоби діти неодмінно ходили до школи. Кари, які мали впасти на винних батьків, викликали велике обурення. Його вміло піддержували і розярували жреці, лякаючи темний нарід карою нашого бога за поширення поганської віри.

Сфанатизовану товпу, що складалась з кількох тисяч людей

Оманя й близьких осель, справили агітатори до нашого дому. Засліплені злобою й фанатизмом наші власні піддані вдерлися до нашої королівської палати й замордували нас.

Із цієї трагічної події хочемо ми, Дорогий Брате Наш, зробити висновок й подати Тобі свої міркування, які допомогли-би Тобі кермувати Українською Державою.

1. Дітей своїх учи й виховуй спільно з дітьми громадян своєї держави, особливо від 13 року їх життя.

Завдяки цьому діти Твої не будуть ізольовані від дітей громадян, матимуть спільні духові інтереси зпочатку з дітьми, а потім і з громадянством, розумітимуть потреби, стремління, бажання, душу громадянства. Громадянство любитиме дітей свого монарха, коли вони йому близькі, зрозумілі, виросли і вчились на його очах, а в часах невдач, поразок і нещастя матиме до них довіря.

Відокремлення дітей монарха від дітей громадян, виховання їх чужими людьми витворить у них невластивий їхньому народові світогляд, а це причиниться до повстання високого муру непорозуміння між будучим правителем і його народом. Такий саме мур часто бував причиною загибелі монарха й цілої держави.

Тільки після того, як закінчать Твої діти національну освіту, себ-то, коли в них сформуються ясні й тверді погляди на історичне й сьогоднішнє життя свого народу, можна покликати до них учителів-чужинців, які дали-б їм більший обсяг знання й ширше та глибше розуміння життя. Дуже корисним є для дітей монарха, по закінченні своєї школи, подорожувати по чужих, дружніх державах, де вони студіювали-би ріжні державні устрої і військову штуку, що необхідно їм знати при кермуванні державою й запроваджуванні поліпшення у державному житті.

2. Монарх, що стоїть на значно вищому ступні державного досвіду, ніж нарід і провідна його верства, і ясніще розуміє потреби життя, нетільки може, але й мусить вказувати народові нові і кращі шляхи громадського й державного життя — отже мусить згори накидати народові реформи.

Накидання таких реформ насильно, без попереднього освідомлювання народу й його провідної верстви, особливо без значного кадру людий, здібних до тактовного й мудрого переведення їх, може викликати психічний і фізичний бунт народу, бо нарід у масі є глибоко консервативний, не любить нововведень і дуже часто ставить опір реформам.

Тому докладно досліджуй існуючі хиби громадського й державного життя й тільки після основних дослідів переводи звичайні поліпшення, що ведуть нарід до вищих ступнів освіти, культури, громадського й державного ладу. А до реформ радикальних, засадничих, що бурять століттями засвоєні народньою масою форми життя, приступай дуже обережно і добре підготовлений, себ-то тоді, коли створиш фізичну й інтелєктуальну силу, психічно Тобі віддану, яка не допустила-би до бунтів і була-би здібна

широко освідомити народну масу і провідну його верству про необхідну потребу радикальних реформ.

3. Шануй духовенство, дбай про високий рівень його освіти й моральности й умій, коли є необхідна потреба, використати його авторитет і вплив для державних цілей.

Підтримуючи духовенство матеріяльно, ніколи не вимагай від нього послуг, які принижують гідність духовного пастиря і обертають його, із служителя вівтаря і проповідника моралі, в незручного і кепського урядовця.

Май на увазі, що наука релігії ставить завжди вищі вимоги, ніж держава.

Духовенство виховує нарід у засадах моралі й релігії, себ-то в тих засадах, до здійснення яких у житті прямує держава иншими шляхами, а саме—духовенство виховує нарід словом моралі, віри й взаїмної любови, а держава—засобами школи, поліції, адміністрації, суду й вязниць.

Духовні єрархи, як-що вони стоять на рівні освіти й досвіду державних мужів — а це є conditio sine qua non церковного й державного життя — виконують найголовніщу функцію церковно-державного правління, а саме виховують освіченних і моральних пастирів, а через них — моральних, добрих і послушних державній владі громадян.

Нарід, що виріс без морального впливу духовенства, потребує так багато поліції, судів і вязниць, що в тій скількости ніяка держава не в силі їх утримувати.

З цього, Дорогий Друже Наш, зрозумієш, чому духовенство мало у всіх часах і в усіх народів такий великий вплив на громадянство. Вплив цей був тим більший, чим більше було духовенство освічене й моральне.

Для великих державних цілей можна приєднати духовенство авторитетом правителя держави, ознаками пошани, достоїнствами й цінними подарунками для окремих заслужених осіб духовних і богатими фондаціями для церковних інституцій. Май на увазі, що духовенство, яке жиє з вівтаря і має свої станові інституції й інтереси, психічно призвичаєне до приносу дарів од народу й правителів держави.

Духовенство може здійснювати ціли релігії і церкви за помочею, переважно, матеріяльних засобів, потрібних для церковного й його особистого життя. Тому духовенство завжди цінило дари правителя держави. Авторитет церковного єрарха й матеріяльна поміч духовенству й окремим особам дадуть добрі наслідки. Правитель мусить знати потреби духовенства й особливо його станову психіку і рахуватись з нею.

II

Лист Князя Ігоря Руриковича.

Недбайливий і слабовільний правитель є великим нещастям для народу.

Дорогий Брате Мій!

Довідавшись, що Ти став Володарем України, спішу дати Тобі кілька порад надзвичайної ваги, а саме, як порядкувати грошевими справами держави. Мої поради походять із власного, виїмково тяжкого досвіду, набутого в часі збирання податків у Деревлянській Землі, коли деревляни в розпуці замордували мене. А обставини цієї трагічної події були ось-такі:

Збирання податків із Деревлянської Землі доручив я воєводі Свінельдові, який з дружинниками обходив ту землю й без милосердя стягав з людей податки. Меншу частину зібраного податку вкладав Свінельд до державного скарбу, а більшу частину залишав собі і своїм дружинникам. Ніякої контролі над Свінельдом не було й він безмірно збагатів разом зі своєю дружиною.

Богацтво Свінельда й його дружинників викликало велику заздрість моїх власних дружинників, які кілька років уже не ходили зі мною збирати податків. „Отроци Свінделжи изооділи ся суть оружьєм и порти, а ми нази". Дружина впросила мене вирушити з Київа до Деревлян. Деревляни нераді були з приїзду свого князя, бо Свінельд нетільки збирав великі податки, але й грабував людність. В кожному городі, селі, хуторі мусів я вислухувати скарги на нього й його дружину. З цієї причини визначив я на Деревлян малі податки, які населення сплатило в короткому часі.

Вертаючи до Київа, зустріли ми Свінельдового скарбника, якого вислав він, очевидно, для спростування скарг. Скарбник довго вияснював, що Свінельд збирав дуже малі податки й що Деревлани завжди скаржаться на великі нібито податки, а взагалі вони рідко їх платять завдяки кепським шляхам у Деревлянській Землі.

Мої дружинники, незадоволені з зібраних мною скромних податків, і спираючись на звідомленні скарбника Свінельда, вимагали від мене повернути в Деревлянську Землю, щоби зібрати більше податків. Не було в мене сильної волі і я не спротивився бажанням дружини та повернув з її частиною до Деревлян.

Через те, що скарги людности на Свінельда були безуспішні і що я, замісць занехати збирання податків, наклав їх ще більше, Деревляни з розпуки вимордували мою дружину, а мене привязали до двох пригнутих одно до одного дерев, пустили їх і вони розірвали мене на двоє.

Кермуючись життєвим і державним досвідом, так трагічно і ганебно набутим, даю Тобі, Дорогий Друже, такі поради:

1. Завжди контролюй через відданих Тобі, чесних і мудрих людей, а коли можеш, то й особисто, воєводів і вищих урядовців державних, чи виконують вони закони й заховують солідність у грошевих справах, бо влада, без контролі правителя й його довірених осіб, опянює людину, а безконтрольна господарка громадськими й державними грішми робить із чесного чоловіка — злодія.

Аби не було зловживань державного майна і грошей, необхідно організувати розгалужену контролю. На чолі контролі повинна бути особа, що має Твоє повне довіря, а відзначається отсими прикметами: високою чесністю, залізною волею, не боїться сильних, багатих людей, не має жадоби грошей і по своєму характері здібна накладати на винних великі контрольні кари.

Але май на увазі, що навіть найкраще організована контроля не може запобігти зловживанню державного гроша й майна, коли громадянство не є державно виховане, й коли воно морально зіпсоване війною та революцією, бо одні винуваті покриватимуть других. Тому за значні зловживання, особливо-ж за зловживання вищих державних урядовців, повинна бути встановлена кара смерти. Тільки страх перед шибеницею спинить масові зловживання.

Історія окремих держав подає приклади, що в часах найбільшого морального зіпсуття громадянства накладано найвищі кари, які давали добрі наслідки, бо винищувано злочинців і удержувано в страху тих, що могли стати злочинцями.

Добре організована контроля державного майна і грошей, скорий і суворий суд над тими, що допустились злодійства державного й громадського добра й шибениця для винних — ось-які успішні засоби, щоби не допустити до революції і матеріяльного та політичного знищення держави.

2. Май завжди відкрите вухо своє на скарги підданих. Досліджуй і перевірюй особисто й через довірених своїх людей скарги. Коли дійдеш до переконання, що Твій урядовець, яку би він службову рангу не мав, нарушив закон, вижени його з посади й віддай під суд. Коли урядовець допустився здирства, хабарництва або крадіжи громадських і державних грошей — нехай закон карає його смертю. Здирство, хабарництво і крадіж громадського й державного гроша, як це робив мій воєвода Свінельд, нищить у самому коріні авторитет влади, викликує непошанування й ненависть до неї, підриває маєстат правителя і підкопує фундамент існування самої держави.

Через те, що я, довідавшись про здирство й злодійство Свінельда, не покарав його смертю, а це треба було конче зробити, заплатив я сам своїм життям. Наслідки цього вбійства були дуже тяжкі для Деревлян. Моя подруга, княгиня Ольга, пімстилася за мене тяжко, згубила тисячі людей і це обтяжує мою душу, бо найголовніщою причиною нещастя мого й Деревлян була моя неправосудність. А треба знати, що здійснення правосуддя було моїм найголовнійшим правом і обовязком як князя.

3. Дуже ревно дбай про високий моральний рівень урядовців, добре оплачуй їх, виріжняй відданих Тобі і державі чесних урядовців, а злочинних карай безоглядно.

Не звертай уваги на погляди ліберальних і слабовільних людей, що є проти кари смерти. Краще є покарати смертю сотки, а навіть і тисячі злодійкуватих урядовців, ніж допустити до деморалізації цілої державної адміністрації і всього громадянства.

Ліберальність у судівництві — початок розкладу громадянства й держави.

Непохитне-ж виконування адміністрацією й судом законів виховує громадян у послусі і в пошануванні законів, а це зміцнює авторитет особи правителя й самої держави.

Особливо-ж дбай про виховання урядовців у пошануванні законів, бо урядовці є покликані перш-за-все до виконування й зберігання законів. Жорстоко карай тих, що ломлять закони, бо це нищить Твій авторитет і засади державного життя. Урядовець завжди мусить понести вищу кару, ніж громадянин, за однаковий злочин, бо урядовець є покликаний до оберігання Тебе, інтересів держави й громадян.

4. Тримай у міцних руках своїх дворян, бо в щоденному, придворному житті вони витворюють погляди й викликують враження, які є корисні для них і які мають вплив на погляди правителя та його родини. Адже під впливом своєї придворної дружини виїхав я до Деревлян, під її-же впливом, після здирства Свінельда, збирав податки з них, за її-ж намовою повернув до Деревлян з поворотної дороги до Київа і — зовсім немудро для правителя — наклав я на них нові податки, чим викликав бунт Деревлян і вбійство мене.

Оточення правителя держави є майже завжди захланне й ріжними способами вимагає від нього грошей і маєтків. Воно дуже часто причиняється до руїни державного скарбу (оточення Людвика XIV.) й викликає надмірними податками революції з їх жахливими наслідками.

Не слухай своїх дворян, як-що вони радять стягати більше податків з підданих, як можна, бо це перший крок до бунтів і революцій; будь скупим на подарунки дворакам і членам своєї рідні, карай безоглядно проступки, інтриги і сплетні дворян і членів своєї рідні.

Май на тямці, що в двірському оточенні часто гніздяться бацилі майбутнього нещастя для правителя й його народу (Франція, Росія, Еспанія). Тому не допускай до моральної гнилі при Твоїм дворі, який мусить бути зразком скромности, моральности і працьовитости для підданих.

5. З огляду на те, що земля є джерелом рільничих продуктів, які є основою економічного життя народу, і ріжноманітних матеріялів для промисловости, якої вироби масово купує й споживає чисельний в нашій державі хліборобський стан, витвори таку систему податків, щоби рільники платили мінімальні місцеві й дер-

жавні податки. Особливо-ж не обтяжуй податками убогі верстви людей, бо збиратимеш з них дрібні суми, а викликатимеш масове незадоволення й обурення.

Як-що надмірними податками вичерпаєш економічну силу хліборобів, то промисловість, торговля й банки зменшать свої обороти, збанкротують і зруйнують цілу господарку краю, бо бідний рільник не в силі буде купувати вироби промисловости. (Польща 1928—1932 р.). Перш усього памятай, що рільництво завершує круг своїх операцій, залежно від природи, один раз на рік, а промисловість, торговля й банки продукують, торгують і переводять операції без упину цілий рік — і з більшим зиском від вкладеного капіталу, ніж хліборобство.

На випадок неврожаю, посухи, градобою, обнижки цін на рільничі продукти, війни та инших нещасть — хліборобська кляса тратить відразу нетільки зиск, але й вкладений у річну продукцію капітал і працю; а промисловість і торговля таких великих втрат не мають. Відповідно до такого положення рільництва, податки від рільників мусять бути значно менші, ніж від власників инших підприємств. Тому саме хліборобство вимагає великої опіки держави, як дитина опіки матери.

З хліборобів, що ними опікується держава, може вирости, як з добре вихованих і освічених дітей, велика економічна й державна сила.

Правитель мусить зрозуміти непереможну силу **землі** й **хліборобів**, що виросли з неї, живуть нею й боронять її до останнього віддиху.

Із цього треба зробити консеквентний висновок, а саме: в чиїх руках має бути наша земля, а зробивши висновок, — рішучо переводити його в життя.

III

Лист князя Святослава Ігоревича.

Розсудок і воля правителя держави мусять завжди панувати над його темпераментом.

Дорогий Брате!

Ціле моє князювання та правління Київською Державою є яскравим прикладом, як саме не треба правити державою. Отже хочу познайомити Тебе, Дорогий Брате, з хибами мого правління, щоби Ти уникав моїх нерозважних вчинків.

Належав я до роду воїнів-купців Рюриковичів і одержав од них у спадщині їх непогамовану військову й купецьку підприємчивість. Ця підприємчивість гнала мене в далекі краї шукати військової слави переможця й центрів світової торговлі. Цей гін до слави й здобуття світових торговельних ринків був у засаді дуже добрий, бо у моїх воїнів скріплявся смак до перемог, завойовань і торговлі, себ-то воїни набували прикмет, без яких народ є ледащий. Народ без підприємчивого й войовничого духа, без природнього гону до політичої і економічної експанзії, обертається ступнево в аморфну масу, в обєкт для завоювань і визискування иншими народами, що мають саме такі експанзивні прикмети.

Розпочата мною велика експанзія на Дунайську Болгарію не була на часі. Навколо моєї держави кочували ріжні ворожі мені племена: Печеніги, Хозари, Поволжські Болгари, які постійно нападали на прикордонні місцевости, грабували й палили їх, мешканців забирали в полон і продавали їх до чужих країв, як невільників. На протязі кількох років я воював і перемагав ворогів, наносив їм поразку за поразкою і відганяв їх од кордонів моєї держави. Надіявся я, що вони не поважаться бодай у найближчім часі переступити границю моєї держави. Але я завівся, бо ледви перейшов я межі своєї держави в виправі на землю Дунайських Болгар, як кочовики посунули на пограничні місцевости, а довідавшись, що я з великим військом пішов на Болгарію, майже без перешкод вдерлися в середину моєї держави, підійшли до Київа й обложили його. На Україні залишив я мало війська і кордони краю були майже незахищені від наїздників.

На повідомлення моєї матери, княгині Ольги, з Київа про наїзди кочовиків і на її просьби повернути на Україну, звільнити Батьківщину від наїздників і запровадити лад у державному правлінні, а головне у військовому, я був глухий.

Я з запалом воював Болгар, а кочовики безпощадно руйнували Україну.

Нерозважний — бо невчасний — похід мій на Дунайських Болгар закінчився тим, що світового осередку торговлі я не здобув, причинився до зруйнування України і сам загинув від Печенігів на поворотній дорозі до Київа.

Так трагічно скінчилось для мене змагання завоювати світові торговелні ринки.

Справедливо кажуть, що добрими ідеями та намірами вистелений шлях до пекла.

Войовничий запал правителя держави, який не вміє забезпечити кордонів свого краю, не розуміє внутрішнього його положення, не має досвідної внутрішньої адміністрації, що моглаби допомагати війську, є нещастям для держави.

Я слухав голосу своєї крови, просьб полководців і дружини, а нехтував порадами матери й цивільних дорадників, які стримували мене від походу на Дунайських Болгар з огляду на кочовиків.

Як висновки мого нещасливого, державного правління подаю Тобі, Дорогий Брате, такі поради:

1. Найбільшу увагу звертай на міцне забезпечення кордонів своєї держави, бо без забезпечення кордонів існування єї і розвиток національної культури й державности є провізоричні й хиткі.

Найкраще забезпечують кордони держави високі гори, болота, великі та широкі ріки, моря, океани, бо ці природні кордони допомагають військові стримувати наїзди ворогів.

Тисячелітнє державне й недержавне життя України, як суцілля українських земель, свідчить, що причиною постійних наїздів сусідніх і кочевих народів на українські землі був крім инших поважних причин, брак добрих, природніх кордонів.

Тому першим обовязком Твоїм, як Правителя України, є досягти таких саме кордонів у тих частинах держави, де їх нема, беручи на сході Каспійське море й Уральські гори, на півночі Волгу ітд. — взагалі границі держави Великих Князів: Володимира Св., Ярослава Мудрого та инших. Вибір часу й ситуації для здійснення цього залежить од політичної мудрости Твоєї й Твоїх дорадників.

А заки це здійсниш, зміцни існуючі кордони відповідно до вимог військової техніки, щоби вороги не використали слабих кордонів. Особливо організуй національну й патріотичну армію в такій кількости, щоб вона могла охоронити кордони держави. Занедбування з боку деяких попередніх правителів військової справи було причиною упадку держави.

Не буду наводити багато прикладів цього, а зверну увагу тільки на найновійші факти з історії України, а саме: завдяки занедбанню Українською Центральною Радою в 1917. р. військової справи і організації національної армії — більшовики без труднощів завоювали Україну. Цю каригідну політику повторила Директорія при кінці 1918 р. і в 1919, наслідком чого прогнали її разом з державним апаратом з України невеликі ватаги обірваних і зле узброєних більшевиків.

2. Не жалуй грошей на забезпечення кордонів держави, а очевидно і на удержання добре узброєного війська. Зверни пильну увагу на поліпшення й розвиток військової техніки, бо техніка,

в звязку з войовничим духом національної армії, майже завжди має перевагу над великою чисельністю армії і вирішує вислід війни.

Всі військові технічні винаходи, особливож чужі, незважаючи на способи здобуття їх, Ти мусиш знати і примінити в армії, бо навіть дуже мала діференція технічних засобів воюючих держав впливає на вислід війни. Визначай спеціяльні премії, нагороди, відзначення для осіб, що причинились до поліпшення військової техніки в порівнанні з иншими державами.

Висока військова техніка масово нищить ворога, заощаджує життя соткам тисячів Твоїх громадян-вояків і скорше вирішує вислід війни, яка засадничо повинна бути коротка.

3. Залишений мною на Україні в часі мого походу на Дунайську Болгарію адміністраційний апарат виявився нікчемним і нездібним до організації оборони краю в часі моєї відсутности, через що причинився до дезорганізації життя і решти залишеної мною армії. З огляду на те, що цивільна адміністрація в часі війни є армією запілля і може зміцнити або розкласти правдиву армію — уважно і дбайливо організуй адміністраційний апарат держави й вимагай від нього великої справности. Він мусить працювати з такою докладністю, як найліпший годинник.

Вищі, середні й низчі урядовці державні мусять дуже докладно знати свою компетенцію, себто обсяг своїх прав і обовязків і сумлінно виконувати їх, вимагаючи цього також від своїх підвладних.

Адміністраційна машина, як кожна машина, потребує перевірки, контролі, заміни зужитих частин на нові, поліпшені. Для цього мусять бути призначені окремі спеціялісти, які-би досліджували адміністраційну машину і робили внески про необхідні зміни в її організації і персональному складі.

4. При вирішуванні питання війни, рахуйся більше з думками цивільних дорадників, ніж військових, бо цивільні мають ширший світогляд, ніж військові, і обхоплюють цілість внутрішнього положення, від якого переважно залежить вислід війни; військові-ж дорадники вирішують питання війни переважно з фахового боку й військового темпераменту.

5. Не шукай у чужих краях нічого, що можна зробити й досягти у власній державі.

6. З огляду на те, що край без власного промислу, торговлі й банків засуджений на державну й національну смерть, прикладай великі старання до розвитку всіх галузей промисловости, давай їй субсидії, фінансуй фабрики та всякі продукційні заклади, незвертаючи уваги на те, що власні вироби будуть гірші й дорожчі від закордонних. З бігом часу якість товарів і ціни на них вирівняються. Обмежуй ввіз закордонних товарів і задовольняй внутрішній ринок власними товарами. Простудіюй науку економії й переконаєшся, що при такій промисловій і торговельній політиці багатіли инші народи, отже зміцнювалися мілітарно, культурно й державно та розвинули експанзивні здібності свого народу.

7. Заохочуй своїх промисловців і купців до вивозу товарів своєї продукції на закордонні ринки, давай їм допомоги й ріжні економічні й податкові пільги. Експорт товарів збагатить державу золотом, дасть великий зарібок своїм громадянам і підприємствам, розвине торговельний хист і економічну експанзію громадян.

8. Отже постарайся викресати з себе творчу силу до організації внутрішнього правління та до розбудови власного промислу й торговлі. Тоді витвориш у своїй державі осередок промислової продукції і великий торговельний центр для внутрішньої й зовнішньої торговлі, якого я так нещасливо шукав за межами своєї держави.

Сила нації є в праці, підприїмчивости, творчости й експанзії.

9. Коли з мешканців держави витвориш послушних і карних громадян, які ясно розуміють потребу економічної й територіяльної експанзії і мають непохитну волю здійснити її, тоді щойно ступай державно на шлях такої експанзії, маючи на увазі, що наслідком її може бути війна. Тільки при великих матеріяльних засобах, доброму узброєнні армії й сприятливих міжнародніх відносинах можна розпочинати територіяльну експанзію.

Князювання своє повинен був я почати упорядкуванням внутрішнього життя своєї великої держави й організацією армії для оборони її кордонів, а почав навідворіть територіяльною експанзією.

Нехай моя трагедія буде наукою для Тебе!

IV

Лист Князя Святополка Окаянного.

Найбільшим злочином правителя—кликати собі на поміч ворогів своєї батьківщини.

Дорогий Мій Брате!

Пишу до Тебе, Правителю України, цього листа з великої любови до матери нашої України, щоби вияснити Тобі причини своїх злочинів, за які земля мене не приймає, й берегти Тебе від нерозважних кроків.

Літописці й історики назвали мене „Окаянним" за те, що вбив я трьох братів своїх — Бориса, Гліба і Святослава Деревлянського.

Так, убив я їх і тяжить на мені великий гріх, якого й до нині ні Бог, ні люди не прощають мені, а причини вбійства були ось-які:

Поділ великої Київської Держави на удільні князівства, відповідно до кількости братів моїх, синів Володимира Великого, міг викликати між братами колотнечу, а потім і війну, бо кожний домагався-би ліпшого уділу. Отже могло дійти до самознищення нашої держави та відкриття дороги до наших земель для Печенігів і Половців.

Щоб запобігти міжусобицям і створити одну велику та сильну державу під своїм проводом, став я винищувати своїх братів.

До цього-ж стремів і мій стрий Ярополк, що вбив по війні коло Овруча брата свого Олега й заволодів його Деревлянською Землею, а потім захопив собі новгородський князівський престіл, після втечі до Варягів брата свого, а мого батька Володимира, який боявся вбійства з руки Ярополка. Але мій батько Володимир у Варягів зібрав велику дружину, пішов війною на Ярополка і убив його в Київі. Те-ж робив і мій брат Ярослав Мудрий, а саме розбив моє військо над річкою Альтою, (ранений тоді, вмер я коло Берестя), посадив брата свого псковського князя Судислава у вязницю, де тримав його аж до смерти, й заволодів Псковським Князівством.

Братовбійства князів і війни між князями-братами продовжувались цілі століття.

Метою цих війн було інстинктовне прямування визначних князів наших — знищити удільну систему і встановити одну верховну владу на цілій нашій землі, але родова засада поділу князівства між синів померщого князя, яка була суперечна інтересам цілої держави, завжди стояла на перешкоді обєднанню під одною владою всіх українських земель. Застосування родової засади поділу спадщини між дітей, до поділу держави на уділи між синів померщого князя, викликало постійні міжусобні війни, які руйнували державу й відкривали дорогу кочовикам. Отже причина моїх злочинів має не приватний, особистий, а державний характер.

Тяжкі злочини мої — вбійства братів-князів, більш обєктивно та справедливо можна кваліфікувати аж тепер, коли минуло 900 років і коли історія наша подає сотні міжусобних війн, які ослаблювали українські землі і допровадили до поділу їх між сусідні держави.

Але на душі моїй тяжить значно більший злочин, ніж вбійство з державних мотивів братів-князів, а саме—я закликав мого тестя, польського короля Болеслава йти війною на Київ проти мого брата Ярослава, що заволодів після мене київським престолом. Наслідком цього заклику було — крім забрання Болеславом великої добичі й великої кількости полонених, яких обернули в невільників — відступлення йому українських земель по лівому боці Бога — Червенських городів.

З дотеперішніх українських князів я перший показав Полякам дорогу на Київ і був першим київським князем. що відступив українські землі. По своїх далекосяглих наслідках, це є значно більший злочин, ніж замордування братів-князів.

Незважаючи на мої доцільні стремління обєднати під своєю владою всі українські землі, не був я правдивим державним мужем, себ-то не вмів обєднати коло себе людей і тримати їх в послусі, не вмів витворити такої мілітарної сили, яка мала-би змогу оборонити мене й державу, не дбав про сумлінне виконання законів, не вмів передбачити подій і кермувати ними, отже залежав од подій, що їх витворювали інші люди — словом — не вмів правити державою. Коли мене прогнано з Київа ізза поважних недостач мого князювання, повинен я був занехати спроби засісти знову на великокняжому престолі і в ніякому випадку не шукати помочі сусідів. Чинив я навпаки — й народи, що їх я запрошував до помочі, використовували наше тяжке становище: грабували майно, забирали полонених, яких обертали в невільників, і загарбували наші землі, незалежно від того, чи помогли вони, чи ні.

Правдивий державник завжди відмовляється від своїх особистих інтересів на користь цілої нації.

Недосвідні українські правителі байдужі були на цю державницьку заповідь. Вони повторювали мої злочини на протязі 900 років, аж до 1920 року включно.

Ярослав, син Святополка, князь волинський, прикликав до помочі проти Володимира Мономаха, угорського короля Степана II. й польського короля Болеслава Кривоустого, які обернули українські землі в пустиню.

В часі облоги Володимира-Волинського два польські вояки вбили Ярослава, коли він вертав до табору. Так доля покарала Ярослава за прикликання на Українську Землю чужого війська.

Мушу згадати тут про одного з мудріщих наших князів, а саме про Володимира Мономаха, який ціле своє життя стремів до згоди й любови між нашими князями. Деякого поліпшення він досяг, але й він переконався, що ворохобників неможна втихо-

мирити любовю та просьбами. Володимир Мономах вважає своєю великою помилкою, що не знищив Олега Святославовича, коли з Тьмутороканської Землі прийшов він з Половцями до Чернигова, а навпаки — з братніх почувань дав Олегові Чернигівську Землю. Цей Олег нетільки прикликав чужих наїздників на українські землі, але й сам пустошив їх не гірше від кочовиків і нарешті вбив Володимирового сина, Ізяслава.

Другою ще більшою державною помилкою вважає Володимир Мономах це, що не використав моменту, коли в 1097 році в Любечі зібралися майже всі ворохобники, українські князі, що або самі прикликували собі на поміч кочовиків проти сусідніх українських князів, або воюючи між собою, відкривали кочовикам дорогу на українські землі. А саме Володимир Мономах, для упорядкування державного життя на українських землях, повинен був винищити всіх ворохобників-князів, скасувати удільну систему і встановити єдиновладство на нашій землі, бо на другий день, після зїзду в Любечі, розпочались нові ворохобні: осліплення Давидом і Святополком Василька, прикликання Давидом і Святополком Поляків, Половців і Угрів для помочі їм у боротьбі за Володимирську Землю і т. д. Замісць знищити Давида, дали йому в 1100 році грошей і городи: Острог, Бонеський, Дубен і Черторийськ.

Володимир Мономах мечем оборонив Українську Землю від наїздників, які майже 50 років не нападали на неї, а братолюбієм до князів не оборонив нашої землі від ворохобні і взаїмної війни.

Історія не подає ні одного прикладу, щоби держава й порядок у ній створені були добрим словом і любовю.

Правитель, який не вживає меча, коли цього вимагає життя держави, причиняється до заглади держави, що мусить прийти — скорше, чи пізніще.

V

Лист Князя Андрія Боголюбського.

Українська історія наочно свідчить, що найгірший ворог не може так знищити держави й здеправувати народу, як міжусобна боротьба.

Дорогий Брате Мій!

Одною із найбільш ганебних сторінок історії мого князювання є зруйнування спільно з иншими князями Києва, ограбування його святинь і масове мордування мешканців Києва та всієї Київської Землі.

Допустився я цього ганебного вчинку тому, що вважав необхідним знищення Києва, як столиці Української Держави, й заснування столиці в Володимирі над Клязмою. Змушувало мене перенести столицю до Володимира те, що мешканці Києва й цілої Київської Землі постійно уладжували віча, займались політиканством, витворювали багато ворогуючих між собою партій, обмежували в державних справах волю великого київського князя, часто проганяли його, а самі нездібні були до державного правління.

Отже Кияни витворили в себе анархічний стан державного життя, який параліжував державну волю великого київського князя й узалежнював його від анархічного боярства й безглуздої товпи.

З цієї причини князь не міг зорганізувати ані державного життя, що забезпечило-би спокійну працю людей, ані війська, яке охоронило-би кордони держави. Головно-ж великий князь київський, непочуваючи себе міцно на великокняжім престолі, не міг тримати в послусі удільних князів, не міг витворити єдности Української Землі, бо окремі удільні князі нетільки ворогували й воювали між собою, але й зазіхали на великокняжий престіл і навіть збройною силою здобували його для себе. Влада великого князя, навіть такого енергійного, як Володимир Мономах, не сягала поза Київське Князівство, бо великий князь не мав сили приневолити удільних князів до послуху йому.

Квестією життя Української Держави було ослаблення Києва, як столиці держави, й перенесення центра держави на північ, до Володимира, де бояри й віча не мали політичного значіння й не могли обмежувати волі князя та проганяти його, коли він не подобався їм.

Наймудріщі українські князі, щоб припинити постійні міжусобні війни й наїзди кочовиків, що користали з нашої слабости, шукали поратунку в князівських нарадах, які відбувались на їх соймах-зїздах, але урочисті приречення мали хвилеве значіння й негайно ломились.

Без зміни політичної системи правління, неможливо було впорядкувати Українську Державу.

Обставини життя, а саме наїзди кочовиків, постійні міжусобні

війни, поширення держави на північ, вимагали концентрації влади в руках одної особи, князя — а не поділу її між князем, боярами й вічем.

Бояри часто провадили політику егоїстичну, шкідливу для цілої держави, тому не повинні мати переваги над князем, якого обовязком дбати про силу й добро цілої держави, а не стану, чи кляси. А віче, як кожде віче, жило враженнями, піддавалося демагогії й виявляло майже завжди стадні почуття. Віче репрезентувало не мудрість державно досвідних людей, а обмеженість, змінність і безглуздя товпи.

Тому ніхто не повинен дивуватись, що я ціле життя своє стремів до обмеження політичного значіння боярства, винищував його у своїм Володимирськім Князівстві, тримав у послусі віче, яке не було київським вічем, що протиставлялось волі князя, а вічем відданим мені: я його часто звертав проти бояр.

Зєднавши собі 11 князівств і використуючи спір з великим князем київським Мстиславом II. Ізяславовичем, я виступив проти нього й заволодів Київом 12 березня 1169 р.

Замісць Київа, його церков і монастирів, залишились згарища, замісць людей — трупи.

Київ став малим удільним князівством.

Найголовніщою моєю ідеєю було витворення нової політичної системи: єдиної влади великого князя, якому підлягали-би всі українські землі і якого слухали-би безоглядно всі удільні князі, котрі були-би тільки намісниками великого князя, а не самостійними правителями уділів. Цю ідею майже перевів я вже в життя, бо всі князі були послушні моїй волі, але зміцненню цієї ідеї перешкодило вбійство мене в 1175 р. боярами, які традиційно заховали київське партійництво й нерозуміння вищих державних цілей.

Другою моєю великою ідеєю була кольонізація Півночі українським людом.

Нарід, що не має гону до експанзії, скорше чи пізніще мусить знидіти.

Експанзія економічна, культурна, політична й територіяльна витворює енергію нації, здібність її до організації й боротьби: наступу й оборони — здібність збогачуватися, й особливо панувати над иншими народами, себ-то перетворює пасивну націю в активну.

Я брав за чуба Українців, штовхав їх до захоплення чужих земель, що належали до племен Мері, Чуді й Болгар, завойовував з ними чужі краї, заохочував їх до будівництва, торговлі. Наслідки цього були добрі.

На протязі десятків і соток років в Українців, що посунулись зі мною на північ, віддалених від напів-анархічного, полудневославянського життя, розвинулась творча енергія, яка виявилась у значнім піднесенні рівня церковного громадського й державного життя, й особливо в підбиванні під себе сусідних племен і в панованні над ними.

Українські кольонізатори були на землях Мері, Чуді й Болгар панами, навчились там панувати і творити життя.

Уміння панувати вони зберегли на довгий час і цьому саме завдячує свій розвиток Московська Держава, при князях котрої сповняли вони військову і цивільну службу.

Ця кольонізація скінчилась для Українців трагічно, бо вони, змішавшись, з бігом часу, з місцевим населенням монгольської раси та з Татарами, що там панували 300 років, втратили багато зі своїх національних прикмет.

З мішанини тубольців, Українців і Татар витворився новий нарід — словяни-монголи.

Пан знизився до раба.

За моїх часів був дуже сприятливий момент для опанування Українцями Півночи і Сходу, створення з земель будучої Московської Держави української кольонії, але наслідники мої й самі кольонізатори не розуміли своєї історичної місії. Це їм можна вибачити, бо темрява часу і брак політичного досвіду не дозволяли зрозуміти ті завдання.

В цьому відношенні нащадки наші в 1917 — 1918 рр. допустились великої історичної помилки, яка так трагічно заважила на долі обновленої Української Держави й Нації.

Глибокий моральний розклад правлячої верстви російського громадянства, пересякнення нігілістичними й антидержавними ідеями російської інтелігенції й пів-інтелігенції, невихованість народніх мас у державних ідеях і традиційний нахил російської інтелігенції й народу до бунтарства — зруйнували монархічну державу Романових, а потім республиканську — Тимчасового Уряду.

Голова того Уряду — Керенський репрезентував собою російську зревольтовану інтелігенцію, здібну до виголошування гарних революційних промов і високих загально-людських засад, а нездібну до послуху, до організаційної громадської й державної праці, до упорядкування життя.

Вона — російська інтелігенція, в масі своїй, за малими виїмками, була руйнуючою, а не будуючою силою.

Про рівень громадського й державного розвитку народньої маси свідчить факт, що зпочатку кілька соток, а пізніще кілька тисяч сміливих агітаторів-демагогів допровадили кілька міліонів російської інтелігенції й робітників до соціялістичного фанатизму й розложили та занархізували 13-міліонову армію, яка безкритично і сліпо слухала наказів агітаторів і масово вбивала своїх старшин і генералів — мозок армії.

Відрухово українська військова й цивільна інтелігенція, хоча й рідна сестра по дусі російської інтелігенції, почала сепаруватися від освітньої, церковної, культурної, громадської росіщини, витворювати та поширювати все своє, українське. Нарешті, приневолена міжнародніми обставинами, проголосила самостійну Українську Державу.

Сепарація була до смаку Українцям, але їх національний світогляд був затроєний анархізмом. Вихована в російській школі, на нігілістичній російський літературі, на пресі, що зогиджувала все своє й будила бунтарські почування — Українці за часів Центральної Ради розкладали свою власну армію, а за часів Гетьманщини повалили власну державу, що існувала всего кілька місяців.

Якби український індивідуалізм, змішаний з російським нігілізмом і бунтарством, не повалив Української Держави, якби вона нормально, без перешкод з боку власного громадянства, розвивалась економічно, культурно й державно, то на протязі 10 років стала-би великою европейською потугою.

Великороси, знищивши свою провідну верству й допроваджені анархією до розпуки, просили-би помочі й опіки Українського Монарха.

Для України відкрилась-би можливість грати домінуючу ролю на безмежних просторах Росії, подібно, як Росія панувала на землях України.

В історії часто міняються ролі народів.

Україна повела-би там експанзію культурну й економічну з необчислимими державними наслідками.

Замісць стати паном — Українець, зруйнувавши свою Українську Державу, повернув знов до стану невільника.

Ставши з нерозважности невільником, плаче він і нарікає на кривди заподіяні панами-завойовниками.

Пан і раб мають свою відмінну, протилежну психіку.

З причини вбійства мене боярами, не міг я допровадити до кінця своїх великодержавницьких плянів: обєднати під своєю владою всі українські землі і позбавити князів прав на їх уділи, себ-то не міг я створити єдину владу на всій Український Землі.

Після моєї смерти ця ідея не вмерла. Вона далі жила й ширилась серед князів, що мали уділи на півночі й сході українських земель. З моєї ідеї, що мала на увазі українські землі, виросло Московське Князівство, яке обєднало всі сусідні князівства й перетворилось пізніще у велику Московську Державу, дуже одмінну від решти українських земель завдяки мішанині народів: місцевих людей монгольської раси, Українців і Татарів.

Мої бояри перешкодили мені створити велику Українську Державу, а помогли створити пізніщим князям велику Московську Державу.

Московська Держава, що мала свої болячки з Татарами, була сотні років байдужна на нещасне життя України. А коли зміцнилась, звільнилась від Татар і зацікавилась Україною, то мала вже иншу мову, иншу культуру, иншу структуру громадського й державного життя.

Хоча моя ідея була викривлена, але вона здійснилась в XVII—XVIII віках через опанування Московією майже всіх укра-

їнських земель. Пануюча колись Українська Нація ослабла, а поневоленого словяно-монгольського народу виросла нова сильн нація. Протиставились собі дві ворожі культури й світогляди: м сковско-східний і українсько-західний. Московсько-східний перем

Щоб направити лихо, заподіяне вчасти самими Украї цями а вчасти збігом історичних обставин, себ-то щоб повер нути до власного державного життя, кличу всіх Українців:

1. До послуху своїм законним правителям а не опереткови провідникам — що прямують до упорядкування внутрішного життя й до експанзії, а не до внутрішнього безладдя й до зреченн своїх земель (Крим, Бесарабія та инші).

2. До уміння панувати над своїми думками, почуваннями й чи нами, щоб стати нацією, свідомою своїх цілей, а не юрбою. Умін ня панувати над собою навчить панувати над иншими народами

3. До зясування собі, що тільки великою працею, наукою витрівалістю та невсипучою боротьбою на всіх ділянках життя український нарід здобуде собі державність, незалежність і пере стане бути погноєм для других народів.

4. До вироблення в собі охоти й гону до торговельної й промислової підприїмчивости.

5. До розвитку в собі думки й жадоби до експанзії економічної, культурної й територіяльної.

6. До зясування собі свого державницького ідеалу: Повернення Московії до складу Української Держави, як це було за Володимира Великого, Ярослава Мудрого та инших українських князів.

Українець, що має рабську душу, перелякається наведених думок, бо він втратив прикмети лицаря.

Життя належить до сміливих і мудрих лицарів духа, що піднеслись до державних понять і вміють одріжняти вічне, чи зглядно вічне од сьогоднішнього. В їх руках велика майбутність Української Нації.

VI
Лист Царя Івана Грозного.

Мудрий правитель впливає на своїх громадян добрим словом і чином, а коли цього не вистарчає, вживає бича. Бич — це сильніще знаряддя від слова.

Дорогий Друже Мій!

Із усіх країв, за життям яких я стежив, найбільше цікавився я Україною, бож я є нащадок українських князів Рюриковичів, що в перших століттях блискуче правили Українською Державою й піднесли її до такої могутности, що їй заздрили інші народи й шукали порозуміння з нею та споріднення з княжою династією, а потім українські князі завдяки своїм міжусобицям допровадили її до нечуваної ганьби, до татарського, литовського, польського й російського ярма на сотні років.

Почуваючи себе близьким Тобі, як Правителеві Українського Народу, з якого походжу й я, хочу подати Тобі поради, як треба правити народом.

1. Перш-за-все треба зрозуміти обставини — духа часу.

Після кількох років мого володіння на московськім престолі, я переконався, що бувші удільні князі, їх нащадки й бояри, з егоїстичних мотивів бажають привернути удільну систему, себ-то такий лад, який витворював між князями ворожнечу, війни і прикликування на поміч сусідніх народів.

Князі й бояри часто змовлялись, щоби повалити мене й посадити на московському престолі иншого володаря, який догоджувавби їм і робив усе по їх волі.

Ясна річ, що я не міг терпіти їх ворохобні й жорстоко переслідував їх.

Будучи правителем держави й відповідаючи перед Богом за долю свого народа, не міг я допустити до розбиття Московської Держави на кілька князівств з наслідками міжусобиць, взаємного винищування й завоювання московських земель иншими народами.

Отже мусів я масово винищувати нащадків удільних князів і бояр, яких душа була пересякла бунтарством. Винищував я їх у вязницях, підземеллях, четвертуванням, сажанням на паль і психічним терором, бо такі кари були тоді в уживанню. Допомагали мені в цьому мої любі опричники.

Удільні князі — це сучасні політичні партії. З егоїстичних міркувань політичні партії ведуть боротьбу проти Тебе й проти самих себе й поборюючи себе взаїмно, витворюють неспокій і великий нелад в державі. В політичних партіях є більше авантурників, ніж було їх серед удільних князів, а Ти знаєш, як князі руйнували Українську Державу і взаїмно обезсилені відкривали до-

рогу до українських земель Печенігам, Половцям, Татарам і иншим народам.

Тому не толєруй шкідливого для держави партійництва. Винищуй його, беручи приклад з мене.

Винищуй нетільки тих людей, що борються проти Тебе, але й тих, що взаїмно безоглядно поборюють себе, бо в такій боротьбі деморалізуються люди, гублять моральні почування, справедливість і солідність, а стративши моральні цінности, вони стають дуже шкідливими для громадського й державного життя.

В партійній боротьбі люди стають морально сліпими.

Способи нищення шкідливих для держави партійних людей можуть бути ріжні: просьби, переконування, залякування, вязниця, смерть, залежно від характеру особи і єї протидержавних вчинків, але ніколи не висилай таких людей за кордон. Там вони обєднуються, виховують серед себе безоглядних ворогів Твоїх і держави, там саме вони більше небезпечні ніж у себе дома, під доглядом Твоєї адміністрації.

Деколи почуєш думку, що моральні засади не дозволяють правителеві і його урядові переслідувати і винищувати шкідливих для держави людей. Це мильний погляд.

Для забезпечення самостійности і розвитку держави правитель нетільки може, але й мусить вживати таких засобів, що для приватної особи вважаються великим злочином. Він-жеж виповідає війну зовнішнім ворогам, в якій допускається саме такі засоби боротьби, які недозволені є приватним людям.

Отже коли дозволені є такі засоби боротьби супроти зовнішніх ворогів, то тим більше правитель мусить безоглядно виступати супроти ворогів внутрішних. Тому усувати з дороги і карати смертю ворогів держави, ворохобників, сліпих партійників, зрадників, що служать иншим державам на шкоду своєї держави — є обовязком правителя держави.

Сентиментальність і добре серце правителя держави є шкідливі для нього самого й для народу його.

Але, Друже Мій, будь твердим і жорстоким з потреби, а не будь лютим з лютости. Будь правителем, а не звірюкою.

Потребу твердої кари й навіть необхідну лютість люди зрозуміють і оцінять, а лютість з лютости, а не з дійсної потреби, відкриє дорогу до анархії в державному житті.

Масові кари можуть приголомшити нарід, викликати в народній масі страх, безнадійність, байдужність, можуть підсікти енергію й здібність народу, зробити нарід нікчемним.

Коли правитель допровадить нарід до такого стану нікчемности, то він є злочинцем.

Отже поборюючи й винищуючи партійництво, як московські князі нищили удільних князів і бояр, що руйнували державу, не губи вільного духа народу. Не вважай иншої, але чесної думки спрямованої на добро народа й держави — за спротив Твоїй волі.

держави, підтримуй, а провідників їх шануй і допомагай їм матеріяльно. Опозиційні партії толєруй, поки вони шанують Тебе й не шкодять державі, хоча й прямують до політичних і економічних поліпшень, незгідних з програмою Твого Уряду.

Опозиція будить думки правлячих людей, критикою своєю тримає їх у межах закону й ладу, змушує до політичних, економічних і соціяльних реформ, які є необхідні з бігом часу.

Державне життя — не стояча гнила вода, воно мусить текти, поширюючись і поглиблюючись і в своїй течії, як вода в ріці, очищатися від бруду й сміття.

Толєрування солідної опозиційної але державно думаючої партії не може переходити в толєрування десятків розбещених, опозиційних партій, що накидаються з лайкою на уряд, нищать його і Твій авторитет серед народа й за кордоном і взаїмно гризуться як пси. Такі партії треба ступнево ліквідувати способами, які вважатимеж за найуспішніщі, завжди починаючи від їх провідників і політично осліплих фанатиків.

2. Памятай, що правителя й його владу треба оточити ореолом могутности, перед якою всі громадяни його держави мусять схилити голову. Досягти цього можна шляхом твердого, але мудрого правління й безоглядним виконуванням законів. Громадян виховуй у думці, що влада правителя є божеського походження, що вона є свята. Це збудує міцний фундамент для правителя й держави, бо ця думка буде переходити від покоління до покоління.

3. Оточення моє, що складалось з бояр і з бувших удільних князів, було дуже непевне, бо в них гніздилась жадоба влади, яку вони втратили, й жадоба багацтва, що її збільшуванню я перешкоджував. Мої інтереси, як правителя держави, були суперечні з їхніми інтересами. Отже не міг я спиратися ні на силі княжого й боярського стану, ні на силі адміністрації, що теж складалась з князів і бояр, ні на силі війська, на чолі якого вони теж стояли.

Інтереси земщини протиставились інтересам держави. Земщина виросла з удільної системи правління, себ-то з відосередкового руху правлячої верстви народа.

Треба було створити нову силу й на неї спиратися. Придумав я опричників, які служили моїй особі як перзоніфікації державної ідеї й бозоглядно виконували мої особисті накази. Це був новий рід війська, жандармерії й поліції разом, для внутрішнього вжитку, а по термінольогії XX віку — фашисти.

До складу опричників приймав я молодь і людей середнього віку, беззастережно відданих мені, з ріжних верстов людности, переважно з середнього й низчого стану. На чолі опричників ставив я людей, що готові були віддати своє життя за мене.

Опричників виховувано в обожуванні моєї особи, як монарха, в повній віддановсти й послусі мені й у виконуванні всіх без виїмку моїх наказів, незважаючи на те, що вони могли видаватись дивними й нелюдяними.

При допомозі цих опричників, я запроваджував державний лад, винищував князівські й боярські роди, що прямували до повернення удільної системи, викликували ворохобні, творили заговори й взагалі стояли на перешкоді до сильної й єдиної монархічної влади, до централізації державного правління. Отсі опричники усмиряли міста, що відмовляли мені послуху, не хотіли платити податків і жили по старій традиції, як Новгород — піванархічним життям, нерахуючись з центральною владою.

Досвід революції учить, що міліонові, добре узброєні армії не можуть оборонити свого правителя й державу від анархічної, зревольтованої товпи, бо й сама армія пересякає революційними гаслами й відмовляє послуху. Поліція ще менше надійна, ніж армія, бо морально вона завжди є низча від армії. Тому, коли бажаєш забезпечити своє життя й лад у державі перед революційною товпою й навіть перед зревольтованими частинами війська, створи, беручи приклад з мене, організацію з цивільних і військових людей, відданих тобі й державі цілою душею, послушних без застережень і здібних до виконання всіх без винятку Твоїх наказів.

Така організація мусить бути передовсім високо моральна і мати крім послуху монархові, вищі державні ідеї й цілі, які захоплювали-би її серце й душу, зробили-би з неї фанатиків державних ідей й борців з руїнниками держави.

Без такої активної організації, себ-то без моральної й фізичної противаги руїнникам держави, не можна кермувати сучасною демократичною державою, що її значна частина членів не доросла до державних понять, а має голос у громадському й державному правлінні й легко піддається туманним ідеям демагогів, нерозуміючи значіння тих ідей.

Нові демократичні ідеї, виступ на арену всесвітної історії народніх мас, керованих переважно демагогами, і нові форми державного життя витворюють модерні організації — фашизм та инші для забезпечення існування держави, загроженої демагогами й юрбою.

Але фашизм можливий тільки серед нації державної. В народів недержавних — це смішне малпування. Це те саме, що у дітей забавка деревляним коником і деревляною шабелькою. В недержавнім народі фашизм заступає моральна дисципліна, безоглядна карність і відданість церковним, родинним, громадським і клясовим авторитетам. Де цего нема, там забава в „фашизм“ нічого не поможе.

4. Я мав велике завдання: продовжати обєднання московських земель і перевести психічну уніфікацію громадян тих земель, як засіб знищення відосередкових антидержавних рухів.

Для досягнення психічної уніфікації уживав я терору й системи централізації державного правління. Ти маєш не менше завдання що-до уніфікації, бо психіка Українців з ріжних областей України, що були під культурним і державним впливом ріжних сусідних народів, є дуже відмінна.

Раджу Тобі, Мій Друже, застосувати централістичну систему державного правління зі змінами, яких вимагає життя XX віку.

Централізація державного правління має два обличя, залежно від часу. Для держави, що її частини жили й живуть територіяльно і психічно відокремлені, з сепаратистичними тенденціями, з відосередковою психікою правлячої верстви й народу, виробленою історичними подіями недержавного життя, конечною є централізація, щоб обєднати окремі частини, виробити одну державну й національну ідею і психіку. Все мусить бути підпорядковане найголовніщій ідеї — державній і психічній єдности.

Досягти цієї єдности можна централізацією правління і постепенним пересуненням членів адміністрації, суддів, вчительства, адвокатів, лікарів, кооператорів, духовенства і т. д., з корінних областей до областей, які потребують уніфікації й навпаки. Така дифузія правлячої верстви людности з бігом часу витворить психічну єдність нації.

Не є мудро наглити з такими пересуненнями і їх вимушувати. До того треба грунт підготовити. Особи, які бажається пересунути з хорих на сепаратизм провінцій, треба відзначати почестями і давати їм матеріяльні вигоди, щоби вони з власної волі й радо переносились.

Але централізм стає шкідливим, коли державна і психічна єдність є вже завершена і міцно вкорінилась в душі людей.

Найліпша центральна влада не може задовольняти в свій час старі й нові потреби місцевого життя, а це спиняє розвиток ріжних його ділянок. Місцева людність, відкинена від участи в громадській праці, тратить почуття відповідальности за долю своєї держави, тратить інстинкт творчої місцевої праці, яка є необхідною складовою частиною загально-державного правління.

В місцевому самоврядуванні люди привчаються до громадської й державної праці і з місцевих діячів виростають державні мужі.

Тому після осягнення уніфікації, децентралізація деяких державних функцій є життєвою конечністю мудрого державного правління, обрахованого на довшу мету й на викликання державно й економічно творчих сил населення.

Над діяльністю самоврядувань мусить добре чувати державна влада, бо в громадських установах виростають антидержавні настрої, ліберальне відношення до грошей і надужиття.

Правитель держави мусить працювати, вдумуватись у життя й його потреби, тримати руку на живчику життя й, як добрий лікар, давати в пору відповідні ліки, щоб не допровадити громадський і державний організм до розстрою.

VII

Лист Великого Гетьмана Богдана Хмельницького.

Сила творить право.

Дорогий Друже!

1. Правники, що бажають підкреслити своє значіння в житті, твердять, що вони творять право.

В дійсности **сила творить право.** Творить його сила монарха, диктатора, парляменту, сила організованих людей, що вимушують на монарсі й парляменті видавати ті, чи инші закони.

Правники-ж тільки інтерпретують, застосовують, розвивають існуючі закони і проєктують нові на замовлення й по вказівках правителів.

Будучи з ласки Божої провідником українського народу й кермуючи його рухами, що стреміли до його визволення й до створення незалежної Української Держави, витворив я з розпорошеного й пів-анархічного народу велику мілітарну силу.

Нелегко було розбурханий, пів-анархічний український нарід, що століттями вихований був у непошануванні права, змусити до виконання обовязків, які я накладав на нього, як Правитель України.

Проти моєї волі ставились дві майже непереможні сили. Розбещена й непогамована у сваволі польська шляхта, що не шанувала законів власної держави і на кожному кроці зневажала їх, і український нарід, що ріс у безправстві й боровся неправними способами — повстаннями проти шляхти.

Але я, спираючись на мілітарну силу, творив право.

Це право накидав я силою меча польській шляхті, вимушуючи на ній пошану для прав і інтересів українського народу — і в той-же час воно, право сили, приневолювало розбурханий український нарід виконувати обовязки супроти громадського й державного життя Української Держави.

Отже право сили, що походило з сили волі, розуму й зі створеного мною війська, перемагало чужі і свої деструктивні сили.

Тому, Друже Мій, не покладайся на теорії про походження права від „суверенного народу", а витворюй в своїй Особі й у своїому народі волю, чинне напруження її, а наслідком чинної волі буде громадська, мілітарна й державна сила.

Маючи чинну волю свою, оточення Твого і провідної верстви народу, творитимеш право для свого народу і для сусідніх держав, якого потребуватимуть далекосяглі інтереси Української Держави.

Теорії про „суверенність народу" видумані слабовільними лібералами, які не розуміли психіки юрби й механізму державного правління й які у своїй наївности вважали нарід за „суверена".

Нарід у своїй масі є нерозважний й немудрий, легко піддається демагогії, живе почуттям стада, має низькі, руїнні інстинкти. Отже така темна маса, хитка в своїх поглядах і почуваннях, не може бути носієм національної і державної мудрости, суверенности та маєстату держави. Нарід набирає великої сили і значіння, коли його здисциплінує і ним кермує визначна людина, свідома національних і державних цілей.

Сувереном держави є той, хто має Боже помазання, авторитет традиції, мудрість, тверду волю й добре військо.

Зречення Центральною Радою прав українского народу на Крим і Бесарабію походило з духової слабости членів Центральної Ради, яких воля була спараліжована російським лібералізмом і нігілізмом.

Слабовільне народнє представництво боялось прилучити до Української Держави віковічні українські землі, а темнійший, але волево сильніщий нарід заволодів тим, що було нічиє. Політика, як і природа, не толєрує порожнечі.

Узброєний духово й матеріяльно нарід ніколи добровільно не зрікається своїх прав і завжди має погорду для слабодухих і неузброєних народів.

Така льогіка сили і психіка сильного.

Поведення Німців на Україні, переговори представників України з державами Антанти при кінці 1918 р. і в 1919 р., поведення Польщі в 1919, 1920 і 1921 рр. наочно свідчить, що всі ті держави нетільки легковажили, але зневажували український уряд, бо він, маючи величезні резерви людської сили й військові матеріяли, нетільки не вмів, але й не бажав створити армію. Маючи все необхідне для створення великої збройної сили, безглуздям було просити мілітарної помочі инших держав, засадничих ворогів відродження й існування Української Держави.

Я вмів кермувати товпою і тримав її в залізних кліщах дисципліни, бо з досвіду я знав, що коли товпа мала свободу, то зле користала з неї, виявляла найгірші звірячі інстинкти, обертала свободу в анархію.

Своєю безоглядною суворістю тримав я товпу в послусі.

Для товпи завжди має більше значіння сильний батіг, ніж гарне, добре й мудре слово, але треба вміти досягти батогом товпу.

Мягкосердність правителя — це негативна і шкідлива для держави прикмета.

Навпаки — суворість правителя може запобігти багатьом злочинам проти його особи, держави і приватних людей, бо злочинець, знаючи суворість правителя й його уряду, довго буде надумуватись, чи допуститись злочину, чи занехати його.

Виступи проти моєї особи й держави я карав смертю й тому в часі мого кермування державою було значно менше політичних злочинців, ніж за пізнійших гетьманів — Виговського, Мазепи та инших.

Мої наслідники-гетьмани толєрували доноси на себе до чужих метрополій і це толєрування заохочувало деструктивних і амбітних українських громадян до оскаржування гетьманів у зраді, до вимагання перевибору гетьманів, до просьб надсилати московських воєводів і залог в українські міста і т. д. Все це ослаблювало авторитет гетьманів серед українського народу й у сусідніх державах, а їх уряди радо встрявали в наші внутрішні справи, щоб викликати ще більший заколот і скористати з нього для своїх великодержавних цілей. Толєрування гетьманами політичних злочинців витворювало сильні опозиційні партії, втручання сусідних держав як суддів, між гетьманом й партіями, і так сусіди українськими руками підривали гетьманську владу: Гетьмани замісць бути правителями України, ставали вищими урядовцями чужих держав на Українській Землі, яким ті держави ніколи не довіряли й яких вони винищували морально й фізично при першій нагоді.

Перевага наших сусідів над нами полягала не в їх силі, а в нашій немочі, а неміч походила з відосередкових рухів частин нашого народу і з деструктивних чинів окремих амбітних громадян, що свою амбіцію і стремління до захоплення найвищої влади ставили і ставлять понад усе: понад вільне життя нації й існування держави, як найвищого добра нації.

Державні й громадські катастрофи у українського народу ми завдячуємо переважно нашим руїнникам і тільки частинно сусіднім народам.

Існування й розвиток Української Держави завжди буде під загрозою, як-що не вилікуємося з наших найбільших хоріб: відосередкових рухів і деструктивних інстинктів.

Всіх осіб, що стоять на чолі відосередкових рухів, що вносять деструкцію в душу народу, розкладають його волю, ослаблюють національне й державне почуття, що шукають помочі инших держав проти Української Держави й її правителів, що заохочують чужі держави до встрявання в наші внутрішні справи, що за гроші чи за инші користи служать чужим державам на шкоду Українській Нації й Державі, Ти, Правителю України, мусиш морально й фізично винищувати.

Таких саме українських степових гадів я завжди винищував фізично, бо морально знищений український гад залишиться всетаки гадом і при нагоді може дуже пошкодити й пімститися.

2. В часі мирного правління державою, правитель мусить видавати справедливі для громадян заксни і стежити, щоб їх безоглядно виконувано.

Виконування законів імпонує товпі, змушує її шанувати закони, витворює ореол справедливости й мудрости правителя і привчає громадян до розумного поведення в приватному, громадському й державному житті, замісць життя звірячими ін-

виконуватись, стримає людей від багатьох проступків і злочинів. Це причиниться до підвищення моральности народу, а держава потребуватиме менше поліції й вязниць і тому заощадить значну суму грошей на инші невідкладні потреби: освіту, культуру, економічний розвій і т. д.

Як-що пощастить Тобі володіти землями, заселеними неукраїнським народом, то завжди будь справедливим супроти такого народу. Твоє правління мусить бути настільки обєктивним і правосудним, щоби цей чужий нарід мав повне довіря й пошану до нього. Адміністрація цього краю повинна складатись з досвідних і морально найкращих людей, які не відштовхували-би того народу від Тебе й Української Нації, отже не роби так, як робили сусіди України, що посилали на підвладні їм українські землі недосвідних урядовців з низьким моральним рівнем, або сліпих і тупих шовіністів, що не признавали Українцям ніякого права на церковний, культурний і національний розвиток, або нарешті присилали адміністраторів-провокаторів і політичних пройдисвітів, що реклямуючи себе „українофілами", фактично нищили руками українських степових гадів українські культурно-освітні і економічні організації і взагалі всі прояви українського життя. Такі саме представники чужої влади на українських землях викликали найбільше напруження в національних відносинах і непогамовану з нашого боку ненависть і злобу до держави-гнобителя, а наслідки таких почувань Тобі, Друже Мій, добре відомі. Ці-ж представники влади дискредитували на цілий світ свою державу, морально зогиджували її й підготовили грунт до фізичного знищення її. Прямуючи до осягнення своїх державних цілей, не гноби релігії і культури підвладного Тобі чужого народу, бо гнобленням не досягнеш державної користи, а витвориш безоглядних ворогів для себе й Української Держави, які в слушний момент жорстоко пімстяться за заподіяні кривди.

Зверни велику увагу на те, які прикрі наслідки для сусідів України мало їхнє гноблення українського народу. Повстання українського народу 1648 р. під моїм проводом як-раз було викликане браком правосудности та правопорядку і гнобленням нашої релігії, освіти і культури, а відділення України від Росії в 1917 р. викликане було повним позбавленням нас права на власний культурний і національний розвиток.

Я побідив польську шляхту, а український нарід у 1919-1920 рр. своїми повстаннями проти російської Білої Армії руйнував запілля її, витворював велику непевність для неї й перешкодив звільненню Росії від більшовиків.

Отже повторюю, беручи досвід з історії, не гноби підвладного Тобі краю з неукраїнською людністю, маючи на увазі, що наша вища духова й матеріяльна культура, про розвиток котрої мусиш особливо дбати. досягне більших успіхів ніж гноблення.

3. Я намагався замінити владу виборного правителя України — Гетьмана на дідичну з тої причини, що система вибору

правителя викликає загострення амбіцій, стремління багатьох осіб до гетьманської булави, робить становище правителя непевним, бо під нього підкопуються жадні влади претенденти.

Тому раджу Тобі, Дорогий Друже, твердо держатись династичної засади і зміцнювати її мудрим правлінням. В тім піддержать Тебе всі державно думаючі громадяни Української Держави, бо вони знають, що Маєстат Нації, перзоніфікований реальною пануючою династією, є для народу зрозумілим, реальним і дійсним, всіми поважаним, сталим і незмінним Маєстатом Нації. Маєстат Нації перенесений на народню масу — це омана, як оманою є демагогічні теревені про „суверенність народу".

Але памятай, що династії й держави гинули саме тоді, коли їх правителі були слабкі умом або волею. Бо на найвищому ступні держави не може стояти нікчемна особа.

Як-що Твій найстарший син так умом як і характером не надається на правителя, то призначи наслідником другого чи третього сина, або сина брата чи сестри, недопускаючи, щоби слабий розумом і характером наслідник погубив династію й державу.

Першим обовязком правителя держави лишити по собі сильного волею й умом наслідника. Тому створи строгий статут династичний, який-би допускав до престола лише достойних членів династії.

4. Рівнобіжно зі зміцненням династичних засад, витворюй українську аристократію, притягаючи до престола й державного правління найздібніщих і відданих Тобі й державі людей з ріжних кляс народу, особливо з середніх і низчих. Вони зміцнять Твоє становище, даючи цілому народові докази, що Ти ціниш здібности людей всіх кляс і відкриваєш їм дорогу до найвищих ступнів громадської служби в державі.

До аристократії потрібно вливати свіжі сили з народу, бо аристократія з причини свого виключного положення має нахил до фізичної й умової деградації.

При виборі міністрів дуже вважай на тверезість і ясність їх думки, на широкий світогляд, а особливо на технічну підготовку до праці в обраному фаху. Безоглядно відтручуй від державного варстату неуків, нефахових людей й дилєтантів, бо вони так само, як бувші міністри Української Народньої Республики, нерозуміючи державних завдань, здезорганізують дуже складну машину державного правління й доведуть Українську Державу до розкладу й окупації сусідними державами.

Краще мати фахового міністра, що виріс з бюрократичного оточення й не має далекосяглих ідей, ніж міністра мрійника, без досвіду й без бюрократичної рутини.

Перший задовольнятиме біжучі справи скокійно, річево, консервативно, а другий — нервово, неокреслено, без ясної провідної думки, впровадить у свій ресорт хаотичність, викличе загальне здивування й незадоволення, отже компромітувати буде Тебе й Дер-

Не щади грошей на виховання й підготовку в себе дома й за кордоном молодих людей, що могли-би пізніще займати вищі фахові, політичні й державні посади, доходячи аж до становиска міністрів і голов вищих державних інституцій.

Без освічених і досвідних вищих урядовців, що пройшли вже добру школу адміністраційної праці дома і за кордоном, не може добре правити державою навіть дуже талановитий правитель.

Зверни увагу на те, що за часів інтелєктуально пересічних російських царів міністерські портфелі у переважаючій більшости були в руках правдивих державних мужів, що виходили з бюрократичного середовища. Вони то допровадили Росію до великого розцвіту, а випадкові царські міністри, за останні роки перед революцією 1917 р., й особливо міністри Тимчасового Уряду, люди гарного слова, а не діла, що не розуміли найбільш складної із машин — машини державного правління, допровадили Російську Державу до розкладу й опанування її більшовиками.

Отже, Дорогий Друже Мій, возьми собі до серця й розуму думку, що припадкові в державних справах люди не можуть бути ні правителями держави, ні міністрами.

Генії — поза приписами й порадами.

5. Між правителем і народом не може бути прірви.

Малі струмочки води творять рівчаки й рови, а вода з рівчаків і ровів творить прірву.

Так явні й тайні вороги правителя витворюють незадоволення в народі із малих промахів його й адміністрації. Як-що адміністрація зле організована, нездібна до кермування життям народу й не вміє усунути незадоволення народу, а правитель недбайливий, то з незадоволення повстає нарікання, обурення і виростає прірва. Отже це є перший дзвінок на прихід погибелі на правителя й державу.

Незадоволення окремих осіб може бути, бо ще світ не бачив такого правителя, який задовольнив-би всіх своїх громадян, але першим обовязком правителя є не допустити до загального незадоволення, обурення й до глуму з себе самого й адміністрації.

Правитель мусить часто бувати серед свого народу, розмовляти з ним, входити в інтереси й потреби його й, наскільки дозволяють державні інтереси, задовольняти ті потреби.

Правитель без народа ніщо, а нарід без правителя отара овець, на яку нападають хижаки і нищать її.

Сила правителя й народу в єдности духа!

Не обмежуйся порадами своїх міністрів, хочби вони й були дуже мудрі. Не уникай, а шукай мудрих людей, вислухуй їх порад і вмій з порад міністрів і мудрих досвідних людей витягнути, як бджола витягає з квітів мід, найліпші висновки для державного правління.

Памятай, що міністри заняті своїми біжучими справами, губ-

лять перспективи державного правління в цілому. Тому в Твоїй голові мусять зосереджуватися головні ідеї напрямку громадського життя й державного правління.

Як-що з причини малого досвіду Тобі це не по силі, то май при собі прибічну раду зі старших людей, які високою моральністю, вченістю, великим досвідом, практичністю — одним словом — цілим своїм життям виявили патріотизм, державне думання й державні чини.

На нараді з цими людьми, а їх не повинно бути більше як 5—6 осіб, обговорюй найважніщі державні справи, вироби собі ясні погляди в цілому і в детайлях, а потім переводи їх у життя.

В складі членів такої прибічної ради не місце блескучим ораторам, мрійникам і підлесникам.

Такі наради — „святая святих" державного правління і краще було-би, якби про них ніхто не знав.

Треба навчитись виявляти ініціятиву в громадському й державному житті.

Мудра ініціятива правителя держави має не менше значіння, ніж розуміння психіки нації й уміння користати з сугестії, преси, виховання й золота.

Правитель і його уряд мусять вести нарід, кермувати його родинним, громадським і державним життям, а не йти за народом, бо тоді виплинуть інші більш активні керманичі, заволодіють душею й почуванням народу й поведуть його своєю дорогою.

Брак ініціятиви у правителя й його уряду, недбайливість їх про матеріяльні й духові інтереси народу відкриває дорогу підприїмчивим людям до володіння над народніми думками. Це значить, що правитель добровільно відступає частину своїх прав і обовязків кермувати життям народу, а відступивши частину, змушений буває зректися решти своїх прав на користь ворожої йому сили.

6. З огляду на те, що душа українського народу приголомшена наїздами й панування над ним сусідніх народів, і що нарід стратив віру в свої політичні й державні сили та ледви зпромігся до нерівної боротьби за своє існування й за збереження своїх культурних і національних вартостей — мусиш уважати за оден із своїх головних обовязків перетворення душі свого народу, позбавленого далекосяглих політичних і державних інтересів, на душу народу, що нетільки ставить себе нарівні з иншими народами, але вважає себе, чи то расово, чи то племінно, вищим від инших народів. Мусиш національно перевиховати свій нарід у вірі в те, що він, незважаючи на тимчасове приголомшення, є ліпшої і шляхотніщої крови, отже інтелєктуально сильніщий, ніж Великороси, що мають $^{2}/_{3}$ монгольської крови, чи инший славянськнй нарід, що не походить від такого високого пня, як український нарід, який в IX, X і XI віках витворив найбільшу европейську потугу, досягнув дуже високого, як на ті часи, культурного й церковно-релігійного розвитку, витворив своє власне право і

стримував своїми тільки силами азійських кочовиків, що йшли на захід.

З князями цієї потуги шукали союзу і споріднення правителі инших великих европейських держав, уважаючи за велику честь для себе таке споріднення. І не диво! До Ярослава Мудрого, й головним чином в часах його правління Київською Державою, витворилось цивільне й карне право, яке свідчить про великі й глибокі правні поняття наших предків, міжтим як ніякий инший европейський нарід того часу не спромігся витворити властивого для себе права, а користав з готових норм римського права.

Ніякий словянський нарід середновіччя не залишив по собі такого високопоетичного, літературного твору, як „Слово о полку Ігоревім", чудо поезії середновіччя.

Коли ціла Европа тремтіла перед Турками, то жменька Запоріжських козаків в чайках перепливала Чорне Море й воювала столицю турецької держави, Царгород, і инші турецькі великі побережні міста.

Атаки Запоріжських козаків в 1621 році, на чолі з Гетьманом Сагайдачним, на Турків і Татар під Хотином, уратували від полону польського королевича Володислава й ціле його військо, Іван Собєський виграв бій з Турками в 1683 році, під Віднем, завдяки шаленому атакові українського вояцтва, яке зломило турецький фронт, розторощило цілу армію й змусило її останки до відвороту.

Київські учені Могилянської Академії були великою гордістю українського народу і зайняли, на наше нещастя, найвищі церковні та державні становища в Московії і створили підвалини освіти й культури Московської Держави.

Наша нація видавала з себе великі інтелєктуальні сили, які, завдяки нещасним історичним умовинам, переходили до инших держав і народів: Литовців, Росіян і Поляків, зміцнювали їх культурно й державно.

Отже наш нарід здібностями, високим природним інтелєктом й хоробрістю виріжнюється серед инших народів. Ця потенціяльна сила наша підбадьорувала мене в тяжких часах боротьби за визволення нашого народу.

Мусиш виплекати в своїому народі розуміння переваги його раси, племени, над иншими народами, прищіпити йому самопошану й особливо гін до використання цієї природньої приспаної переваги, прищіпити думки до далекосяглих політичних і державних інтересів, иншими словами — мусиш викликати в нього національну гордість, розуміння своєї потенціяльної сили й стремління осягнути дійсну перевагу над иншими народами на культурному й державному грунті.

Я пробудив національну свідомість і духа незалежности супроти завойовників і гнобителів, і наслідки цього залишались ще й до нині в українському житті — Ти-ж мусиш відродити в украї-

їнському народі патріотизм, віру в себе, силу волі, сміливість і нарешті — гін до розумної експанзії, щоби заняти в світі належне йому місце.

Особливо-ж зверни увагу на виховання української молоді в державному дусі, щоб витворити з неї нарід, який вміє думати і жити державно. З цією метою мусять бути засновані окремі катедри при всіх високих школах без ріжниці фаху, бо державно думати й жити мусить уміти і правник і лікар, теольог і технік, астроном і агроном, учитель середніх і професор високих шкіл, урядовець і т. д.

Така наука з погляду европейських народів, що століттями державно виховувались, буде здаватися дивною й непотрібною, а для нас, що століттями жили в атмосфері недержавности, вона є життєвою конечністю, бо причиниться до розвитку, поширення й поглиблення державних ідей і чинів, яких бракує в нашому житті.

Український патріотизм не повинен бути сліпий, тупий. Патріотизм це не ненависть, не злоба до всього чужого, не бажання знищити чужу освіту, культуру — патріотизм, це постійне горіння любовю до свого народу, свойого краю, його історії, освіти, культури й державности. З такої любови родяться великі матеріяльні офіри й чини духа, що промінюють над життям власного народу, творять його великим, зразковим для инших народів.

Особливо-ж уважай на те, щоби в нашого народу не витворилися чванькуваті „гура-патріоти", котрі таксамо, як чекісти, з садизмом переслідували-би, гнобили-би й винищували-би терором, судами, вязницями, розстрілами, шибеницями, усе чуже й те, що виходить поза межі їхнього тупого обмеженого погляду. В часах відродження націй й державности трапляються в цьому відношенні дуже яркі й прикрі перебільшення.

Нація наша не має права на такі моральні збочення, не має права товаришити тому народови, який покрив себе ганьбою на цілий світ, як нарід чекістів.

Инші народи розвивались культурно й державно, коли ми вели завзяту боротьбу з азійськими кочовиками і в цей спосіб по лицарськи боронили сусідні нам народи від тих кочовиків. Від цієї боротьби ми стали безсильними, а сусіди силою й підступом заволоділи нами. Міжнародна політика базується на силі одного й безсиллі чи слабосиллі другого народу. Отже підстави тієї політики є глибоко неетичні.

Тому не треба дивуватись, що поневолений нарід, як наприклад польський, що жив 150 літ під гнітом цілого державного апарату займанницьких держав: адміністрації, поліції, жандармерії, війська, залежного від поліції суду, чужої школи і т. д.—вживав таких-же неетичних і підступних способів для свого визволення, яких уживали завойовники для підбою його, бо він позбавлений був лицарських способів боротьби.

Для визволення народу з чужого ярма всі засоби з конечности є добрі.

В часах нашого національного й державного занепаду, чужинці загарбали на українських урожайних землях великі земельні маєтки. Вони потім виросли в велику економічну й політичну силу, денаціоналізували нас, гнобили й викривлювали нашу душу.

Пізніще, при будові в 1917—1918 рр. Української Держави ті чужі люди, маючи політичний досвід і велику освіту, здобуті за багацтво нашої землі, далекосяглі родинні і політичні звязки з иншими народами, що випливали з того-ж багацтва, чинили перешкоди до творення і зміцнення нашої державности. Ті саме люди були тяжкою колодою на наших слабих державних ногах.

Користаючи з тяжкого досвіду, здобутого нами на протязі століть, не допускай чужинців до набуття на Україні великих маєтків: землі, промислових підприємств, банків і т. д., щоби вони в ніякому разі не мали економічної, культурної й політичної переваги над нами.

Маєтність, капітал завжди диктує свою волю економічно слабим народам, а в критичних моментах державного життя допомагає нищенню небажаної чужої державности. Чужинці, особливо ворожих націй, мусять жити на Україні в такому залежному економічному положенні, щоби не могли бути політично шкідливими. Бідний і освічений ворог не є страшний.

VIII

Лист Гетьмана Івана Мазепи.

Salus rei publicae suprema lex esto!

Дорогий Брате!

1. Приклад мого гетьманування свідчить, що визначний дипльоматичний хист Правителя України, а такий хист я мав, не вистарчає в часах великих державних подій. Спритний дипльомат має тоді значіння, коли він опирається на безоглядний послух війська, адміністрації й цілого народу, що може, на випадок потреби, збройно підтримати його домагання.

Такого саме опертя я не мав.

Частина військових начальників хиталась між мною й Росією, частина орієнтувалась на Польщу, а всі рязом, за незначними виїмками, як і цілий нарід, не доросли до самостійного державного життя.

Український нарід мого часу мав рабську, бунтарську психіку.

Рабська психіка повстала з панування над ним Татар, а опісля найблизчих сусідів, що розкладали душу українського народу, щоб легче його уярмити і прищіплювали йому думки, що без панування над ним чужої держави він існувати не може.

Бунтарство розвивалась в душі здеправованого рабством народу, що затратив державницьку ідею та волю і природним гоном стремів до вільности, немаючи матеріяльної й моральної сили вибороти собі волю і незалежність.

Ось-яким народом мусів я кермувати.

Але мушу признати, що й народ мав невідповідного на той час правителя.

Від 1650 до 1663 року перебував я з перервами при дворі польського короля Івана-Казимира, себто в часі повного панування шляхти, яке переходило в анархію, і слабости королівської влади, в часі непошанування цієї влади й заперечування її, в часі дипльоматичних посунень і пертрактацій, угод з партіями — замісць чину, бо інтерес Польської Держави вимагав саме чину, а не безплідних балачок.

При королівському дворі, який, немаючи реальної сили, вживав у внутрішньому державному житті інтриг для досягнення своїх цілей, навчився я дипльоматичної штуки.

Але для українського життя цього було мало.

Вимагало воно великого чину.

Діяльність моя була спрямована до значного розвитку церковно-релігійного життя, освіти, культури й матеріяльного добробуту, себ-то чину до задоволення біжучих громадських і держав-

великі церковні й культурні цінности. Але бракувало мені сильної волі до організування довкола себе великої й сильної групи людей, яка творила-би ядро мілітарної й адміністраційної сили, цілком відданої мені — бракувало мені волі для винищування моїх особистих ворогів і ворогів Української Держави. Дипльоматичний хист розвивався в мене на рахунок волі й організаторських здібностей.

Брак волі до винищування моїх особистих і державних ворогів допровадив до зросту орієнтаційного партійництва, себ-то партійництва, що покладалось на сили Москви, Туреччини, Криму й Польщі, а не на власні українські сили, які вже народжувались і які репрезентував я, як Правитель України і справжній самостійник державницький.

Ворожі нам народи вміло вишукують Українців, що за ласку, високі відзначення й особливо за гроші служать їм на шкоду нашим національним і державним інтересам.

Знаходячись серед нас, знаючи всі наші національні прикмети й хороби, ті Українці без труднощів розсівають зневіру в наші національні й державні сили, викликають низькі інстинкти в нашому громадянстві, розкладають його на ворогуючі табори, обезвладнюють його морально і прищіплюють думки, що поза державою, якої вони є агентами, не має поратунку для нас.

Колиб так поводився серед нас чужинець, то він викликавби гострі репресії з боку громадянства, а Українець безкарно проводить свою руїнницьку роботу. Особливо-ж шкідливі є ті Українці, що свою антинаціональну роботу провадять серед нас, спираючись на активній помочі чужих держав.

Власних ворогів, які нищили мій авторитет в очах українського народу й московського уряду, ворогів Української Держави, що служили за гроші чужим державам, замісць праці над зміцненням своєї держави, повинен я був фізично винищувати.

Одначе, як Правитель України, мало користав я з права сили і влади для нищення руїнників і ця обставина причинилась до зменшення мойого авторитету й заохочувала руїнників до постійних доносів на мене в Москву. А ці доноси перешкоджували моїм політичним рухам й обезвладнювали мою державну волю, бо залежність моя від Москви була дуже велика й небезпечна.

Поміч инших держав для створення, розвитку й зміцнення Української Держави, а така поміч купується завжди за дуже високу ціну, пропаде марно, поки ми не вилікуємося з наших застарілих хоріб, а саме внутрішнього партійництва, що як іржа розїдає нас у нутрі, й зовнішнього орієнтаційного партійництва, себ-то партійництва, що покладається на сили инших держав, замісць праці над розвитком власних сил, і зрадницької таємної й явної служби агентурної чужим і ворожим державам за матеріяльні користи на шкоду Української Держави.

Найкраща світова конюнктура політична не поможе нам створити й зміцнити свою Державу, як-що не позбудемось тих

своїх хоріб. Одиноким ліком проти тих хоріб, анархії й руїнництва, є міцний пястук, яким наприклад Степан Чарнецький Тишовецькою Конфедерацією ослабив усі внутрішні затії розбещеної польської шляхти. Такий самий жорстокий пястук мусить бути пристосований до українських громадян руїників, ворогів Української Держави й її Правителя. Така метода є поки-що неодмінною потребою українського життя.

Психіка українського народу є дуже викривлена протиукраїнською сугестією й мусить бути випростована винищенням тих всіх, що поширюють і поглиблюють таку сугестію.

Конечність відбудови, зміцнення й розвитку Української Держави є понад добро і зло.

Сентиментальність правителя, слабість його волі й добре серце для ворогів своїх і держави — є великою державною хибою правителя.

Кара за злочин проти правителя й держави мусить бути такою, щоби покараний не міг пімститися на правителі й на державі. Слаба кара поглиблює ненависть покараного, узброює його духа.

Я надаю однакового значіння ворогам особистим правителя й ворогам держави тому, що підкопування авторитету і влади правителя і дискредитування його, причинюються часто до розвалу держави разом з поваленням правителя.

Пошана для свого правителя, послух народу для його розпорядків витворює єдність духа й волі правителя й народу та причиняється до зросту значіння їх за кордоном, спинює ворожі кроки проти такої держави й уможливлює правителеві ведення корисної для свого народу закордонної політики.

Чужинці не шанують і не бояться такого правителя, якого не слухає його нарід і використовують першу нагоду, щоби підбити під себе такий нарід, чи частину його.

Це мої поради відносно внутрішнього українського життя, а тепер переходжу до зовнішних подій.

2. Через нерішучість мого характеру поповнив я великий державний блуд, на який чомусь до цього часу не звернула уваги українська історіографія. Московські царі крок за кроком то силою, то підступом позбавляли Українську Державу (яка заключила з Москвою федерацію) прав, загарантованих Переяславською Умовою, впроваджували на українські землі свої військові залоги, воєводів і адміністрацію, себ-то обертали Україну у свою кольонію, викликували ворожнечу між старшиною й козаками, щоб обезвладнити край, допускались часто насильства над громадянами України.

В році 1707, в часі московсько-шведської війни, перебував у Жовкві цар Петро І. зі своїм штабом і з визначними своїми помічниками.

Отже маючи своє військо, що було вже дуже розярене

московськими кривдами, і групу відданих мені людей, я міг знищити найбільш визначних і безоглядних ворогів України разом з Петром, а потім полонити московське військо, позбавлене провідників, і зовсім унезалежнити Україну від Москви, котра не скоро стала-би здатною до війни, а за той час я міг-би так зорганізувати українське військо й нарід, якому Москалі сиділи в печінках, що голодна й обезсилена війнами Москва не перемогла-би нас, колиб пішла на нас війною.

Я не виявив конечної для правителя рішучости і відваги, не використав доброї нагоди й не знищив Петра й його війська.

Наслідки нерішучости мого характеру були такі, що навіть про око самостійне існування Української Держави зовсім знищено. З переходом моїм на бік Шведів — Москалі обернули в румовища столицю Української Держави, Батурин, а десятки тисяч громадян, що боронили Батурина й Державу, вимордували в жахливий спосіб.

Це підтверджує й російський історик Богданович, який пише дослівно так: „Меншиков 2 листопада 1708 року заатакував Батурин, здобув його наступом і знищив до підвалин. Величезні багацтва й велика військова добича дістались переможцям. Більше ніж 300 гармат знайдено в місті. Мешканців Батурина вирубано в пень, крім полонених начальників війська".

Внаслідок державного обезсилення українського народу, пізніщі гетьмани не могли противитись волі московського уряду й мусіли виконувати всі його накази — аж до висилки козаків на роботи при будові Петербурга й водяних каналів, де загинуло на гостець і чахотку до 60.000 козаків — цвіт українського народу.

Майже всі гетьмани вмирали з великою горя, або від катувань в московських вязницях (Демян Многогрішний, Іван Самойлович, Іван Скоропадський, Павло Полуботок) і нарешті весь український нарід обернено в кріпаків, знищено українську державність, письменство й культуру.

Україна стала московською провінцією, поділеною на кілька губерній.

3. Правитель Української Держави мусить добре освідомити собі **значіння золота.**

Що року, незважаючи на важкі обставини, мусить правитель набувати за кордоном золота, на суму не меншу, як 5% державного буджету України. Значний запас золота служитиме як забезпека українських паперових грошей, а це створить міцні підвалини під економічний розвиток держави.

Добре забезпечення золотом паперових грошей й економічний розвиток краю піднесуть і зміцнять силу й повагу Твою і Твоєї Держави.

Треба добре памятати, що упадок, чи піднесення авторитету правителя внутрі краю негайно відбивається на зовнішніх відносинах.

Отже немудрі є ті народи, що нерозважно й легкодушно підривають авторитет своїх правителів. З упадком авторитету правителів падає авторитет і значіння держави й народу.

Правитель мусить завжди мати суми до своєї розпорядимости, крім цивільної листи.

Політичні успіхи назовні досягаються нетільки мілітарною силою й доброю дипльоматією, але й золотом.

Найбільш талановитий і спритний дипльомат мало осягне без помочі золота.

Золотом можна купити міністрів инших держав, дипльоматичних представників, впливових людей, добрих промовців, агітататорів, агентів і т, д.

При допомозі золота можна осягнути дипльоматичну підтримку, витворити в чужім громадянстві через впливових людей а також через пресу корисну для своєї держави опінію, яка часто вирішує важливі міжнародні спори.

Золото дуже часто вирішує бої, дипльоматичні спори і сприяє закордонним позичкам. Недармо кажуть, що осел, обвантажений золотом, має більший дипльоматичний успіх, як дуже мудра людина без золота.

Я здобував довіря Москви й царя, нетільки дипльоматичним спритом, але, і то переважно, золотом.

Цар Петро дуже потрібував грошей на ведення воєн. Я допомагав йому золотом, а він довгий час лишав мені свободу чину. Двораки його також дуже любили золото. Я обдаровував їх золотом, вони витворювали добру опінію про мене, а це мало для мене, як Правителя України, велике значіння.

Взагалі в моїх дипльоматичних посуненнях відіграло велику ролю з о л о т о.

Золото в державному організмі двигає всі частини організму, зміцнює або ослаблює їх, залежно від свойого допливу. Одні частини державного правління при помочі золота можна допровадити до занепаду й знищення, другі до розцвіту.

Я ще при королівському дворі зрозумів велику вагу золота, збирав його в часі мого гетьманування і вміло користав з його сили. Правитель України, що не розуміє історії і психольогії свого народу й ваги золота в державному житті і в міжнародніх взаєминах, не може мудро правити Українською Державою.

Правитель мусить берегтись закордонних позичок, бо при цих позичках банкирі ставлять часто тяжкі політичні умови, які ослаблюють силу влади в державі і параліжують рухи в зовнішній політиці. Крім того,. що-року треба вивозити за кордон відсотки в золоті, або в міцній валюті, чи товарах, що рік за роком обезкровлює Державу, чинить єї немічною.

Зовнішні позички — це лихо. Треба його уникати.

Ощадністю в приватному, громадському і державному житті можна створити з бігом часу великі власні капітали.

4. Не обтяжуй капіталів своїх громадян надмірними податками, бо капітали втікатимуть до тих країв, де менші податки.

Вразливість капіталів на порядок внутрі краю й на тягар податків можна порівняти з вразливістю живого срібла на тепло й зимно.

Від тепла живе срібло поширюється й підноситься в тепломірі до гори, а від зимна корчиться й падає до низу. Так і капітал. Коли є порядок у краю — і держава опікується капіталом, то він росте, розвивається, збагачує нетільки своїх власників, але й всю людність, причиняється до повстання й розвитку всіх ділянок промисловости, даючи заробіток працюючій людности. Навпаки — в неспокійних та бурхливих часах і при великих податкових тагарах, капітал корчиться, ховається, втікає до країв, де є спокій, лад, певність і помірковані податки, позбавляючи державу прибутків, а працюючий люд — зарібку.

Тому жорстоко карай директорів державних і приватних банків за надужиття й банкроцтва банків, бо банкроцтво родить недовіря до банків, спричинює пересування капіталів до країв, де капітали забезпечені, й до переховування грошей у домах. Недовіря до приватних, державних і емісійних банків руйнує валюту й дезорганізує та параліжує економічне й політичне життя держави.

Довіря до банків — це явище величезної державної ваги, На це правителі держав мало звертали уваги. Банкроцтва американських і европейських банків у 1930—1932 р. причинились разом з иншими відємними явищами до руїни економічного життя в цілому світі.

Отже льоката капіталів громадян у державних і приватних банках мусить бути загарантована контролею держави й жорстокими карами за зловживання.

Крадіж і спроневірення дрібних сум грошевих, які є власністю приватних осіб і громадських установ, сьогоднішнє право карає досить суворо, а дефравдації і зловживання, доконані дирекціями банків на міліони чужих грошей, сучасне право не вміє ще карати. Таке право конче треба витворити.

5. Звертав я увагу на солідарність членів українського народу у внутрішньому й зовнішньому житті держави, бо в солідарности є велика будуюча сила нації. Мало осягнув я на цьому відтинку державної праці, і то завдяки індивідуалістичним чертам характеру нашої нації й мало розвиненої освіти.

Але Ти, Мій Брате, маєш до послуг багато способів психічного впливу, яких я не мав: школа, преса, радіо і т. д.

Отже знаючи індивідуалістично-відосередкові привички свого народу, мусиш перевиховати свій нарід, прищіплюючи йому солідарність членів його, починаючи від родинної і громадської солідарности, а кінчаючи національною й державною. Ця солідарність членів нашої нації мусить просякати душу народа й виявлятися у взаєминах з иншими націями, як внутрі власної держави, так і в чужих державах.

Українець повинен завжди непорушно стояти за Українцем, підтримувати його й помагати в торговлі, промислі, висувати українців на вільні професії. І взагалі в боротьбі економічній, політичній, національній і державній з иншими народами — Українці мусять відкинути партійництво й злочинну байдужність. У відношенні до инших націй мусить бути одии наш напрям, а саме українські інтереси.

Українець, де-б він не був, мусить завжди памятати про свій край. Він мусить відчувати й переживати страждання своєї нації, тішитись щастям її, приймати особисто й посередно участь у боротьбі своєї Батьківщини за краще завтра.

Отже кожний, без виїмку, Українець, яких поглядів він не був-би, мусить причинитись особистою працею і грішми до того „кращого завтра". Навіть у таких віддалених краях, як Америка, Австралія, Азія — Українець мусить причинитись до помочі Рідному Краєві через освідомлення чужунців про свій край і його ворогів, маючи на увазі, що добрим союзником в боротьбі є відповідна пропаганда серед чужинців.

Не легко досягнути солідарність членів нашої нації, але всежтаки можливо, коли належно оціниться вагу психічного впливу на душу людей.

В XIX і XX віках державні мужі, політичні діячі, оратори, лєктори, преса — здобули знамениті успіхи, завдяки впливові на душу слухачів і читачів книжок та газет.

Постійне виголошування, повторювання, поширювання якоїнебудь ідеї просякає мізок, психіку людей, спрямовує їх до думки й чину для тої ідеї.

Переживання вражінь від промов і думок про солідарність нації, думання тими самими категоріями — витворює психічну єдність нації, а за нею слідує й чин солідарности.

Правитель, що не вміє кермувати душею своїх громадян, не може бути певний завтрішного дня.

6. Правитель мусить мати міцну опору в послусі в безоглядній дисципліні війска, особливо прибічного, поліції й адміністрації.

Але історія народних заколотів і революцій свідчить, що військо, поліція й адміністрація незавжди надійні для правителя. Тому я бажав створити заможну верству, якій роздавав я землі на власність. Ці люди повинні були мати на місцях моральний і культурний вплив на народню масу, стримувати її від анархічних чинів і витворювати в адміністрації й війську міцне опертя для правителя.

Хлібороби — великі, середні і дрібні землевласники, коли вони міцно зорганізовані, є завжди міцною опорою для правителя й держави, провідною й засадничою верствою нації. І я не помилявся, бо всі держави Европи розвивались, поширювались, набирали ваги і впливу тільки через хліборобську верству, яка давала добру адміністрацію, військових старшин, учених, духовен-

ство і т, д. І сьогодні я не уявляю собі Української Держави без сильної хліборобської верстви, добре зорганізованої, що мала-би вплив на инші верстви.

Земельні магнати не є бажані для держави, бо викликають земельні й політичні комплікації.

Досвід наказує, що инші кляси, як фінансерія, промисловці, робітництво, інтелігенція — кидають у часі небезпеки свій край і як пісок перелітають до инших безпечніщих країв, а хліборобська верства, особливо дрібні й середні хлібороби, боронять свою землю від наїздників, воюють з ними, вмирають за землю, отже, боронячи свою землю, в яку вони вросли цілим трибом життя, думками, почуваннями — вони боронять цілий край, його моральні, духові й матеріяльні придбання.

Міцній організації хліборобської кляси, видобуттю з нього культурної, економічної й політичної енергії, яка-би мала децидуючий вплив на судьбу инших кляс і зміцняла нашу державність, треба посвятити багато праці. Це-ж основа нашого державного життя й майбутности.

Наша новітня історія докоряє мені за те, що я роздавав українській шляхті землю і причинився до поширення кріпацтва, але історики думають економічними й соціяльними категоріями другої половини XIX й першої чверти XX віку, дуже відмінними від другої половини XVII віку.

За моїх часів дуже багато було вільної землі й конче треба було приділити її Українцям, щоб не захопили її поміщики чужинці, як це вони пізніще зробили, занявши величезні простори нашої землі. А Ти знаєш, які фатальні наслідки мали для Української Держави в 1917—1920 р. чужі кольонізатори й поміщики на українських землях. Кріпацтво-же існувало за мене, при мені й по мені, бо рільнича продукція в таких розмірах, що задовольняла-би потреби держави, не уявлялась тоді у цілій Европі інакше, як при існуванні кріпацтва.

Кріпацтво було великим злом. Засоби на знищення його дали пізніщі, економічні та політичні обставини.

Обвинувачення мене за існування на Україні кріпацтва має таку підставу, як обвинувачення за те, що я не користав з преси. телєфону, телєграфу, елєктрики, радія і т. п.

Економічні, політичні й міжнародні обставини, а особливо, стан культури й техніка народу — тяжать над діяльністю навіть найвизначнійших правителів.

Правитель держави може прискорити розвиток освіти, культури, господарства й соціяльних процесів, але безглуздям є вимагати від його скоків наперед на 200—300 років. На таких скоках ломлять собі ноги більшовики.

IX

Лист Головного Отамана Симона Петлюри.

Добра воля, особиста чеснота, патріотизм, популярність і зручність — все це, разом узяте, не вистарчає для провідника народу. Він мусить перш-за-все уміти по державницьки думати і ділати.

Ваша Величносте!

1. Я належав до тих людей, що думали й думають, ніби-то державу можна створити й нею кермувати гарними революційними промовами, добрим словом і популярністю імени правителя.

Ще за злиденного життя свого на еміграції, в Польщі, Швайцарії і Франції, переконався я, що такі методи є добрі для розкладу кождої держави, для повалення своєї і чужої держави, а для будови власної держави потрібні: непохитна воля правителя, великий державний досвід і дуже багато заліза та крови.

Належачи до українського народу по крові, я був півросіянином душею. Я в молодости думав російськими демократичними й революційнними категоріями, вірував у силу гарного слова промовця, твердо придержувався російської принціпіяльности, а особливо відбилась на моїй душі російська нігілістична, все творче й нетворче зогиджуюча література, що розкладає душу, робить її хорою й параліжує волю.

От таку ослаблену волю й душу, затроєну крім того толстоївськими ідеями „непротивлення злу", з домішкою української мрійности й хитрости та демократичного бунтарства, мав і я, що з ласки сприту й випадку опинився при кермі будови й руйнування Української Держави.

Державна й національна трагедія українського народу в часі відбудови Держави 1917—1918 рр. виринула з того, що його провідною верствою була зросійщена, революційна й демократична інтеліґенція і пів-інтеліґенція, що малпувала всі догми російської пролєтарської ідеольогії, незважаючи на те, що на Україні, в краю хліборобськім, дуже мало було фабричного пролєтаріяту. Замість праці над розвитком і поглибленням національного життя та відродженням української державної ідеї — провідна верства наша прищіплювала народові нігілістичні й соціялістичні ідеї.

Соціялістичні ідеї є найбільше неприродні, найбільше суперечні духові українського народу, бо він є крайній індивідуаліст з глибоко розвиненим почуттям власности, а доказом цього є його постійна боротьба й повстання протягом більше десяти років проти комуністичної влади й особливо проти колєктивізації сільських господарств. Наш селянин за маленьку смугу землі вбивас на межі сусіда, брата й навіть рідного батька.

Голови таких власне селян-власників засмічувала наша де-

мократична інтелігенція соціялістичними ідеями, до котрих домішувано російський нігілізм і анархізм, бо соціялістичні ідеї одержували ми з Західної Европи через Москву-Петербург.

Наша інтернаціональна інтелігенція свято вірила в соціялістичні догми, правдиве братерство пролєтаріяту всього світа й кілька разів зверталась з наївними відозвами до всього культурного світа й особливо до пролєтаріяту, просячи помочі проти московських більшовиків, що загарбали українські землі, винищували українських соціялістів і обернули нарід у невільників. Але „братній" пролєтаріят всього світа був глухий на ридання наших інтернаціоналістів. Европейський пролєтар — це не український мрійник, що наївно вірить у „всесвітнє братерство" і взаємну поміч пролєтаріяту—а практична людина, що бажає витягнути як найбільшу матеріяльну користь навіть з найкращих демократичних і „братніх" кличів. Пролєтаріят кожної европейської держави без вагання може захопити територію чужої держави, накласти контрибуцію і стягати її примусово, економічно й політично визискувати „братній" пролєтаріят другої держави, гнобити його освітно, культурно, політично і т. д.

Мрія про солідарність і братерство пролєтаріяту всього світа мало шкідлива у вишневому садочку, а в національному й державному житті — убійча.

Поняття української народньої маси, що бажала здобути землю та узаконнити цей здобуток, і поняття провідної верстви тоїж народньої маси — були зовсім протилежні. Ця протилежність понять витворила велику прірву і взаїмне незрозуміння між народом і його провідною верствою.

Отже зруйнування Української Держави в формі Гетьманщини чи Республики було питанням короткого часу.

Потрібна була велика мудрість, щоб засунути прірву між поняттями провідної верстви й народу, щоби надати національний, а не інтернаціональний напрям праці інтелігенції й щоб зорганізувати армію й адміністрацію держави.

Виконання цього завдання було понад мої сили! А сила моя була невелика. І де міг я здобути потрібну будуючу державну силу? Одержав я освіту в духовній семинарії, але курсу наук не міг закінчити, бо виключено мене з семинарії за революційну діяльність. Працював я опісля у кооперації й був помічником бухгальтера асекураційного товариства в Москві, редагував видавану в Москві на російській мові газету „Украинская Жизнь" для інформування Росіян про українські справи, в часі війни був функціонарем земського самоврядування в запіллі для постачання армії. Хвиля революції в 1917 р. і мої промови на військових зїздах у травні й червні 1917 р. звернули на мене увагу, як на революційного промовця в українському дусі, висунули мене на видне місце українського життя й я опинився на якийсь час Генеральним Секретарем військових справ. В часі революції завжди має перевагу над державною мудростю сприт, сміливість і здібність до гарних революційних промов.

2. На території українських земель було безліч військової амуніції, якої вистарчило-би для ведення війни впродовж 3—5 років. Українських жовнірів було до 3 міліонів, а з них можна було вибрати національно свідомих до 500 тисяч душ і створити сильну, добре узброєну й забезпечену всім необхідним національну армію, але цього я й мої заступники не створили, бо не вміли й не хотіли.

Будучи інтернаціоналістами, впливові члени Уряду, Президії Центральної Ради і самого складу Центральної Ради боялись національної армії, яка сказала-би своє важке слово. Створені не нами, а иншими людьми національні полки розкладали спеціяльні есеровські, меншовицькі й більшовицькі агітатори.

Особливо-ж причинився до руйнування молодої української армії Генеральний Секретар військових справ за часів Центральної Ради — Порш, який у січні 1918 р. видав наказ про демобілізацію 2-го Січового Запорозького Корпусу, що складався з 12 полків, 1-го Українського корпусу (бувший 34 корпус) і 12-ої пішої дивізії. Ці частини відзначались найбільшою національною свідомістю й дисципліною, отже були для Порша й його товаришів найбільш небезпечні, бо могли припинити на Україні поглиблення революції, зірвати єдиний зі зревольтованою Росією революційний фронт і повернути життя України на національну й державну дорогу.

Допроваджені агітаторами до психічного розкладу, наші військові частини розходились до дому, а тих, що не піддавались агітації, здемобілізував Порш. Отже була відкрита більшовикам дорога на Україну.

Наслідком таких антинаціональних і антидержавних поступків Уряду Центральної Ради і їх членів, кілька десятків тисяч обірванців — голодних російських більшовиків — заволоділо Україною й господарювало на ній, аж доки їх на весні 1918 р. не вигнали Німці.

Отже відповідальні діячі Центральної Ради не мали державних ідей, державної волі й хисту до правління Українською Державою. В державних справах вони були неуками й запровадили українську державність у сліпий кут.

На заклик українських патріотів ратувати Україну від більшовиків, зголосилась Українська Молодь: студенти високих шкіл, старші учні середних шкіл і військової фершалської школи — усього понад 300 душ, які не вміли навіть стріляти з рушниць, і без належного проводу, бо старшина цього куріня перед боєм з більшовиками ганебно кинув цих дітей і втік—відправлено їх під Крути й там майже всіх їх перебили більшовики.

Молодь і діти цього Студентського Січового Куріня покрили себе вічною славою, бо пішли боронити дорогу їм Батьківщину, в обороні якої при даних обставинах ішли вони на певну й люту смерть. А Уряд Центральної Ради заслужив на вічну ганьбу, бо нетільки не зорганізував армії з досвідних українських

вояків, яких було понад 3 міліони, але навмисне розкладав і демобілізував ті частини, які були створені иншими людьми і які готові були боронити Українську Землю перед більшевицькою голотою.

Крути — це святиня Української Нації, бо там діти окропили своєю кровю Українську Державність, одночасно Крути — це ганьба для Центральної Ради, Президії й Уряду її, що бавились у соціялізм і революцію, замісць творити національне військо й державну адміністрацію.

Як свідчить Тимчасовий Російський Уряд 1917 року, Уряд Центральної Ради 1917—1918 рр. і Уряд Директорії 1919—1920 року, некажучи вже про уряди инших держав, наприклад Еспанії 1931 — 1932 р. — уряди, зложені з революціонерів, яких мізки довгі роки працювали над руйнуванням даного державного устрою, не є здібні до конструктивної державної праці, навіть до творення такого державного ладу, до якого вони десятками років стреміли. Многолітнє психічне наставлення революціонера до руйнування немилого йому державного ладу, не може протягом кількох тижнів чи місяців змінитися на наставлення будування державного устрою навіть по його вподобі. Психічний настрій до руйнування державного устрою виключає протилежний йому настрій до будування.

Професійні революціонери, що зруйнували державний устрій, чи звільнили свій нарід зпід влади другого народу — гнобителя, мусять дати при державному правлінні місце иншим людям з творчою вдачею, які завершили-би розпочату революціонерами справу перебудови, чи будови держави.

Нерозуміння психіки бурителя й будівничого держави завжди мало катастрофальні наслідки для держави.

3. Перехід влади на Україні до Гетьмана позбавив влади багатьох людей з української революційної й інтернаціональної демократії, а вони набрали були вже великого смаку до влади і грошей.

Невироблена й мало культурна демократія любить гроші, а до грошей можна дійти, маючи в своїх руках владу. Згода Гетьмана віддати в руки революційної демократії тільки половину міністерських портфелів, а не всі, створила гостру опозицію проти його особи й його уряду. Я станув на чолі опозиції.

Ми зревольтували проти Гетьмана демократичну інтеліґенцію, робітництво, селянство й військо. Ці зревольтовані верстви українського народу міцно підтримували Росіяни, що ненавиділи однаково гетьманську й республиканську українську владу за сепаратизм, підтримували їх теж і Поляки, що мали історичні претенсії до українських земель, очікуючи створення власної держави, а особливо Жиди, що стреміли до єдиного з Росією революційного фронту, на чолі якого стояли Жиди. З тими союзниками ми легко вже повалили Гетьмана й його уряд, а з ним і Українську Державу.

Україна знов стала кольонією Москви, тепер більшевицької, але без порівнання більше гнобленою, ніж ті муринські кольонії в Африці, які належать до найбільш грабіжницьких европейських народів.

Вся українська революційна демократія була політично сліпа й відіграла ролю знаряддя в руках ворогів України, які добре розуміли, чого хочуть і якою дорогою треба йти до здійснення своїх плянів, себ-то дорогою поширювання революційної пожежі на Україні.

Директорія під моїм проводом, уряд, частина урядовців і політичної демократичної інтеліґенції опинились на еміґрації, переважно в Польщі, частиною в Румунії та в инших державах.

На Україні запанувало московсько-жидівське Чека.

Воно перш-за-все знишило більшість української революційної інтеліґенції й демократії, бо для більшевицької Москви потрібні були покірні робітники й невільники, а не революціонери, що повстають проти кождої влади — чужої і своєї. Своя українська влада, що була дуже лагідна для обставин того часу, не покарала їх, дочекались вони нечуваної кари чужої ворожої держави.

По моїй думці, Гетьман Павло Скоропадський був необережний відносно Української Нації, Держави і своєї Особи. Необережність його полягала в тому, що поваливши слабий уряд Центральної Ради на чолі з Голубовичем, він не звернув уваги на своїх серіозних противників, що могли повалити його, а разом з ним і Українську Державу. Він повинен був цих противників, гострих опозиціоністів, агітаторів проти нього й Української Держави — взагалі нігілістично й антидержавно успособлених людей — фізично винищити, очистити край від цього українського, московського й жидівського сміття, а потім створити уряд з поміркованої української інтеліґенції й демократії.

Гетьман кермувався людяністю при розгляді справи ворогів своїх і Держави, незвертаючи уваги на те, що мудра й доцільна державна політика не збігається з людяністю. Добре серце правителя доводить до повалення його, а навіть часто й до розвалу держави.

Отже Гетьман занедбав один із найбільш важливих своїх обовязків правителя супроти Української Держави й самого себе.

Як-би він виконав цей свій обовязок, то сучасники назвали би його „т и р а н о м“, але він, знищивши кілька тисяч антидержавників, уратував-би Українську Державу й життя міліонам українських громадян, що їх замордували більшовики, уратував-би добробут 40 міліонам людей, допровадив-би Україну до національного, культурного й державного розцвіту, а потім українська історія назвала би його „в е л и к и м“ державним мужем.

Повторюю, що правитель, який силою усунув попередніх репрезентантів влади, захопив владу до своїх рук і має намір

довго правити державою, перш-за-все мусить зробити нешкідливими своїх безоглядних ворогів, особливо впливових представників попередної влади. Ці усунені представники влади були найбільшими ворогами держави ще перед поваленням їх, бо власне вони дискредитували владу й державу, допровадили владу до безсилля й упадку її авторитету, через що вона стала предметом, яким заволоділа перша спритна й рішуча людина.

Як-що люди, які мали вже владу, стратили її через свою нікчемність й намагаються знов повернути до влади, з чим звязане поглиблення розкладу держави, то такі люди, з погляду державної рації, не мають права на існування.

Ворогами правителя й держави бувають люди серед найблизчого оточення правителя, представники партій, що стремлять до влади, анархічно успособлені люди, особливо з середовища журналістів і письменників.

Краще є знищити кілька талановитих журналістів і письменників, ніж дати їм змогу зруйнувати державу.

Замісць знищених появляться инші талановиті журналісти й письменники, а зруйнування держави припинить розвиток усієї національної культури, бо чужа влада дбає про поширення своєї культури на завойованій землі і гнобить культуру поневолених народів, розкладаючи душу їх. Яскраві приклади: поведення Московщини на Україні та инших держав.

4. Пересічні правителі держави, особливо ті, що недавно захопили владу спритом, а не великим розумом, бояться мати міністрами людей талановитих, здібних, більш досвідних і мудріщих від себе. Великим нещастям Української Держави було, між иншим, те, що міністри її складались з пересічних і головне цілком недосвідних у державних справах людей, з котрих деякі пізнійше вславились антинаціональними вчинками, а деякі навіть звичайними кримінальними злочинами.

Мій власний досвід учить, що є великою помилкою равиптеля — оточувати себе пересічними й нікчемними людьми.

Талановиті люди з ріжних ділянок адміністрації, суду, війська, дипльоматії й науки організують добре правління державою, зміцнюють владу правителя й силу держави внутрі й назовні, надаючи блеску імені правителя. Найголовніщим обовязком правителя супроти держави, себе й свого роду є — вміти найти і притягнути до державної праці найбільш талановитих людей. Брак таких людей при державній кермі і невміння їх найти — свідчить про велику неміч духа правителя, який не вміє вишукати потрібних державі людей і витворити умовини для їх праці.

5. Був я з вибору Головою Київською Губерніяльного Земства, а потім Головою Всеукраїнського Союзу Земств. Ведучи боротьбу з Гетьманом і його урядом, я в імени тих установ складав найвищій німецькій військовій владі в Київі меморіяли *) і

*) Д. Дорошенко: Історія Гетьманщини ст. 111 і слідуючі.

скарги на Гетьмана, домагаючись од Німців зміни уряду й напрямку політики української влади. Я протиставляв себе Гетьманові і уважав себе, як свідчить зміст і форма моїх меморіялів, за авторитет вищий від Гетьмана.

Я повторював віковічний злочин українських людей, що трохи піднеслися понад товпу—звертатись до чужої влади зі скаргами на свою українську владу. Я робив Німців, що може спочатку вони й не бажали цього, арбітрами для вирішення непорозумінь між частиною незадоволеного громадянства й українською владою, може й не цілком відповідною, з причини короткого часу її володіння й невимовно важких обставин кермування державою: окупації Німцями України, пожару революції і бойкоту гетьманської влади українською революційною інтелігенцією.

Вимагаючи від Німців, щоби вони встрявали у внутрішні наші справи, я фактично й теоретично признавав їх зверхність над Українською Державою, я нищив суверенність її та слабкий ще фундамент молодої Української Держави.

Мої скарги були на руку Німцям, бо вони, будучи арбітрами в наших внутрішніх справах, використовували ситуацію й вимагали від уряду більших економічних користей, ніж передбачувала умова заключена з ними. Особливо користали з непорозумінь Росіяни, які психічно й фізично хворіли з причини обнови Української Держави. Використували це і всі инші ворожі нам сили.

На нашій землі повторюються історичні злочини — вношення окремими громадянами і групами громадян скарг на український уряд до Татар, Москалів, Поляків, Німців і т. д.

Отже поки весь український нарід не буде обєднаний психічно на грунті культурному, національному й особливо державному, не давай широкого самоврядування провінціям, бо вони в критичний момент існування держави можуть протиставитись, як це вчинили українські Земства під моїм проводом Твоїй Особі, і причинитись до зруйнування Української Держави.

Для нашого народу до часу психічного обєднання її конче потрібна централізація правління, і аж пізніще можна поширювати обсяг самоврядування. На чолі самоврядувань мусять бути особи, іменовані урядом, які були-би вухом й очима уряду, звязковою особою між урядом і місцевим громадянством, репрезентантами і провідниками української національної й державної ідеї.

Самоврядування Росії були огнищем революційного ферменту, який, завдяки тому, що земства були в тіснім контакті з населенням, глибоко просякав у народню масу й витворив з неї революційну безглузду юрбу, що сама себе духово й матеріяльно знищила.

По цій дорозі самознищення, пішли за часів Центральної Ради, Гетьмана й Директорії українські самоврядування з таки-

ми-ж наслідками, як в Росії, бо ми походили з одної нігілістичної, російської школи.

З власного гіркого досвіду переконався я, що повалення нелюбого деяким гурткам людей правителя, є без порівнання більшим злом для тих-же гуртків, ніж залишення його надалі правителем, бо переворот відкриває дорогу для слідуючих переворотів і часто допроваджує до анархії.

Наші національні й державні інтереси наказували підтримувати свого Гетьмана всіма засобами, витворити опору для нього в усіх верствах українського громадянства і спільно з ним поборювати накопичені перед Українською Державою труднощі: міжнародні, внутрішні, мілітарні, економічні, соціяльні та инші, незвертаючи тимчасово уваги на хиби його правління, які з бігом часу зникли-би під впливом громадської опінії і внаслідок активної участи чільних українських громадян у державному правлінні, на найбільш відповідальних становищах.

Замісць цього, ми повалили Гетьмана, а з ним Українську Державу.

Виникли цілком непереможні труднощі.

На чолі Української Держави опинився я.

Оборонити Державу від московських більшовиків, а головним чином від українських руїнників, я не міг, бо не вмів я зорганізувати армії й поліції і не в силі був боротись з революційною нігілістичною демократією, як своєю, так і чужою.

В війську з причини невдач наростало незадоволення з мене.

Отаман Оскілко підняв коло Рівного в 1919 р. проти мене повстання частини війська й оголосив себе „головним отаманом". Я зліквідував повстання, але розлам в армії лишився і мав він у наслідку вбійство, з тенденційного присуду полевого суду, визначного полковника і патріота, Болбочана.

Отже державні перевороти відкривають дорогу для амбітних авантурників і дуже часто руйнують саму державу.

Український руїннику! Коли непокоїти буде тебе сверблячка зробити повстання проти своєї влади, прочитай раніш історію України, а переконаєшся, що безоглядна боротьба зі своєю владою, великими князями, королями й гетьманами, й організування повстання проти своєї влади, доводило нашу націю до втрати державности й до поневолення на сотні років, до занепаду освіти, культури й державности, до перетворення нашої нації в аморфну масу, нездібну до державного життя.

6. При розважанні справи організації народнього представництва треба мати на увазі, що теперішня кріза парляментаризму виникла з неправильної його будови, а саме: виборча ординація надає однакові активні й пасивні виборчі права як людині, що досягла найвищих ступнів освіти, науки й життєвого досвіду й через те може творити й перетворювати на кращі форми еконо-

мічне, фінансове, громадське й державне життя, отже стоїть на найвищому щаблю розуміння життя — так і людині, що тих високовартісних прикмет цілком не має і якої думки і світогляд не підносяться вище шлункових інтересів своїх, своєї родини і стану, до якого вона належить. Таких людей шлункових інтересів є неменше як 90%. Представники цієї малокультурної верстви народу репрезентують у парляменті шлункові її інтереси, провадять жорстоку боротьбу з тими членами парляменту, які репрезентують вищі національні й державні ідеї, до зрозуміння яких народня маса й її представники не доросли.

Непомірні вимоги представників демократичних верстов народу до маючих верстов, до уряду й держави, без огляду на економічну і фінансову спроможність як маючих верстов, так і держави, викликають забурення в цілій державі й безоглядну боротьбу робітничої кляси з маючими клясами й урядом, допроваджуючи до руїни підприємців, до виснаження фінансів держави, а наслідком цього до голоду самої робітничої верстви.

Нездібність представників робітничої кляси, які мислять однобічними клясовими й революційними категоріями, піднестись до думання державними категоріями, отже категоріями позаклясовими, витворює постійне напруження й поденервування в цілій державі, загострення клясових взаємин і революційні та анархічні виступи. Невміння народнього представництва, в якому кількістю переважають представники демократичних верстов народу, погодити інтереси робітничої кляси з інтересами маючих кляс і з інтересами держави, як суцілля всіх кляс і вищих державних ідей, викликає цілком справедливе незадоволення з сьогоднішнього парляментаризму й шукання нових шляхів до погодження шлункових і державних інтересів. Очевидно, парляментаризм треба перебудовувати так, щоби в ньому побіч хліборобів мали місце представники всіх продукуючих кляс (підприємців і робітників), торговлі, фінансів, кляси працюючої інтеліґенції (професори, учителі, урядовці, люди вільних професій і т. д.), духовенства а також іменовані правительством люди науки й великого досвіду, набутого на державній, земській, міській і приватній службі. Ці іменовані члени в числі не менше $^1/_3$ загальної кількости членів парляменту репрезентували-би позакласові інтереси держави і причинялись-би своїм моральним впливом і кількостю голосів до узгіднення в парляменті інтересів поодиноких кляс населення держави, без руйнування окремих ділянок господарства й без визискування працюючого люду підприємцями.

При кінці цього листа позволю собі пригадати Вашій Величности, що перший парлямент — Українська Центральна Рада, складався з людей переважно випадкових, які репрезентували інтернаціональний, революційний руїницький настрій, а не напрям будівництва Української Держави на національних підставах. Такий-же наскрізь невдатний був і другий наш парлямент — Трудовий Конгрес, якого членами могли бути люди по свойому соціяльному становищі не вищі фершала, бо лікарі, вищі уря-

довці У. Н. Р., як „буржуї", некажучи вже про инші заможні верстви українських громадян, були позбавлені виборчих прав до Трудового Конгресу. Карикатурний Трудовий Конгрес свідчить про вбогість державницької думки у нашої революційно-демократичної інтеліґенції, що навіть в обличі смертельної небезпеки для неї самої і для держави з боку більшовиків, не спромоглась піднестися до розуміння потреби скликання авторитетного народнього представництва.

Залишаючи на боці без дальших уваг ті наші два парляменти, що народились у революційному інтернаціональному чаді, хочу звернути увагу Вашої Величности на те, що народнє представництво на Україні не може бути скликане в найблизчих роках з причини глибокої деморалізації людности, викликаної більшовицьким пануванням. При деморалізації народу, парлямент відбиватиме його негативні черти й не в силі буде піднестись до громадських і державних ідей. Навпаки — правитель держави, що мусить бути високо моральний й державно думаючий, скоріще виведе нарід на правильну дорогу державного життя, жорстоко караючи злочини, виховуючи молоде покоління в засадах моральности, порядку й державности.

Щойно згодом, в міру упорядкування українського життя, треба буде запровадити народнє представництво.

X

Лист журналіста Александра Саліковського.

Преса мусить бути дзеркалом культурної і державницької думки народу, оберігати нарід од деструктивних ідей і чинів і освітлювати всі події зі становища релігійного і державницького.

Ваша Величносте!

Дозволю собі, Ваше Величносте, забрати голос у питанні, як повинна бути організована преса на Україні після повалення більшовиків.

Я є старий, з початку російський, а потім український журналіст і редактор кількох ліберальних газет.

В межичасі, за російської влади, був я майже десять років секретарем губерніяльного „присутствія" для справ земського й міського самоврядування й радником губерніяльного управління в Камянці-Подільському, за часів Української Держави в 1917 і на початку 1918 р. губерніяльним комісарем Київщини й за часів Директорії в 1920 р. міністром внутрішніх справ по дорозі Київ-Каменець-Тарнів-Варшава. Отже маю неабиякий досвід у справах преси й адміністрації.

Одержав я освіту в подільськім духовнім семінарі, а потім у київськім університі одначе з політичних причин не скінчив науки. Ціле моє покоління захоплювалося російською літературою, а наслідком цього був дуже поширений нігілізм, а особливо атеїзм серед шкільної молоді.

Російська література була духовою поживою для моєї молодої душі, що шукала справедливости, добра і красоти в житті. Зміст російської літератури вплинув на розвиток у мене революційних, соціялістичних понять, а пізніще на розвиток дуже ліберального напряму моєї журналістичної й редакторської діяльности.

Змістом моїх власних і редагованих мною статтей, як і инших ліберальних публіцистів, були негативні явища з громадського, адміністраційного й державного російського життя та освітлювання їх у такий спосіб, аби викликати в громадянстві гостре незадоволення з адміністрації, огиду до неї і взагалі до влади, а це крок за кроком бурило підвалини державного життя.

На той час такий напрям публіцистики був суттєвою потребою громадського життя. Тоді громадянство читало переважно опозиційну пресу й не звертало уваги на помірковану, яку бойкотувала і яку зогиджувала ліберальна й революційна преса.

Такий напрям преси має велике значіння для збурення чужої держави, з ярма якої бажають увільнитись поневолені народи, але безглуздям є толєрувати подібну пресу у своїй власній державі, бо вона підважує фундаменти громадського й державного життя.

Критика діяльности адміністрації й уряду не може перехо-

дити меж, за котрими починається зогиджування влади й буренння держави.

Аналізуючи на еміграції перебіг подій, у яких є й моя частинка праці, я прийшов до глибокого переконання, що свобода преси є великим добром й великим злом. А саме: для людей державно вихованих, себ-то людей, що пройшли довгу школу громадського й державного життя, що шанують чуже й уміють боронити своє право, що мають традиції й уміють критично ставитись до друкованого слова — це велике добро.

Але для людей, що не виробили ще жадних державних традицій, а мають лихі отаманські традиції, що не навчилися шанувати права й вільности, що не вміють перетравити чужих і своїх думок, а безкритично вірять друкованому слову — свобода преси є великим злом. Приклади — Росія до більшовиків, Україна в 1917, 1918 і 1919 роках, і Польща від 1919 року.

Отже виринає питання, який напрям мусить мати українська преса після більшовиків.

Зогляду на те, що українська молодь була вихована за більшовицьких часів в інтернаціональному дусі, при чому зневажалось і зогиджувалось усе національне українське, належить перших 15—25 років дозволяти існування тільки органам національно-патріотичної преси і преси фахової з ріжних ділянок науки.

Преса політична ріжних напрямів, крім національно-політичного, продовжуватиме ліберально-анархічний напрямок, який деморалізує людність і руйнує державу. В інтересі держави треба таку пресу заборонити.

Особливо-ж не може існувати з початку ліберальна преса, що не має виразного напряму, а поширює свободолюбство, яке переходить у анархію, бо нема меж лібералізмові, він незамітно переходить в анархію. З такого безпрограмового лібералізму вродилась російська революція зі всіма її страхіттями.

Тільки після того, як кільканайцять річників молоді будуть вихований у національно-патріотичному напрямку і створиться міцне громадянство, державно думаюче і творче — отже коли не буде небезпеки національного і державного розкладу, можна буде дуже обережно давати пресі де-що свободи.

Свобода преси, яка міцно стоїть на національних і державних засадах, є потрібна, бо влада, нечуючи критики, стає недбайливою, рутинною, зловживає державного гроша, не зважає на міжнародні справи, на потреби внутрішнього життя — взагалі морально й державно деградується.

Преса порнографічна, нігілістична, анархічна, комуністична і т. п. повинна бути позбавлена паперу і друкарень.

Правитель особливо мусить вважати на красне письменство, яке в гарній і привабливій формі дає порнографічну, нігілістичну і анархічну поживу молоді, розкладає душу й ослаблює волю її, витворює з молоді слабих духом людей. (От як більшість писань В. Винниченка!).

Тільки сильні духом люди творять історію й держави!

Як-що нарід не виробив ще собі міцних громадських і державних прикмет і не навчився критично ставитись до чужих думок, то правитель не повинен давати йому вільности слова і преси, як батько не дає своїй дитині до рук вогню, бо дитина спалила-би себе й дім.

Критика особи правителя в пресі, брошурах, книгах, гостре й негативне освітлювання його поведінки й діяльности, не можуть бути толєровані. Органи, що допускаються цього, незалежно від карної відповідальности винних осіб, повинні бути припинені без права поновлення, хоча-би під новою назвою. А друкарні, що в них друкуються такі органи, повинні бути замкнені.

Друкарні можуть функціонувати тільки на основі спеціяльних дозволів і з одповідальністю за антідержавні друки.

Українські громадяни, що редагують, чи працюють у пресі ворожих держав, хоча би й на українській мові, повинні бути трактовані, як найбільші вороги Батьківщини, бо вони нівечать душу народу, ослаблюють волю його, нищать віру у власні сили і торують дорогу чужим державам до опанування свого народу, отже такі громадяни нищать найбільше добро нації — душу народу, національні й державні ідеї.

Мудрий уряд таємно субсидіює газети й журнали, щоби мати на них вплив, кермувати напрямком їх і в цей спосіб впливати на моральне, громадське, політичне й державне виховання громадянства, особливо молоді, що так дуже вразлива є на негативне освітлювання в опозиційних органах подій з громадського й державного життя.

Заслуговує великої уваги з боку уряду провінціональна преса, бо урядові залежить більше на провінції, ніж на столиці.

Уряд Вашої Величности повинен знати, що преса й видавництва мають більше виховне значіння, ніж сімя і школа, і що добре організована преса може невтралізувати кепські впливи семейного і шкільного життя.

Уряд, що не розуміє значіння преси й не вміє надати їй будуючого напряму, замісць руйнуючого, допровадить державу до великих забурень.

Через ціле своє життя я боровся за вільність преси й вільність слова, уважаючи ці вільности за найбільше добро, яким може користуватися людність, але я не брав на увагу одного найважнішого моменту в житті народу — часу, бо від часу, в якім живе нарід, себ-то від ступня освіти, культури й державности його, залежить міра вільности народу.

Був я свідком в 1917 році найвищої вільности слова в Росії й на Україні. У мене, що так стремів до ріжних вільностей, виступав зимний піт на тілі, коли я слухав демагогічних промов агітаторів. Сила їх слова спрямована була на розбудження наскрізь низьких інстинктів народньої маси, на масове вбійство інтеліген-

ції свого народу, на підбурювання сина проти батька, доньки проти матери, брата проти брата, учнів проти вчителів, взагалі на винищування матеріяльних і духових скарбів народу, аби потім легко було кермувати народом, як худобою.

Промовці, що опонували таким агітаторам, не мали впливу на маси. Агітатор, що розбуджує низькі інстинкти товпи і грає на її нервах, завжди має більший успіх, ніж промовець, що впливає на розум і волю людей. Отже в людині з пересічним і низьким інтелєктом переважає злий інстинкт над почуттям добра й розуму.

Нарід під впливом преси і промов прагнув вільностей, свободи, нерозуміючи і невміючи окреслити, що таке є вільність. А поваливши адміністрацію, що підтримувала порядок у житті, зрозумів вільність як право грабувати, чинити насильство, масово вбивати людей, себ-то нарід, звільнившись від адміністрації — став звірюкою. Потрібні були „надзвірюки", більшовики, щоби жорстокими карами змусити наскрізь розбещену товпу до послуху.

Я пересвідчився, що вільність слова і преси є більшим злом, ніж позбавлення її вільности. Заборона її приносить шкоду для розвитку народу, а необмежена вільність є насильною отрутою, котра впродовж короткого часу обертає весь нарід в стадо на чолі з пройдисвітами.

Незважаючи на мою велику ліберальність і любов до ріжних вільностей, я прийшов до переконання, що людей, які в промовах і в пресі викликують низькі інстинкти серед народу, підбурюють до винищування інтелігенції нації, що голосять крайні кличі загально згіршуючі, що морально й фізично ослаблюють й деградують націю, що викликають взаємну ненависть у родині, громадянстві й цілім народі, що виявляють руйнуючу, а не будуючу силу, треба конче законом винищувати.

Коли скажена собака кусає людей і прищіплює їм смертельну скаженину, то собаці не дають жити, негайно її вбивають. А коли хорі душею агітатори прищіплюють душам темних людей думки, які допроваджують їх до вбійства міліонів людей, до знищення всіх матеріяльних, моральних і державних вартостей, то з ліберальних засад таких агітаторів влада і громадянство толєрують!

Їх, як скажених псів, держава мусить винищувати.

По ліберальним міркуванням — це нелюдяність.

А чи людяно було допустити до розвитку заразливої психічної хороби, яка винищила міліони людей в Росії й на Україні й обернула 160 міліонів людей у невільників комуністичних маняків?!

Перебування час від часу правителя держави серед свого громадянства викликає взаїмне довіря, поглиблює пошану й любов до його. Особливо правитель не може цуратися робочого народу й мусить зустрічатися з ним в часі урочистих свят і при инших нагодах.

Великою перешкодою до таких зустріч правителя з народом є замахи на правителя, які змушують його рідко показуватись серед народу.

Замахи на правителя, агітація серед народу проти нього й викликані, внаслідок замаху й агітації, репресії витворюють прірву між ним і народом.

А сила держави й нації полягає в повній згоді правителя й народу. Тому мусить згинути в зародку все, що витворює прірву між правителем і народом.

В школах низчих, середніх і вищих мусить бути непохитний напрямок морального, національного й державного виховання, мусить бути викликана глибока любов до своєї історії, культури і звичаїв, мусить плекатись велика пошана до свого правителя й безоглядний послух його розпорядкам і наказам.

Учителі, професори, що виявляють лібералізм, що вважають таке виховання непотрібним і не застосовуються до напрямку відродження й розвитку нації й держави, що прищіплюють на освітньому грунті лібералізм і нігілізм, бунтаторство проти влади, мусять бути усунені, як такі, що розкладають душу молоді.

Не вистарчить дати на папері розпорядок про таке виховання. Треба опрацювати докладний плян його знизу до верху і стежити за його безоглядним виконуванням. Розпорядок паперовий ще ніколи не створив нації й держави. Потрібна ще воля і впертість до переведення розпорядків у життя.

Наших людей, особливо молодь, конче треба виховати через школу і пресу в поняттях і переконаннях, що державу, лад її, правителя держави й державних урядовців так само треба оберігати й боронити, як своє власне домашнє огнище, своїх батьків, братів, сестер, своє майно, бо разом зі знищенням влади і зруйнуванням держави, руйнується родина й гинуть всі матеріяльні й духові цінности.

Таке перевиховування наших громадян і впоювання в них здорового почуття громадського й державного обовязку, є державною конечністю, є найголовніщим обовязком преси.

XI
Лист сотничихи Орисі Завзятої.

Доброго правителя держави пізнати по його здібности до громадського й державного виховання молоді.

Ваша Величносте!

В історії поодиноких народів находимо багато прикладів на те, що жіноцтво відгравало велику ролю в житті народу, причиняючись до розкладу народу або до піднесення його на вищий ступінь моральности, культури й державности, а поодинокі жінки дали доказ великого патріотизму, державного розуму і здібности до самопосвяти для реалізації релігійних, національних і державних цілей. Не буду наводити тут прикладів ролі жіноцтва в нашому національному й державному житті, а пригадаю тільки один трагічний момент з нашої боротьби за Рідний Край, а саме: Коли в XVII. віці вороже військо наступало на Україну, то в кожному селі зустрічало воно великий опір. Козаки й селяни, як уже не могли спинити ворога, палили свої хати і все майно, щоби не дісталось воно ворогові, і билися з ворожим військом до загину. Значно переважаючи нас числом, ворог дійшов до місточка Впертого, біля Дніпра, де відбувся жахливий бій, в якому загинуло майже все козацьке військо, що боронило доступу до місточка. Невеличка решта нашого війська зачинилась у місточку, де були жінки й діти, і героїчно боронили його. Жіноцтво виявило чудо хоробрости й мужности. Частина жіноцтва зі зброєю в руках, разом з козаками, відбивала атаки ворога, друга-ж частина, що була під моїм проводом, закидувала ворога камінням, вогнем, заливала горячою смолою й кипятком. Старші-ж діти доносили до стін міста матеріяли оборони, привчаючись до спільної оборони свого міста й Рідного Краю.

Знемагаючи в нерівній боротьбі й завваживши, що ворог, який щільно оточив місточко, пробивається до окраїн Впертого й легко може заволодіти місточком, частина оборонців, на чолі з моїм мужем, сотником Завзятим, стримувала ворога, а частина нищила пожаром будинки й увесь достаток, аби нічого не дісталось до ворожих рук. Пізніще, коли ворог доходив уже до осередка міста, оборонці його стали вбивати один одного, жінок і дітей, кидались у вогонь і в криниці, щоби не дістатись в полон зненавидженого ворога. Але найвищого героїзму й найбільшої трагедії досягли наші козачки під моїм проводом, коли після геройської смерти мого мужа, сотника Завзятого, що стримував наступ ворога на осередок міста, зачинились у льоху, де були бочки з порохом, щоб висадити себе в повітря. Я дала козакам приклад нечуваної навіть для козацького стану мужности, сіла на бочку з порохом, підпалила порох і разом з усіма козачками

і своїми дітьми вилетіла в повітря, даючи на вічні часи приклад усім українським козачкам, як треба боронити Рідний Край, вмирати за нього, і як треба любити свободу свого краю понад власне життя.

На превеликий жаль, Ваше Величносте, пізніще, а особливо в XIX ст., серед українського жіноцтва замало культивовано самопосвяту і горойські чини для Церкви і Рідного Краю, А цієї посвяти і геройських чинів треба нетільки в війні, але в рівній мірі також в часі мирної праці.

Під тим оглядом для наших жінок повинні прикладом світити жінки старинного Риму, які своєю релігійністю і патріотизмом творили основу римської державности. Римські монахині-весталькі зберігали в святині Вести вічний огонь державного огнища, що був символом невмірущої державницької ідеї римського народу, основаної на родині. Весталькі посвячували своє життя державницькій ідеї в дівочій чистості. Римський нарід і Римська Держава високо цінили цю самопосвяту жінки і наділили весталькок найглибшою пошаною і привілеєм уласкавлювати засуджених на смерть. Коли весталька в колісею зі своєї льожі дала знак, що дарує життя котромусь з глядіяторів — безпроволочно він сходив з арени як уласкавлений. Тільки весталькі, поза цісарем, мали цей привілей, що випливав з їх високого достоїнства. Римські матрони як дружини і матері стояли на сторожі домашнього огнища, зберігаючи чистоту і здоровля родинного життя, виховуючи молодь в релігійности й патріотизмі. І Римська Держава була сильна, могутня і панувала над половиною старого світа так довго, як довго зберігана була римська родинна мораль, як довго римські матрони сповняли свій обовязок, відносно родини, як основи держави — як довго горів вічний огонь, зберіганий весталькими.

Так само і Українська Держава буде могутня, як-що збудована буде на моральній і фізично здоровій українській родині. З того випливають найголовніщі обовязки української жінки, як дружини, матери, громадянки і сестри милосердя.

Тому українські жінки, як-що вони не хотять, щоб їхні діти були тільки мясом для міжусібних війн і для війн в інтересах тої чи иншої метрополії, нехай будуть віддані Українському Правителеві, нехай виховують своїх дітей, від наймолодших їхніх літ, в послусі Богові і Правителеві. Інакше плакатимуть вічно українські жінки над своїми синами, що будуть гинути під ріжними соціяльними, інтернаціональними, або викривленими національними гаслами в братовбійчій — для Землі Української безплодній і руїнницькій війні.

Покірно прошу Вашу Величність, всіми засобами свойого авторитету й державної сили поборювати безоглядно всіх тих, що розкладають українську рідню в літературі й законодавстві та допроваджують еманципацію жінки до абсурду : до гетеризму в подружі, товаристві і політиці. Ніколи не була жінка так при-

нижена, поневолена і упосліджена, ніколи проституція не досягла такого розвитку, як саме в часах „еманципації" жінки, коли жінка, йдучи за кличами розкладової демагогії, занедбувала сферу своєї природної діяльности й тим збільшувала родинний, громадський і державний хаос життя.

Українська жінка по високій моралі українського народу завжди була на Україні рівноправна з мужчиною, а в семейному житті мала більші прерогативи, як мужчина. „Жінка держить три угли хати" — говорить народня українська пословиця. Головна сфера діяльности жінки — це родинне життя, господарство, виховання молоді і вчителювання.

Не культивовано у нас також самопосвяти монашої так мужеської, як і жіночої. Ідейні монаші чини є дуже важним чинником релігійного і національного життя. А зокрема жіночі монаші чини причиняються до виховання сиріт і молоді, позбавлених материнської і родинної опіки — вони формують релігійний і національний світогляд в душах дітей і сповняють тим велику національно-державницьку місію. Неоцінену службу повнять також монахині як сестри милосердя по шпиталях, як робітниці всяких чоловіколюбних установ і т. д.

Тому українські ідейні дівчата на цій ділянці релігійного, національного і державного життя мають змогу виказати найбільше посвяти, яка поставить їх на рівні з героями, що життя поклали в обороні Рідного Краю.

Так! Воєнні герої жертвували життя в обороні віри і державности, а ідейні монахині посвячують себе через ціле життя Богу і Вітчині, всі свої труди складають в офіру Господеві і Рідному Краєві, зрікаються дочасних утіх і всю радість бачать в праці і самопосвяті для других.

Оцінюючи так монаші чини, прошу Вашу Величність—спонукати свій Уряд, щоби він всіми засобами допомагав ідейним монашим чинам, а зокрема жіночим. Хай наші монахині поширять свою діяльність по всіх селах України, бо в кождім селі повинно бути бодай покілька нпр. Сестер Служебниць, якіб вели релігійно-культурну працю в діточих садках, захоронках, захистах, в читальнях, кружках і т. д. Бо велике наше занедбання на тій ділянці, особливо-ж від тоді, коли наше громадянство, заражене лібералізмом та безвірством, зачало з презирством глядіти на монаші чини. Занедбання треба відробити для добра нашої Церкви, Нації і Держави.

Та найважніщі обовязки тяжать на українській жінці як дружині і матері. Наше історичне лихоліття було причиною, що українські жінки затрачували національні прикмети, пересякаючи чужими впливами і культурою. Українські старшини і козаки, що були носіями українських традицій і лицарства, масово гинули в міжусобних війнах, у боях з хижими сусідами, в війнах за інтереси чужих держав, або на тяжких роботах, як нпр. при будові петербурських каналів і т. д., а з ними гинула українська освіта,

культура, національна свідомість і слабенькі паростки української державної ідеї.

Рівнобіжно з масовим винищуванням квіту української нації — українське жіноцтво, позбавлене в масі шкіл, освіти і знання своєї історії, не могло прищіплювати своїй молоді національної свідомости, ідеалів і бажання геройських чинів за Рідний Край, через що цілі покоління української молоді ступнево втрачували найцінніщі прикмети нашої нації, а саме лицарскість і запал до оборони Української Землі, віри, культури, нації й державности.

Брак освіти в українського жіноцтва тяжко заважив на долі Української Нації й Держави, бо власне матері своїми піснями, оповіданнями про Рідний Край, про героїв, що віддали за Батьківщину своє життя, про боротьбу з віковічними ворогами України, прищіплюють дітям такі почування й думки, які залишаються в їх душах на ціле життя.

З молоком матери дитина висисає свої релігійні й національні почування і духа свободи, або почування поневоленої людини.

Наслідком занепаду національної і, особливо, державної свідомости було те, що багато визначних людей України прагнули влади й осягали її переважно з матеріяльною метою або для амбіції, замість служити високим державним ідеалам, до реалізації яких треба йти шляхом, вистеленим не рожами, а терням.

Прошу покірно Вашу Величність—звернути велику увагу на виховання і освіту українського жіноцтва, бо від нього залежить майбутність Української Нації й Держави.

Українське жіноцтво повинно бути в масі своїй добре освічене, на християнській основі. Воно повинно докладно знати педагогіку і вміти її застосувати до виховання дітей, мусить знати свою історію, літературу, культуру, пісню, музику, штуку, особливо біографії визначних українських громадян і героїв, що віддали життя своє за Батьківщину, і що своєю мудрістю, впертістю, витревалістю причинились до визволення України з релігійного, національного і політичного занепаду й до звеличення України на грунті науки, літератури, культури, штуки, дипльоматії і т. д.

Особливо-ж українське жіноцтво мусить добре знати тих „татарських людей" українського походження, що за гроші й інші користи самі лізли в чужинецьке ярмо і втягали до нього український нарід.

Українські матері повинні виховувати своїх дітей у пієтизмі до всіх тих наших визначних громадян, що своєю працею, життям і героїзмом творили фундамент для Української Держави, й навпаки — повинні прищіплювати погорду і нехіть до тих дрібних і нікчемних людей, що нехтували нашою Церквою і нищили релігійність народу, та тим самим позбавляли український народ дуже важного чинника в державнім будівництві.

Маючи наведений вище обсяг знання, наше жіноцтво виховуватиме дітей в релігійному і українському патріотичному дусі,

прищіплюватиме їм любов до Бога та лицарські почування й чесноти та вказуватиме їм дорогу до геройських чинів, здобуття почесного місця серед инших народів і до випередження їх на полі освіти, культури й науки, опертої на християнських засадах.

Історія визначних українських родів свідчить про те, що молодь цих родів споріднювалась з чужими родами й наслідком переважаючого чужого обряду, культури і, особливо, впливу державних форм життя, затрачувала віру своїх батьків, українські національні прикмети і приносила свій вищий інтелєкт, лицарського духа і освіту на службу чужим націям, зміцнюючи їх культуру й державність і оздоровлюючи їх кров.

Ці прикрі для нашого національного й державного життя факти певно стягнуть на себе думку й увагу Вашої Величности та усього освіченого українського громадянства й викличуть острий спротив і осуд тих поодиноких українських громадян і громадянок, які через подружжа відходять од української нації, хоча й живуть серед неї, зміцнюючи духово й матеріяльно чужі нації, й перетворюючись з бігом часу в наших запеклих ворогів, як показують події на Придніпрянщині у 1917—1920 роках, коли переважаюча більшість зденаціоналізованих українських родів поставилась вороже до нашого культурного, національного й державного відродження. Вони всіми силами піддержували російську державність проти української. Оскільки можна толєрувати на українських землях правдивих з походження чужинців, що не шкодять розвиткові нашої культури й державности, остільки не може бути місця на українських землях для тих людей українського походження, що відцурались у лихій годині свого народу і шкодили його відродженню, підтримуючи на свою власну згубу й на велику нашу шкоду чужу державність на наших землях.

Відроджена Українська Нація й Держава мусять дорожити кожним своїм громадянином і не толєрувати в себе своїх запеклих ворогів українського походження.

Прошу покірно Вашу Величність—взяти під увагу, що Українська Нація змушена була історичними подіями провадити цілі століття боротьбу з наїздниками за нашу землю й у цій оборонній боротьбі тратила свою активну експанзивну волю, освіту, культуру та державність і в порівнанні з иншими народами дуже відстала на всіх ділянках життя, лишилась неорганізованою, з надломленою волею. Піднести свою освіту й культуру впродовж короткого часу до рівня культури европейських народів (а це є життєвою конечністю нашого народу!) зможемо тільки тоді, коли українське жіноцтво буде добре освічене й національно, морально та волево виховане, при чому освіта й виховання мусять бути не поверховні, не зовнішні, а просякати всю істоту жінки. Отже осягнути рівень европейської культури зможемо тільки тоді, коли жіноцтво наше в себе дома, в домашньому огнищі, витворить для своїх дітей атмосферу любови до своєї Церкви, до національної освіти й культури й до загально европейської науки, особливо-ж

коли воно причиниться до систематичного розвитку волевих імпульсів молоді.

Початки нашої освіти, культури й державности мусимо будувати в родині, а першою доброю чи кепською виховницею дітей є мати.

Національна освіта й моральне виховання української жінки служитиме міцним фундаментом для дальшої будови Української Держави.

Мусимо випростувати викривлену психіку нашого народу перш-за-все через доцільне виховання матерей. Через них, головним чином, можна відродити в нашій нації лицарські чесноти й чинну, а не словесну любов до Бога і Батьківщини, витріваліть у праці, солідарність членів нації й уміння нетільки боронити Церкву і Батьківщину та вмирати за них, але й організувати громадське та державне життя.

При вихованні молоді треба-би звернути велику увагу на чесність взагалі, й особливо, на чесність з матеріяльного погляду, бо співжиття наше з иншими народами, що мають нахил до хабарництва, спроневірювання чужого майна, масових дефравдацій і злодійства, прищепило нам ліберальне відношення до чужої власности, і стремління до легкої наживи. Наші поняття про чесність і безоглядне збереження чесности мусимо черпати з наших традицій XVII й XVIII віків. Про надзвичайну чесність нашого народу одноголосно з подивом пишуть усі чужинці, що мандрували на Україні в тих віках, і навпаки — пятнують наших сусідів, від яких ми залежали, за злодійство й душегубство. Французькі, німецькі і англійські мандрівники порівнюють наш край, що до чесности й повної безпечности мандрування, з своїми краями, які відзначались уже тоді вищим ступнем освіти, культури й державного порядку.

Коли молоде покоління наше буде виховане в релігійно-національному дусі, чесноті й чинній, а не пасивній любові до Бога і своєї Батьківщини, то чужинці, що зазіхають на наші землі й на користи з нашого достатку й бідности, не знаходитимуть уже „татарських людей" українського походження, що служитимуть їм за гроші і зраджуватимуть свій рідний край, отже ці чужинці не матимуть серед нашого народу гнізд, з котрих вони завжди провадили розкладову роботу серед нашого, податнього на деструктивні чини, громадянства.

Оздоровлена душа нашої нації стане відпорною на політичні хороби й матиме силу протиставитись зазіханням инших народів.

Сусідні народи часто перемагали нас тому, що не мали ми єдности думки й чину, не були міцно зорганізовані, не були витревалими в праці й боротьбі та мали серед себе громадян, які за гроші та инші користи зраджували наші національні та державні інтереси.

Самий факт, що козачки наші зі зброєю в руках, разом з досвідними в боях козаками, крок за кроком боронили перед Та-

тарами своїх сіл і місточок а потім висадили себе в повітря в місточку Впертому, щоби не дістатись до рук ворога, свідчить, що жіноцтво наше XVII віку було високо патріотичне й готове було навіть на люту смерть. Маючи велику погорду до хитрого і аморального ворога, жіноцтво наше вважало за сором для себе дістатись до його рук і дати ворогові змогу знущатися над ним.

Отже поневолений нарід повинен вперто й чинно боронити свою віру, мову, освіту, культуру, бо ці цінности ведуть до вільности й державної незалежности, себ-то до найвищого для кождого народу блага.

Наш еманципаційний рух жіночий на Придніпрянщині був затроєний чадом російського лібералізму і нігілізму. Через те в основах був скривлений, бо не плекав тих цінностей консервативного світогляду, без яких нема правдивого патріотизму. Релігійне виховання і зберігання недоторканости семейного життя стало байдужим для еманципованої жінки.

На західно-українських землях еманципаційний рух також підпав під вплив „драгоманівщини" і повів еманциповану жінку по нетрах зле нонятого „поступу", що нівелював наші релігійні і родинні традиції, а тим самим ослаблював підвалини національно-державницької свідомости і не дозволяв їй розвинутись.

Українська жінка повинна бути носієм і сівачем здорових, консервативних ідей, прищіплювати їх чоловікам і молоді. Тим українська жінка найбільше може прислужитись українській державницькій ідеї, яка не може зреалізуватись саме тому, що деструктивні ідеї беруть верх над консервативними, конструктивними ідеями і не дозволяють їм зреалізуватись.

Що українська молодь пішла за оманою соціялізму і безвірства в XIX ст. і на початку XX, і що наша нинішна молодь пересякла анархізмом — в тім є також поважна пайка вини української жінки.

XII

Лист фабричного робітника Івана Бідолахи, замордованого більшовиками в Київі.

Пролєтарі всіх українських земель, єднайтеся під українським прапором!

Ваша Величносте!

Дуже важною справою для правителя держави є здобути собі довіря, симпатії й любов робітничої кляси, бо ця кляса з природи річи є завжди незадоволена — і тоді, коли має добрий зарібок, і тоді, як терпить нужду з браку праці й зарібку. В першому випадку робітництво є незадоволене тому, що бачить величезні капітали, вкладані в підприємство, де воно працює, а з них воно не може користати. Далі бачить воно невелику групу людей, з котрої одні одержують велику платню за адміністраційну працю, другі одержують зиски за організаційну й підприємчу працю, треті — дивіденду за вкладений в підприємство капітал. А робітник за свою тяжку працю одержує стільки, що ледве-ледве вистає йому на денний прожиток.

Отже в робітників самими обставинами праці витворюється психіка, відмінна від психіки инших груп громадянства. Незадоволення їх із скромних заробітків, що не заспокоюють найістотніщих потреб життя родини, і боротьба за поліпшення матеріяльного й культурного стану життя, є цілком зрозуміла й не може бути осуджувана.

Але піднесення їх добробуту на рахунок підприємств не може переходити меж, за якими розпочинається руйнування національного промислу, бо знищення власного промислу, крім втрати зарібку для робітників, викликає необчислимі наслідки для цілої держави.

Шукання шляхів до витворення гармонії між інтересами працюючої кляси, підприємств і держави є одним з найбільш трудних, але почесних обовязків правителя держави й державного уряду.

Спроби більшовиків зрівняти зарібки талановитих і висококваліфікованих інженірів і майстрів з зарібками звичайних робітників, не мали поводження, бо не можна автоматично зрівнати умових здібностей людей.

Суму зарібку підприємства, що виникла з праці робітників ріжних кваліфікацій, можна аритметично поділити нарівно між усіх працьовників, але талан, здібности, кваліфікації працьовників неможна поділити й перенести з одних голів до других. Цього і більшовики не могли доконати навіть при їх сміливости, безоглядности і користанні з Чека. Вони мусіли встановити градації зарібку, згідно з капіталістичними буржуазними підприємст-

вами, щоби не губити підприємств і уможливити їм розвиток за помочею талановитих інженірів, майстрів, робітників. Про це згадав я тому, що неможна поважно рахуватись з соціялістичними формулками перебудови економічного й соціяльного устрою держави на підставі економічної рівности, бо рівність, допроваджена до льогічного кінця, як це сміливо зробили більшовики, довела до абсурду і разом з иншими чинниками причинилась до занепаду й параліжу російського промислу.

Природню нерівність людей, що складають працюючу армію в ріжних галузях промисловости, неможна одначе вважати за підставу до занедбування й нехтування інтересами тої частини працюючої кляси людей, що не мають високих кваліфікацій. Ця частина творить велику армію сьогодні й ще більше творитиме в будуччині. Вона витворює багацтва, необхідні для громадського й державного життя. Отже їх праця є не менше потрібна для громадянства й держави, як і праця инших категорій працьовників. Тому опіка правителя над робітничою клясою, незважаючи на ріжницю кваліфікацій, мусить бути одним із головних його завдань.

Відповідно до цього осміляюсь предложити Вашій Величности отсе під увагу:

1. Що року в кожному промисловому осередку будувати робітничі доми для дуже дешевих а навіть і безплатних мешкань для робітників.

2. Давати безплатно дітям робітників низчу освіту, а особливо професійну; здібним-же дітям уможливлювати середню й вищу освіту, і тому необхідно фундувати державні стипендії й бурси для учнів і студентів.

3. Давати робітникам і членам їх родини безплатну лікарську поміч, бо робітник не в силі лікувати себе й родину за свої скромні зарібки.

4. Признавати робітникам емеритуру на випадок нездібности їх до праці.

5. Виплачувати емеритуру робітникам, після осягнення ними 60—65 років життя, як рівнож пенсію вдові й дітям на випадок смерти робітника, так, як це заведено в Англії.

Потрібні суми для здійснення перших трьох завдань покривають держава й підприємці, а для здійснення останніх завдань — держава, підприємці й робітники в рівних по змозі частях.

Крім вище наведеного, умовини праці в підприємствах повинні бути гігієнічні й безпечні для життя робітників.

Покірно благаю наказати свому Урядови, щоби це здійснив, а історія будівництва Української Держави згадає цю працю добрим словом. Опінія науки та громадянства витворить сприятливі умовини правління державою для нащадків Вашої Величности.

Мудрий правитель керує державою нетільки за життя, але й по смерті, бо добрі реформи його й напрям діяльности залишаються в житті на десятки й сотні років.

Двері до дому Вашої Величности, вуха, серце й розум мусять бути завжди відкриті для робітничої кляси, бо ця кляса терпить найбільшу матеріяльну нужду. В її помешканнях, що є негігієнічні, бо без свіжого повітря, сонця і здебільш вогкі, гніздяться ся ріжні фізичні й моральні хороби, які поширюються серед робітничої кляси, а потім переносяться до инших верств громадянства.

Покірно прошу брати приклад з Вільгельма II, за часів якого створено найліпше соціяльне законодавство в інтересах робітничої кляси. За прикладом цього законодавства йшли інші держави.

Ваша Величність зволять строго заборонити визиск робітничої кляси, бо це обнижує рівень матеріяльних і культурних потреб тої кляси, викликає кепське віджившлювання, упадок здоровля та сили духа і спричинює фізичну й моральну деградацію, а крім того витворює справедливе обурення робітництва й небезпечний для держави фермент.

Одначе протегування робітничої кляси не може посуватися так далеко, щоби надмірна заробітня плата нищила самі підприємства, змушувала капітали до еміграції до чужих країв, де їх не знищиться, й щоби через редукцію й упадок промисловости допровадити робітничу клясу до безробіття й голодування, а державу до економічного занепаду.

Ваша Величність зволять покликати мудрих і досвідних помічників, які допомогли-би знайти між інтересами підприємців і робітничої кляси ту золоту середину, яка творить гармонію в їх взаєминах. Це не легке діло, але до розвязки цієї квестії треба йти твердими кроками.

Хочу ще Вашій Величності виявити, як член робітничої маси, психіку цієї маси відносно поведення адміністрації до народу, а саме, що простий нарід ставиться з респектом до влади, як-що вона поступає твердо й безоглядно, але узасаднено і справедливо.

Нарід добре розуміє, що людське життя вимагає великого порядку, щоби один одному не перегриз горла, а справедлива кара винного імпонує народові, викликає в нього пошану до влади й до законів, які дійсно оберігають кожного громадянина й карають злочинця.

Дрібничкове докучання агентів влади громадянам, безпідставне переслідування громадян, провокація тих агентів серед громадянства, неузасаднені кари дратують людей і викликують ненависть і погорду до влади, себ-то влада тратить моральний авторитет у народа, а за цим наступає, в часах крізи в житті народу, банкротство такої влади.

Влада мусить шанувати себе, тоді й нарід шануватиме її.

Ціла робітнича кляса, як і інтелігенція, вважає більшовицьку засаду однакової заробітньої плати для звичайних робітників і висококваліфікованих майстрів і інженірів за плід непочитальних комуністичних фанатиків. Від цієї засади крок за кроком, після десятирічного досвіду, відступають вже навіть самі більшовики.

Але є ще одна подібна засада, яка вважається демократичною, а в дійсности суперечить інтересам демократії, а саме загальне, безпосередне, активне й пасивне виборче право до парляменту.

Перше й друге виборче право мають однаково люди, що знаходяться завдяки освіті, вчености і досвідові на найвищому щаблі культури й розуміння громадянських і державних потреб, і що знаходяться на дуже низькому рівні розвитку, користаючи з ужитку кількох соток слів і кількох примітивних думок, для мозків яких недоступні жадні думки вищого порядку. Отже маємо людей, що мислями огортають небо й землю — і людей, що в масі живуть наскрізь примітивними поняттями. Одні і другі люди користають з однакових виборчих прав і мають такий самий вплив на керування державним життям — на керування найскладнішою із усіх машин, які людство знає.

Отже в виборчій системі панує абсолютизм темної більшости, найгіршого із всіх знаних абсолютизмів.

Тому не диво, що парляментаризм, який по ідеї мусів-би мати в своему складі наймудріщих і найбільш досвідних людей, має завжди більшість, що складається з малоосвічених людей, демагогів і спритних, грошолюбивих людей. Такий склад послів з низьким умовим і ще більше низьким моральним рівнем, дискредитує засади парляментаризму й допроваджує державу до морального, економічного й політичного розкладу.

Соціялістична засада рівности заробітньої платні і демократична засада рівности виборчих прав — допроваджені до абсурду.

Для Української Держави парлямент, коли прийде на нього час, мусить складатися з фахівців з ріжних ділянок життя, а саме з представників ріжних клясових, професійних, економічних і наукових інституцій з домішкою бюрократичних сил, а не з фахівців од говорення й демагогії.

Я, як і ціла робітнича кляса, прямував до здійснення в українському житті демократичних і соціялістичних засад, до встановлення раю на нашій землі. Ми, як нетлі на світло, кидались на соціялістичні і комуністичні гасла, нездаючи собі з них справи, й гинули, як ці-ж нетлі. Замісць раю, робітнича кляса опинилась у пеклі й Чека.

Наш стогін — стогін невільників, що заздрили положенню невільників старинного світа й середновіччя, доходив голосним відгомоном до „братнього" пролетаріяту всіх країв. На жаль, европейський пролєтаріят підтримував комуністичні експерименти більшовиків і ніякої помочі нам не дав. В найкращому випадку пролєтаріят деяких країв протестував проти нелюдського поступування більшовиків.

Маючи такий досвід, українська робітнича кляса мусить єднатись під українським національним прапором і взяти активну участь у творенні власної Національної Української Держави, бо лиш у своїй Державі може досягнути людських умовин життя й

кращої долі, користаючи з вселаскавіщого попертя Вашої Величности, як Правителя Держави, й цілого громадянства, що завжди підтримувало інтереси робітничої верстви.

Інтернаціонал — це ідея для фанатиків, маняків, демагогів, пройдисвітів, а робітнича кляса, це живий організм, що потребує таки сьогодня мешкання, палива, світла, їжі, одягу, обувя, лікарів, шпиталю, школи, забезпечення на старість, газети, книжки і т. д., а ці всі потреби робітнича кляса може задовольнити тільки у власній національній Українській Державі, де буде рівноправною з иншими продукуючими клясами, а не стадом невільників.

Нам цього соціялістичні провідники не говорили, а комуністи з усіх сил тягнули нас до комуністичного раю, який у житті став пеклом для робітничої кляси.

Сліпі вели сліпих і разом опинились у Чека й у невільництві.

Лист студента Степана Товариського.

В молоді майбутня величність або нікчемність народу. Карність, релігійно-моральне й національне виховання молоді знаменує високий щабель культури народу.

Ваша Величносте!

Покірно прошу Вашу Величність взяти під вселаскавіщу увагу мої думки в справі виховання молоді і взаїмовідносин між молодим а старшим поколінням нашого громадянства на грунті громадської праці.

Взаїмовідносини тих двох поколінь нашої інтелігенції набрали в нашому житті фатальних форм, які дуже шкодять дальшому нашому культурному, національному й державному розвиткові, бо оба ці покоління мають відмінну психіку й ідеольогію, що розвивалась у старшого покоління у мирному житті перед всесвітною війною і в часі війни — а у молодого покоління в часі революції і післявоєнного хаосу.

Вирозумілість старшого покоління для деяких промахів молодшого покоління і пошанування життєвого досвіду та громадських заслуг старшого покоління з боку молодшого — повинні злагіднити гострі противенства між обома поколіннями і уможливити спільну працю для піднесення нашого народу на вищий щабель культури. Адже у всіх культурних народів, молодь бере за підставу для себе працю своїх батьків, і, опираючись на їхнім культурно-національнім дорібку, продовжує працю попередніх поколінь.

Між „батькаму й дітьми“ є завжди ріжниця в поглядах, у розумінні життєвих явищ. Ця ріжниця випливає з того, що молодь більше вражлива, менше досвідна і на всі життєві явища реагує гостріще, ніж старші люди, яких вражливість постепенно, з самої людської природи, зменшується, а життєвий досвід і передбачування наслідків гамує гострі почування, думки і чини.

Молоді здається, що вона відкриває нові ідеольогічні „америки“, нові взаїмовідносини людей і напрями думок. Та це омана, бо те ніби-то нове випливає з попереднього — безпосередно походить із зрілих думок і досвіду старших людей. Отже молодь ізза природної недозрілости ума і нездібности заглибитись в суть життєвих явищ, допускається великих громадських і політичних блудів. Але молодь, маючи цінні прикмети молодого віку — вражливість, щирість, запал, ентузіязм, офірність, бажання всього кращого — може багато причинитись до реалізації вартостевих думок і плянів старших людей.

Ці природні прикмети молодого віку використовують підпри-

ємчиві, старші літами й досвідом люди, керуючи молодь відповідно до способу свого думання—до деструктивних думок: атеїзму, соціялізму, комунізму, й до конструктивних: релігійности, націоналізму, патріотизму—впихаючи її до ріжних політичних партій, політичних боївок, витворюють з неї чекістів, експропріяторів, провокаторів і т. д.

З недосвідности молоді користають особливо злочинні люди, допроваджують її до великих особистих трагедій, до морального й фізичного знищення багатьох тисяч молоді, з великою шкодою для народу, що вже стратив стільки освіченої молоді й поносить дальші моральні та матеріяльні консеквенції з приводу нерозважних кроків молоді.

Між молодю і старшим поколінням-батьками стає третя підприємчива людина, що не сіяла, не жала, а збирає у свою житницю багатий врожай молодої енергії, з якої, як з воску, витворює, що захоче, керуючи молодь часто-густо до анархічних, антинаціональних і антидержавних чинів. Отсі злочинні демагоги, щоби приподобатись молоді, а опісля використати її для „практичної політики", а найчастійше для особистих цілей — приплескують молоді, коли вона, за їх підшептом, узурпує собі виключне право заступати національну ідею і національні потреби — право рішати про найголовніщі і найскладніщі питання політичного і культурного життя — і про анатему на тих, що цему божевіллю коритися не можуть, бо на це не дозволяє їхнє національне сумління, батьківська відповідальність і розуміння вищих державних цілей, незрозумілих ще для молоді.

Страшна наша національна трагедія нинішна — це в великій мірі наслідок тої пайдократії — правління недолітків — яка звичайно буйно розцвитає на знеможеним організмі поневоленого народу. В 1918 р., коли доля дала нам власну державність, наша молодь, захопивши до своїх слабих рук владу, не допустила до участи в державному правлінні досвідних і старших віком українських патріотів, що мали вже великі заслуги перед українським народом (В. Липинський, Е. Чикаленко та багато инших). Тодішня наша революційна молодь брутально відштовхувала від себе й від влади досвідних і поміркованих людей, що могли зорганізувати й закріпити Українську Державу.

Одна частина сучасної нашої молоді (маю на увазі молодь на західно-українських землях) постепенно звільняється від революційного і інтернаціонального чаду й недавно, перед двома роками, пошанувала память українського мецената Евгена Чикаленка академією й памятником в „Академічному Домі", збудованім за жертви Чикаленка, що стремів облекшити нашій молоді студіювання наук в високих школах, очікуючи від цієї молоді великої праці для нашого національного й державного відродження.

Друга-ж частина нашої молоді знаходиться ще під впливом поодиноких осіб з нашої руїнницької інтелігенції, що у

своїм політичнім нерозумі, несовісности і безхарактерности розвела свою демагогію на найлекшім грунті, на недосвідних, щирих, вразливих душах дітей, і той грунт цілком опустошила. Наші демагоги навіть не пішли „на село людей дурити"; вони кинулись на шкільні лавки...

Отже вину збочення частини молоді з національного й державного напрямку несе старше громадянство, яке з одної сторони толєрує несовісних демагогів, що ведуть молодь на манівці — а з другої за мало впливає на виховання молоді і замало дає їй релігійности та творчих традицій — семейних, національних і державних.

Старе покоління вважає свій обовязок супроти молоді ніби закінченим, коли молодь скінчить середню школу і вступить до високої школи, чи знайде працю в якійсь установі. А саме тоді, по укінченні середних шкіл, у молоді починає що-йно формуватись світогляд: релігійний, родинний, національний, державний, соціяльний, клясовий і т. д. В тім часі формування світогляду приєднує собі молодь той, хто виявляє енергію до впливу на молодь, упоює молодь своїми ідеями, підсуває їй свій спосіб думання (свій світогляд) і перероблює започаткований у молоді світогляд на инший. А коли молоді підлещується, то має великий успіх: недосвідна молодь летить до тих ідей, як муха до меду, і легко дає собі несовісними і злочинними демагогами прищіплювати анархізм, атеїзм, космополітизм, соціялізм, комунізм, лібералізм, викривлений націоналізм та патріотизм і т. д.

Отже родина і нація, видаючи величезні гроші на освіту своєї молоді, занедбує моральний, національний і державний розвиток молоді, а наслідком такого занедбування є збочення частини молоді на неморальні, антинаціональні і антидержавні шляхи. Та частина нашої молоді, замість побільшати ряди ідейних національних робітників, зміцняти націю економічно і культурно — переходить у ворожі інтернаціональні табори, працює там з молодечим запалом (на наше нещастя, переходить туди переважно найталановитша молодь!!), розкладає і нівечить цінности нації: релігійність, моральність, культурність, державність — або засугестіонована шовіністичними маняками, незважаючи на обставини і вимоги часу, доконує непочитальних політичних злочинів, якими тільки шкодить свому народові.

І тут вина старшого громадянства, яке замало протиділає, замало має цивільної відваги, щоби з цілою рішучістю і безоглядністю виступити проти тих, що замість впоювати в молодь кріпку моральну дисципліну, анархізують її і тим самим ослаблюють свій народ. Тому побажатиб, щоб у нас як найскорше утворилась організація старшого покоління, що малаби впливати на молодь високих шкіл, викликати в неї зацікавлення моральними, національними й державними питаннями і оберігати її від аморальних демагогів, деструктивних думок, чинів і провокації.

Але коли відповідальність за напрям розвитку молоді серед-

них і високих шкіл паде частинно на батьків — на старше покоління, то не менша вина паде й на саму молодь, якої обсяг знання чейже вже має багато даних, щоби зрозуміти менш складні явища життєві.

Соціяльне життя громади, як і явища природи, підлягає законам, яких не вільно нарушувати. Людина, що науково досліджує фізичні явища й їх закони, ніколи не розпочинає студій над тими явищами, що вона сама їх завважила, а розпочинає досліди від явищ і законів, зауважених і усталених впродовж соток і тисяч років, а потім уже, як-що та людина має дар Божий, встановляє нові закони фізичних явищ, як наслідок існуючих. Отже такий дослідник продовжує тільки науку, що розвивалась уже від віків.

Так само і історик людського життя не розпочинає історії людства від себе, чи від свого покоління, своєї партії, а заглиблюється в події, що відбулись уже давно: перед сотками й тисячами років, вияснює причини народження, розвитку й упадку окремих народів і держав, а потім уже робить висновок, якою дорогою мусить іти та чи инша із існуючих держав, а особливо своя власна держава. Учитель математики, повинуючись законам педагогіки, методики і послідовности математичного знання — ніколи не буде викладати учням альгебри без попереднього докладного ознайомлення їх з аритметикою й не буде вчити їх тригонометрії, ненавчивши їх передтим альгебри, геометрії і т. д.

Муссоліні не зруйнував економічного життя Італії, а беручи дійсний стан за вихідну точку, зреформував його, звертаючи велику увагу на інтереси працюючої людности й інтереси держави, як суцільности всіх кляс, відродив староримську енергію, силу духа і особливо економічну експанзію. Поборюючи негативні явища сучасного йому морального, соціяльного й державного життя, Муссоліні і ціла фашистівська організація використовує життєвий досвід старшого італійського покоління і світлі традиції староримського життя, творячи нові форми його, відповідно до змінених обставин сучасности. Отже Муссоліні не почав історії Італії від себе, від своєї організації, а від блискучих сторінок історії старинного Риму.

Отже ані визначний політичний діяч, ані яка-небудь політична партія сьогоднішної Европи не зриває зі своєю історією, з досвідом старшого покоління і не розпочинає історії свого народу від себе.

На великий жаль, цього не можна сказати про наше молоде покоління, особливо-ж про інтелігентну молодь. Вона, не переживши великої трагедії 1914—1920 рр., що впала на плечі покоління того часу, незважаючи на офіри українського народу, складені в боротьбі за своє визволення, нехтуючи великим досвідом старшого покоління, здобутим у військовій боротьбі і в щоденному житті, яка є безперервною боротьбою за існування особисте й за збереження та розвиток національних установ, зри-

ває зовсім з старшим поколінням, відкидає його досвід та патріотизм і розпочинає політичну діяльність і історію українського народу від свого покоління, пересічний вік членів якого не перевищує 18—25 років.

Із всіх наук найбільш складною є наука про державне життя, а для недержавної, поневоленої нації — наука про збереження своїх культурних і національних цінностей і про способи визволення. І дійсно, здибаємо в ріжних народів багато дуже визначних хеміків, фізиків, правників, медиків, природників, механіків і т. д., що подарували світові нові цінні винаходи, теорії і цілі дисципліни, які збагачують людство духово й матеріяльно, але визначних політиків, що твердо й мудро провадилиби свій нарід до добробуту і кращих форм державного життя, можна налічити в теперішних часах на цілому світі, не більше як пять, а політиків світового значіння, що причинились-би до унормування взаємин поодиноких народів і держав, зовсім не видно. Навпаки — багато є людий з великою деструктивною силою, яка вносить розклад у життя власного народу й держави та викликає напруження в міжнародніх взаїмовідносинах.

Тому стремління нашого молодого покоління до опанування освітних, культурних і економічних установ, що служать підвалиною для дальшого розвитку нації і до самостійного ведення національної політики, а рівночасно повинні бути школою державного життя, карности, субординації і т. д. — є великою помилкою політичною, бо ведення політики вимагає найбільшого напруження холодного розуму досвідних наукою і життєвою щоденною діяльністю людей, а такої мудрости молодь не має, бо вона живе ще враженнями, темпераментом, імпульзивністю, нездобувши ще життєвого досвіду. З нерозважности й довіря молоді користають демагоги-маняки, а також фахові провокатори, що підбурюють її до абсурдальних політичних кроків — до бунту проти власних батьків. Вже тим самим нарід ослаблюється. Щоб ще більше його ослабити, підмовляється молодь до політичних актів, що є боротьбою для жертв, боротьбою для політичного спорту. Внаслідок того винищується найбільш ідейну молодь. Нею переповнені вязниці і вона ломиться там і гине — замісць, уоружена найсильніщою збруєю — моральною дисципліною і любовю до своїх батьків, до своєї вітчини, працювати для скріплення сил народу на всіх ділянках його життя і зробити його морально і матеріяльно відпорним проти ворожих затій.

Історія людства не подає ні одного прикладу, щоби поневолений нарід здобув собі визволення тільки імпульзивністю і офірністю молоді в віці 16—25 років, але за те історія учить, що молодь, кермована старшим, досвідним поколінням, творила чуда. Старше покоління поневоленого народу, яке не має такої енергії, запалу, офірности, як молодь, є позбавлене фактичної сили, якою є молодь, і тому не може успішно боронити своїх культурних та національних цінностей, а тим менше—не може успішно вести визвольної боротьби.

Отже тільки спільна, згідна праця старшого й молодшого покоління може витворити умовини для освітного, культурного й національного розвитку недержавного народу. Иншими словами: дві сили — консервативна („старі") і поступова („молоді")— від яких залежить нормальне життя кожної нації, можуть існувати тільки поруч себе і неможна собі подумати одної без другої, бо як-би молодість „знала", а старість „могла", то цілий світ був-би зовсім инший. Тільки ті дві сили можуть створити підвалини для визволення народу. Здобута без таких основ державність, як вчить наш власний досвід, треватиме недовго.

Гарні приклади згідної праці політично досвідного (консервативного) і недосвідного (поступового) нашого громадянства, подає наша історія. А саме: Великий Гетьман Богдан Хмельницький, висилаючи свої дипльоматичні місії до ріжних держав, запрошував до них не демократичних своїх вояків і прибічників, що не мали досвіду в політичних справах, а людей аристократичного походження, що належали до старих українських родів, знали чужоземні мови, вміли поводити себе серед освіченого европейського громадянства і розносили по цілій Европі добру славу про свій лицарський нарід і про Великого Володаря України. Найновійшимже прикладом надзвичайно добрих наслідків згідної співпраці старшого політично-досвідного й молодшого малодосвідного громадянства є Берестейський договір 1918 р. з Центральними Державами, коли неофіціяльним дорадником нашої молодої делєгації був барон Микола Василько, політик старої консервативної школи, що добре орієнтувався в політичних справах Европи й допровадив берестейські переговори до блескучих для нас, як на той час, успіхів. Незважаючи на величезну ріжницю в поглядах нашої мирової делегації, що репрезентувала лівий соціялістичний напрям, і барона Миколи Василька, поміщика і капіталіста, обидві сторони найшли спільну політичну мову, коли справа йшла про далекосяглі національні й державні інтереси Української Нації. Навпаки — відмова Центральної Ради в осені 1917 р. приняти до своєї диспозиції національне військо, організоване в Полтаві Вячеславом Липинським, й видання наказу про його демобілізацію, відмова Президії Центральної Ради при кінці березня 1918 р. відбути спільну конференцію з представниками хліборобів-демократів, що репрезентували національні й поступові, а не революційні течії українських дрібних і середніх хліборобів, уникання Центральною Радою співпраці з поміркованими верствами українського громадянства, які причинились-би до більш рішучої національної політики й до розважніщих кроків у вирішенні земельного питання і в переведенні соціяльних реформ — все це не зміцнило авторитету Центральної Ради і причинилось до повного політичного упадку й повалення її без ніякого майже спротиву з боку війська й народу.

Найбільш яскравим прикладом державно-політичного безглуздя молодих наших політиків були дипльоматичні місії, що висилані були до ріжних держав світа, при „Великому Ісході" за

часів Директорії. Ті місії складені були по партійному принципі, переважно з політичних неуків і малоосвічених людей, що навіть не знали ніякої европейської мови. Місія до одної якої-небудь держави ділилась на групи по скількости партій, що входили в склад місії, і кожна група вела пертрактації з чужою державою на власну партійну руку, деклярируючи, що инші групи не є представниками Української Держави, і дискредитуючи в цей спосіб цілу дипльоматичну місію. Члени місії, партійники, ганьбили і зневажали себе взаїмно, викликали здивування чужинців своїм малокультурним і нетактовним поведенням і дискредитували себе, свою Націю й Державу, що вислала таких представників. Ми дали світові нові засади дипльоматичних місій: партійність складу їх і ведення державних переговорів окремими партіями.

Молоді, недосвідні в державних справах діячі, уникаючи порад мудрих, дозрілих людей, шкодять державному організмові таксамо, як недозрілі, зелені овочі шкодять людському організмові, викликаючи тяжку недугу, а часто і смерть.

Повернення сьогоднішнього нашого молодого покоління задом до батьків і заперечування їхнього життєвого і політичного досвіду в найважніщих культурних, національних і державних справах — свідчить про розвиток серед частини нашої молоді московського нігілізму і місцевого анархізму, про убогість її політичної думки, незважаючи на крикливі гасла, і про фатальний вплив на неї деструктивних людей, котрим залежить на поширенні і поглибленні морального, культурного й політичного розкладу нашого громадянства, щоби лекше уярмити його для користей червоної чи білої, чужої метрополії.

Використовуючи тяжкий досвід мойого власного молодого життя, що перервалось з причини власної нерозважности, злочинної зарозумілости нашого молодого покоління й недогляду байдужного на духові інтереси молоді старшого покоління — покірно прошу Вашу Величність спонукати свій Уряд, щоби звернув пильну увагу на взаїмовідносини між старшим і молодшим поколінням нашого громадянства, простудіював ріжниці їх світоглядів, причини тих ріжниць і способи їх погодження в найголовніщих питаннях нашого культурного, національного й державного життя.

Що торкається моєї скромної студентської думки, яка виникає з докладного знання життя товаришів-студентів і їх духових інтересів, то я вважаю відповідальним старше покоління — батьків за збочення молоді з національної і державної дороги, за розвиток серед неї неробства, за малий моральний вплив на молодь, за необерігання її від анархічних, ріжної шерсти демагогів-маняків і т. п. агітаторів та фахових провокаторів, що притягають до себе молодь, організують і підбурюють її до анархічних чинів, а потім віддають засліплену молодь на поталу...

Коли-б старше покоління дбало нетільки про освіту, але теж про релігійне, моральне й національне виховання молоді серед-

ніх і високих шкіл, стежило за розвитком і формуванням її поглядів, охороняючи її від деструктивних людей, то психіка тої частини нашої молоді, що шукає раю там, де є пекло, і тої, що з закритими очима шукає національної дороги, поповнюючи під впливом демагогів і провокаторів фатальні для себе й цілої нації блуди, засадничо змінилась-би й тоді вся наша молодь йшла-би правильною дорогою національного й державного розвитку.

Оберігання молоді від впливів деструктивних людей мусить бути організоване на цілій дорозі її життя, аж до скінчення високої школи, а саме: в родині, громадянстві, в середній і високій школі. Ліберальні погляди, що молодь по скінченні середньої школи є цілком „дозріла" й може жити без морального догляду, керми і примусу — є для нашого часу, повного провокації, і для нашої молоді, що росла під впливом чужих культур і чужого націоналізму, дуже короткозорі й абсурдні. Немудро ставити нашу молодь у однакове положення з молодю англійською, німецькою, французькою, що виховувалась під непереможним впливом своєї власної, а не чужої традиції, дисципліни, культури й державности.

Наведу приклад зі свойого власного життя.

Організація наших еміґрантів, що складалась із досить солідних, але затроєних лібералізмом людей, заложила за кордоном студентську установу, де студенти мали приміщення, а до того стипендії. Організація мала на меті допомагати нашій молоді студіювати в високих школах, ширити серед неї національні й державні ідеї і приготовити її до майбутньої державної праці. Ця молодь високих шкіл залишена була в бурсі без ніякого догляду. Деякі студенти вели ненормальний триб життя, часто-густо вертали до дому в ночи, спали до 11—12 год. дня, коли відбувались у високих школах лекції, отже мало часу присвячували лекціям і студіям, призвичаювались до неробства. В установі ширились ріжні ідеольогії, крім державницької, і майже всі студенти були в опозиції як до організації, що створила дешеве і вигідне життя для них й видавала стипендії, так і до її ідеольогії. Члени управи організації майже не цікавились трибом життя і духовою пожиточою студентів, бо вважали їх дорослими людьми — панами студентами, не контролювали їх праці, і не вживали жадного моторального примусу відносно тих студентів, що занедбували науку, бо догляд над студентами, контроля їх праці і примус суперечили ліберальним поняттям про студентську вільність і дозрілість.

Наслідком такої недбайливости управи організації як відносно своєї власної державницької ідеольогії, так і відносно трибу життя в студентській установі — студенти витрачали багато часу на творення опозиції до організації і її ідеольогії, на партійні зібрання й політичні суперечки між собою, на часті товариські в бурсі й поза бурсою розривки до пізної ночі і т. п.

Під впливом старших товаришів чинив я те саме. Занедбував науку й обовязки відносно батьків і народу, гроші свої ви-

давав недоцільно й розпозичав товаришам, що користали з моєї доброї товариської вдачі й не повертали мені, а сам голодував. Вплив на мене здеморалізованих товаришів, слабий успіх у науці, бо присвячував для неї мало часу, грижа совісти за прикрости, які я чинив моїм батькам, пригнічували мене морально, а недоїдання зробило своє: занедужав я на чахотку й помер.

Якби існував добрий догляд управи організації над трибом життя студентів в установі, контроля учащання на виклади, товариських стосунків, добрих і злих політичних впливів, — якби вживався, коли треба, моральний примус, студенти рахувались-би з управою організації, яка мала в своїому розпорядженні досить морального й матеріяльного впливу на них. Студенти приневолені були-би провадити більш нормальний триб життя, згідно з вимогами управи, мали-би кращі успіхи в науках, не було-би недоучків і не було-би трагедій, подібних до моєї.

Але хороба лібералізму міцно загніздилась у душах старшого покоління. Воно, очевидно, і вмре ліберальним.

Маю велику надію, що наша молодь високих шкіл, заглибившись у причини моєї трагедії, відкидатиме від себе лібералізм, як отруту для душі нашої нації, уникатиме розкладових ідей і людей, що їх сіють руїнники серед недосвідної молоді, сумлінно працюватиме в високих школах, щоби здобути серіозне знання з обраного фаху і прислужитися своїй нації поширенням і поглибленням освіти, культури, національної і державної свідомости.

З другого боку — молодь наша мусить усвідомити собі, що її зарозумілість в найголовніщих справах нашого життя, яка виникає з недозрілого, недосвідного ума, свавільности і з намови провокаторів, ворогів нашого відродження, причиняється до наших національних катастроф, руйнує наш культурний і національний здобуток і нищить підвалини нашого будучого визволення. Отже молодь, нехтуючи досвідом і мудрістю старшого покоління, здобутими в щоденній боротьбі за існування своє й наших національних цінностей, поглиблює неволю свою й будучих поколінь.

Надаючи велику вагу для нашого національного й державного відродження невичерпаній енергії і офірности молоді та її потенціяльній силі, особливо коли молодю кермує старше, життєво досвідне й політично виховане покоління, дозволю собі завважити, що Уряд Вашої Величности і старше громадянство повинні спрямувати молодь до праці по такій більше-менше програмі:

1. Найголовніщим обовязком молоді високих шкіл є здобуття грунтовного знання в школі. Це є обовязок нетільки супроти своїх батьків і самого себе, але головним чином супроти своєї нації. Докладне і глибоке знання з обраного фаху узброює людину до боротьби за своє існування, творить основу добробуту для одиниць, чинить їх матеріяльно незалежними, а тим самим зміцнює морально, інтелєктуально й матеріяльно цілу націю.

Наша історія наочно свідчить, що культурні й національні

цінности творили й успішно їх боронили від нищення гнобителями тільки люди освічені й матеріяльно незалежні. Існуючі сьогодня культурно-освітні й економічні інституції теж завдячують своє повстання й розвиток людям освіченим і матеріяльно незалежним, котрі створили варстати праці для кількох тисяч працюючої інтелігенції і півінтелігенції, позбавленої можливости праці на державній службі.

Батьки й ціла нація, складаючи великі й часто непосильні офіри для освіти молоді, мають право й обовязок вимагати від неї сумлінних студій, як еквівалєнту своїх видатків і гарантії того, що видатки на освіту молоді не підуть намарно для нації. Для нашої молодої нації, що пробуджується до національного й державного життя, конче потрібні в великій скількости: глибоко освічені політики, економісти, правники, техніки, вчені і т. п., щоби через здобуття інтелєктуального і грошевого капіталу успішно змагатися з иншими націями, що значно випередили нас, за краще будуче й за повне наше визволення.

Занедбування частиною молоді дійсної науки, формальне до неї відношення, себ-то, щоб здобути тільки дипльом, нерозуміння величезної ваги основного знання наукових дисциплін з обраного фаху, позбавляє нарід підвалини, на якій вона може розбудуватись, а саме інтелєктуальних і матеріяльних сил і віддалює момент його усамостійнення державного. Коли молодь високих шкіл нарікає на сучасне старше покоління за те, що воно створило замало варстатів праці для неї, то грядуче нове покоління молоді проклинати буде сьогоднішне молоде покоління за те, що воно нетільки не збудувало міцної основи для розвитку нації, але й дорібком батьків знехтувало і тим продовжило час поневолення.

На кождому українському поколінні тяжить обовязок нетільки оборонити моральні, національні, економічні і державні надбання попередніх поколінь, але і збагатити наш нарід новими цінностями. Споживання тільки того, що вже здобуто, без турботи про завтрішній день для самого себе й грядучих поколінь — свідчить про дегенерацію народу.

2. Вільний час поза наукою наша молодь мусить посвятити піднесенню національної свідомости, освіти й культури нашої сільської і міської людности. Наша інтелігенція творить і може далі творити свої варстати праці тільки серед нашої людности (кооперація, агрономія, адвокатура, медицина, купецтво і т. д.). Тому нетільки із загально-національних мотивів, але і з особистих шлункових інтересів, наша молодь мусить дбати про духові і матеріяльні інтереси простолюддя, про піднесення його на вищий щабель освіти, культури й національної свідомости з рівночасним піднесенням його економічного життя.

Молодь наша мусить звернути велику увагу на ту поживу, що її несе для простого народу. Користаючи з досвіду Наддніпрянщини, де для досягнення комуністичного раю позбавлено лю-

дей релігії, семейного тепла і щастя, вільного руху, права на життя й обернено в невільників — українська молодь, коли вона хоче розвитку українського народу, визволення й перемоги його над иншими народами, не має права нести йому розкладових понять і ідей, котрі є добрі для наших ворогів, а дуже шкідливі для нас.

3. Відносини між молодю високих шкіл мусять базувати на християнській науці: любові, вирозумілости і взаємній моральній та матеріяльній помочі. Особливо-же молодь мусить стежити за тим, щоби товариші не збочували з християнської й національної дороги, дбати про повернення на правильну дорогу тих, що зійшли з правильного релігійно-національного шляху і оберігати товаришів і взагалі молодь од впливу на неї інтернаціональних деструктивних осіб і унеможливити таким особам працю серед нашої молоді, якої недозрілі мозки приймають безкритично ріжні ідеї — добрі й злі, подібно до того, як і губка всякає кожний плин.

Та частина нашої молоді, що піднеслась уже до вищих ступнів релігійної і національної свідомости та зрозуміла погубність для нас інтернаціональних кличів і непочитальних чинів гуртків і поодиноких маняків, хорих на „mania grandioza", мусить оточити решту молоді дбайливою опікою перед агітаторами та провокаторами, спрямувати її думки, духові інтереси до науки взагалі, й до студіювання історії наших національних і державних змагань зокрема, витворити серед молоді моральну й національну дисципліну. Карність в науці, думках, чинах, в приватному й громадському житті, витворює в молоді будучих провідників нації, стовпів відродження її. Неуки, неохайні, анархічні в думці і поступованні, не створили нічого мудрого. А що-ж говорити, коли таке сміття пнеться до „проводу" молоді.

Збереження нашої молоді для культурної, національної й державної праці є питанням надзвичайної ваги, є питанням нашого державного існування. Молодь Наддніпрянщини, що вірила в соціялізм, комунізм і в спасенність єдиного російського революційного фронту, запроторила Українську Державність.

Відношення молоді високих шкіл до старшого покоління, особливо до провідників, авторитетів наших, що вславились многолітною корисною працею для нашого народу, мусить бути основане на пошані до них. Молодь мусить зрозуміти, що праця старшого покоління на досвітках нашого відродження зустрічала великі перешкоди з боку так ворогів нашого відродження, як і з боку наших національно темних громадян.

Тому праця старшого покоління має особливу вагу для нашого народу. Непошанування многолітних працьовників на ниві нашої освіти й культури, провідників, авторитетів, зневажливе відношення до них, свавільне поведення молоді відносно таких осіб, свідчилоби про низький моральний і інтелєктуальний стан молоді, що не доросла до глибшого розуміння невимовно тяжких

умовин історії нашого відродження. Старше покоління нетільки створило культурно-освітні, економічні й фінансові інституції, де молодь має варстати праці, але і поклало підвалини для нашого культурного, національного й державного відродження.

Але і старше покоління, багате культурним і політичним досвідом, а бідне сміливостю, мусить зрозуміти майже непереможний вплив на душу молодого покоління світової війни і революції, затаєної національної образи з приводу розчвертування українських земель, гноблення української людности й нервового шукання доріг до національного й державного визволення. Малочисельне старше громадянство творило національні цінности шляхом компромісу, а молодше покоління в нових умовинах життя, почуваючи більшу фізичну силу свою, у своїм оптимізмі і романтизмі стремить до негайної реалізації в повнім обсягу належних прав.

Получення досвіду старшого покоління з енергією та офірністю молодого покоління, може уздоровити громадське життя, зменшити деструктивні чини і приспішити хвилю нашої перемоги.

4. Молодь високих шкіл — ті майбутні громадські, політичні і державні діячі — будучі будівничі української державности — мусить усвідомити собі, що на світі не було і нема ніякої організації без примусу і карности, особливо не може без цього існувати держава. Тому ще на шкільній лавці молодь повинна взяти себе в карби моральної і громадської карности, повинна сумлінно студіювати, учитись панувати над своїми почуваннями і пристрастями, повинна виробляти в собі сильне почуття відповідальности за свої особисті, громадські, національні і державні чини, щоби приготовити себе до будучої великої провідної ролі в громадськім і державнім житті. Молодь мусить чесно поводитися в особистих справах, прищіплюючи собі засади моральности, а в громадських, національних і державних справах бути розважною, користаючи з порад і досвіду старших, авторитетних громадян, правдивих приятелів молоді і провідників народу, а уникати тих зі старшого громадянства, що демагогією стремлять до дешевої популярности і бажають „рости“ на плечах молоді.

Особливо-ж у стосунках з громадянами инших націй, треба виявляти велику вічливість, культурність і тактовність, бо чутки про чесність, працьовитість, культурність, освіченість, патріотизм якого-небудь народу розходяться по цілому світі, творять добру чи злу опінію про нього, а це дуже заважує на його історії, особливо в часах визвольної боротьби.

5. Моральний розклад народу знаменує собою нехибний упадок його державности і поневолення його другим народом. З огляду на те, що Українці є тепер що-йно на перших ступнях національного і державного обновлення, мусять нетільки уникати морального розкладу, але і всіма засобами боротись з ним. Розклад, що ми його бачили в сусідніх народів, не робить їм чести. Наслідки розкладу бачимо ми вже добре, а саме: занепад добрих родинних відносин, марнотравство, злодійство, лицемірство, деф-

равдації громадського й державного гроша, зневажування й повне непошанування права, безприкладне гноблення освіти й культури поневолених народів, аж до винародовлення їх, впровадження в державне правління системи провокації і т. п. Ясно, що нарід, який відроджується до національного й державного життя, мусить дбати про високу моральність своїх членів, боротися з неморальними проявами й кепськими звичаями, не допускати ріжних злочинів. Молодь, що відзначається вражливістю, почуттям моральности і прагненням всього найліпшого й найкращого — мусить безоглядно боротись з моральним розкладом нашого молодого громадянства, що малпує неморальні вчинки сусідних нам народів, аж до їхнього хаотичного революціонізму, охороняти громадянство від розкладу, прищіплювати йому ідеї вищого громадського й державного значіння. Ми не хочемо й не маємо права, з огляду на самих себе й на майбутні покоління, заслуговувати собі долю инших народів, що на кождому кроці топчуть усі моральні і правні засади приватного й державного життя і сточуються в безодню. Нам не по дорозі з ними! Перед нами світле майбутнє! Певними кроками мусимо йти до нього!

Людина, що досягла вищого щабля культури, звертає велику увагу на чистоту свого тіла, білизни й одежі, недопускаючи їх до бруду, бо з нього родяться галапаси й ріжні тяжкі та інфекційні хороби. Отже культурна людина дбає про гігієну свого тіла. Охайність людини свідчить про ступінь її культурности.

Навпаки — занедбування людиною чистоти свого тіла, білизни, одежі й мешкання свідчить про низький рівень культурности, хаотичність думок і чинів.

Навіть добра вища освіта не є рівнозначна з культурою. Освіта сама по собі не дає культури, а тільки улекшує здобуття її одиницями і цілими націями. Загальна освіта й розвиток російської інтелігенції не були низчі, як в европейської інтелігенції, але рівень культурности був значно низчий. Знання здобувається роками, а культура десятками й сотками років.

Деякі европейські народи віддавна вже звертають увагу на гігієну духа, а ми, Українці, до плекання гігієни духа ще не доросли. Тіло зберігаємо ми від ріжних галапасів і недуг звичайних і інфекційних, лікуємо і дбаємо про здоровий стан його. Але на гігієну духа зовсім не зважаємо. Не оберігаємо ми свого духа від галапасів і бацилів нігілізму російської інтелігенції, анархізму польської шляхти, інтернаціоналізму жидівства, деструктивних думок і чинів, що їх накидали й накидають нам таки наші землячки „татарські люди“ і ворожі нам народи. Дух наш всякає в себе шкідливі для нас деструктивні думки так, як тіло всякає, приймає в себе ріжні інфекційні бацили: дифтерії, шкарлятини, туберкульози, холєри й т. п. Як повітря наповнене ріжними заразками, шкідливими для людського тіла, так і література, преса, наповнені ріжними ідеями, шкідливими для людського духа, особливо для нашого, бо ще не виховали ми в себе відпорности на хороби духа.

Проти хоріб тіла є медицина, проти моральної і політичної хороби духа є поки-що безрадність і знахорство. Тому молодь наша мусить уникати брудів духа, як уникає брудів тіла, мусить прищіплювати собі високу моральність, особисту й національну чесність, які охоронятимуть її від неморальних учинків, мусить розвивати силу волі, здобувати загальну освіту й фахове знання, особливо обережно і критично ставитись до інтернаціональних агітаторів, наємних провокаторів і власних шовіністичних маняків, серед яких ніколи не бракує провокаторів.

Молодь наша має заступити старше покоління і творити далі культурні, національні й державні цінности, отже має охороняти нашу націю від заглади. Боротися за своє особисте існування, за існування своєї нації, за розвиток своєї культури й державности, виборювати права — може тільки людина високо моральна, релігійна, чесна, добре освічена, національно й патріотично вихована. Протилежні цим засадам риси одиниць провідної верстви й цілого народу, а саме: брак моральности, релігійности, чесности, освіти, патріотизму й національної гідности — провадять до занепаду своєї культури, нації й державности, до підбою иншим народом і до рабського стану.

Час відродження нашої нації і державности відзначається великими подвижниками духа й тіла. Ми маємо своїх великих духових провідників, апостолів українства й української державности, своїх чисельних мучеників, що за українство складали і що-дня складають на вівтарі Батьківщини своє молоде і старече життя. Ці мученики невимовно тяжко страдають на Соловках, у Чека, в вязницях деяких держав. До них застосовують як середньовічні так і новочасні удосконалені тортури й інквізиції.

Українство набиратиме з кождим роком ознак ніби релігії, релігійного екстазу, але лиш тоді, коли на його чолі будуть стояти люди великої моральної вартости.

Досвід учить, що коли до українства приставали морально нікчемні люди, збочені з національного грунту, злочинці, політичні авантурники, то вони нівечили й дискредитували українську справу, а наслідком цього була страта нашої державности, поділ українських земель між сусідів, жорстоке переслідування Українців завойовниками подібно до того, як погани переслідували християн в перші віки християнства. Християнство перемогло. Переможе й Українство, але це залежить перш-за все від нашої сьогоднішньої молоді. Як-що вона хоче по мірі свого розвитку піднестися до значіння державних мужів, стати державно-творчою силою — а така амбіція в неї вже народжується — то мусить звертати велику увагу на гігієну свого духа й охороняти його від впливу деструктивних і неморальних ідей і чинів, суперечних нашому релігійному, національному й державному ідеалові.

Зокрема молодь наша не має права брати прикладу з російської молоді, чи молоді инших народів російської культури, що для політичних цілей допускались експропріяцій.

Експропріяції, грабування грошей у листарів, подорожніх купців і т. п. — це чини духово слабих і політично темних людей.

XIV
Лист пластуна Олексія Необережного.

Гарт тіла й духа мододі і її висока моральність є фундаментом для державного відродження недержавного народу.

Сильно, красно, обережно, бистро — СКОБ!!

Ваша Величносте!

1923 року я згинув на вулиці Ужгороду — від нещасливого припадку, в якому моє власне сумління бачить кару Провидіння Божого за нарушення присяги, що її я зложив, приступаючи до дорогого мойому серцю Пластового Брацтва.

Спокусило мене товариство: „приятелі" затягнули на чарку горівки. Захиталась сила мого духа, я не запанував над собою, пішов з ними і випив... А коли зелений змій опанував товариство, то його пяний стан викликав навіть у мене, нетверезого, огиду. Я освідомив собі нікчемність мого поступку: нарушення присяги, брак сили волі, підпорядкування гурткові злих приятелів — і сором огорнув ціле моє єство. Я негайно схаменувся, встав від стола, сів на ровер і поїхав домів... Але на скруті згори стратив рівновагу — упав і, неприйшовши до памяти, того-ж таки дня помер.

Мене з почестями поховали. Співали улюблені мої пісні — щиро пращало мене Пластове Брацтво, плакала молодь і старші, побудували мені памятник та величають мене ще й досі і присвячують книжки моїй памяти; гуртки пластової молоді носять моє назвиско і ставляють мене як зразок иншим, а промовчують причини моєї смерти.

Я в покорі признаюся до свого вчинку, каюся. А якби не нагла моя смерть, я відкривби мій поганий учинок всьому Пластовому Брацтву і наложивши на себе тяжку покуту, перестерігби всіх братів перед великою небезпекою перебування в товаристві людий, що мають нахил до піянства та розпусти і причиняються до ослаблення волі і духа пластових братів. Пласт як організація, що хоче двигнути наш нарід і зробити його державною нацією — мусить перш-за-все відзначатися гартом духа, сталевою волею і давати иншим громадянам приклад достойного поведення.

Моя трагедія нехай буде наукою і пересторогою для всіх пластунів, щоби вони дотримували присяги і незломно ішли до пластунської мети, без огляду на всякі труднощі й перепони.

А метою пластунів є стати сильними не лиш тілом, але передовсім духом. Що-йно тоді, коли кожний Українець і кожна Українка перейметься пластовими ідеями і стане сильна тілом і духом і коли буде жити і думати не лиш про себе, але й про всіх

своїх пластових братів-сестер і всіх громадян, особливо-ж проти тих, що потребують моральної помочі — тоді Українці стануть великою і сильною нацією.

Знаємо з історії, що були народи, які щезли з лиця землі завдяки страшній гангрені духа, якою є самолюбство. Але є і такі народи, як Ірляндці, що переняті християнським альтруїзмом і релігійно-національною містикою, яка підносить їх на високий щабель патріотизму і офірности — отже сильні духом — сотнями літ боролися за спільні національні інтереси і нетільки не впали під рукою сильної Англії, але по впертій віковій боротьбі, здобули собі від неї належні їм права державницької нації.

Першим і основним обовязком пластуна: Любити Бога і свою Батьківщину цілим своїм єством, любити і шанувати свою мову, свою історію, культуру добрі звичаї і обичаї, оперті на християнській моралі й добрій національній традиції, учитися помагати ближнім і показувати свому народові дорогу, на котрій може стати великим і могутнім силою свого духа і тіла; боронити свій нарід твердо і характерно від всякої кривди; підносити його релігійність, освіту й культуру. Але при всій любови до своєї віри й народу, пластун не є засліпленим ворогом инших народів; він шанує кожну віру і націю, о скільки ця віра і нація обмежує себе моральними законами.

Друга важлива засада Пласту є гартування характеру молоді, щоби при всяких обставинах давала собі раду, була певна своїх сил, уміла орієнтуватися у всяких життєвих ситуаціях. Кожний пластун має бути: словний, точний, чесний, чемний, карний, послушний своїй старшині і національним авторитетам, чоловіколюбний і на кождім кроці має поступати по лицарським законам, совісно виконувати всі свої обовязки, а впершу чергу — свої релігійні, національні і державні обовязки.

Нарешті Пласт старається всесторонно і практично підходити до життя, виховувати так молодь, щоби вона знала як найбільше ремесел і всего того, що може їй принести користь в життю. Ощадність, господарність, пожиточність, поміч родині і громаді — це є широке поле для самовиховання і практичної діяльности молоді.

Покірно звертаю увагу Вашої Величности, що на Україні Пласт мало розповсюджений, а в деяких українських провінціях майже незнаний. Адже цей шляхотний рух, що приніс уже великі користи багатьом народам — може колись принести неоцінені прислуги Українській Державі.

Подаю коротку історію цего руху.

Пласт своїм здоровим корінем сягає в часи лицарства того типу, що японські лицарі — самураї. Вони то утворили високо моральну організацію „Бушідо", яка стала підвалиною старого і модерного Япану. Основою цієї організації була: справедливість, любов до ближнього і строгість супроти себе і инших, замилування до науки і мистецтва, правдомовність, чесність і особливо непохитна вірність своєму Монархові.

Ці засади самураїв лягли теж в основу релігійної організації

під назвою „The Boys Brigade", яку утворило духовенство в Глесгові р. 1882. Ціллю цієї організації було: фізично і умово виховувати хлопців в віці від 12 до 17 літ і впоювати в них моральні засади. Помічними засобами були прогульки, забави і військова муштра. Також існували бригади дівочі, але з відповідно зміненою програмою.

Американський письменник і артист-маляр Ernest Thompson Seton оснував в р. 1902 пласт (скавтінг-Skauting for Boys), а світовим організатором пласту став Англієць Robert Baden Powell.

Сетон чудово знав природу і душу дитини. Погляди його на виховання молоді дуже цінні. Він улаштовував табори і тут розвивалась у хлопців самостійність і підприїмчивість. Він відкинув суху науку, запровадив ріжні обряди, романтику і поезію життя, а головною ціллю було виховати молодь здорову духом, моральну і фізично сильну.

Організатор всесвітного пласту Б. Пауель був старшиною англійської армії в Африці і брав участь в війні з Бурами. Тут він переконався, що бурський вояк далеко вище стоїть від англійського, бо був загартований на всі труднощі і невигоди.

Гордого Англійця, що належав до непереможної майже нації, сильно вразив опір Бурів, які своєю довготрівалою геройською боротьбою проти Англії підривали військову могутність Англії і викликали подив і ентузіязм цілого світа. Б. Пауель як людина, що вміє глибоко вдумуватись у причини явищ і робити правильні висновки, прийшов до переконання, що причина витрівалости й завзятости цього маленького народу коріниться в релігійно-національнім містицизмі, в глибокій вірі в правоту своєї справи, в високій його моральности, тверезости, в спортових вправах, що розвивають зручність, звинність, сміливість, влучність—і в розвитку волі, яка гартувалась у Бурів на протязі соток років у боротьбі з природою й дикунами. Незважаючи на те, що Англія, завдяки чисельній і технічній перевазі своєї армії, перемогла Бурів військово, вона не зломила духа їх. Цей дух Бурів переконав Англійців, далеко передбачуючих державників, що гнобити Бурів невільно, і Англійці, в 1½ року після війни, не завагалися віддати їм усю фактичну владу в країні, а за собою залишити тільки зверхню владу і економічні користи.

Пауель використав свій повчаючий досвід, набутий у війні з Бурами, досвід Сетона і його земляка Торо, а також мораль релігійної організації „The Boys Brigade", і взявши основи японського „Бушідо", в р. 1907 заснував світову організацію скавтів, а в р. 1908 написав книгу „Skauting for Boys", яку перекладено на всі мови світа.

В той спосіб повстала всесвітна організація, яка тепер числить понад 2 міліони членів в 40 державах світа.

Пізніще Пласт розповсюднився по всіх краях, а також в р. 1912 Українці оснували пластову організацію.

Ваша Величносте! Ми пластуни знаємо, що хиб в нашій роботі є чимало. Між нами є слабші волею й духом, як от і я, що порушують пластові закони. Але це неминучі промахи кожного руху, я-

кий є в стадії організації — який ще не виробив собі традиції і права горожанства в нашім національнім житті. Звідси плинуть і ті суперечні осуди пластової організації: одні уважають нас комедіянтами, другі обвинувачують нас за державну зраду; треті покладають на нас великі надії — високі-ж достойники Церкви благословлять нас в нашій роботі; а деякі організації кидають на нас камінням та стараються нас розложити. Дехто робить нам закид, що ми „нереволюційні". Але наші засади й постійне стремління Пластового Брацтва до піднесення себе на вищий ступінь моральности, виконування обовязків відносно себе, батьків і громадянства, розвитку волі, подавання громадянам прикладів тверезости, чесности, національної гідности, зєднує нам симпатії і пошану громадянства.

В ніякій державі розвиток Пласту не має такого величезного значіння, як в Українській Державі. На протязі багатьох років наша молодь росла під впливом більшовицьких кличів, які будили найнизчі інстинкти молоді і прищіплювали їй антиродинні і антинаціональні поняття. Ця молодь мусить бути притягнена до Пласту, під його моральний і волевий вплив. Родина і школа не можуть мати на молодь такого рішучого впливу, як пластова товариська організація, що дбайливо та пляново опікується тілом, інтелєктом і волею своїх членів.

Це виїмково важливе значіння Пласту в нашому житті вимагає, щоби українське свідоме й ідейне громадянство, яке розуміє невблаганий прихід для частини нашої нації деградації, викликаної більшовицьким моральним розкладом — посвятило богато праці для організації і розвитку Пласту, користаючи з моральної піддержки Вашої Величности й матеріяльної допомоги Уряду.

Отже для нашого Пласту, що сьогодня вже має за собою не-аби-які моральні і громадські заслуги, відкриваються широкі перспективи перевиховування великої частини нашої здеправованої більшовиками молоді.

З погляду фактичного сьогоднішнього стану Пласту й ролі, яку він має відіграти в нашому житті, не мають ніякого значіння насмішки і закиди, роблені йому — причім закид, що Пласт „нереволюційний", є досить наївним закидом, бо піднесення духа й волі на вищі щаблі ніколи в житті не відбувалось революційно і насильно. Це суперечить природному розвиткові людини. Навпаки — таке піднесення відбувається майже незамітно, десятками років, еволюційно, крок за кроком. За те наслідки родинної, громадської, національної і державницької праці, що виникли з розвитку моральности, сили духа й волі, залишаються в житті на десятки й сотки літ і еволюційно досягають таких ефектів, яких не дає ніяка революція. Висока моральність, сила духа й волі, еволюція — це залізо-бетон у будові національного і державного життя. А революція — це ярке горіння соломи, дерева, фарб і горіючих мінералів. Після того горіння залишається попіл, згарища і великий чад.

Ніяка революція не зробила, наприклад, тверезим народу, що масово вживав алькоголю й фізично та духово деградувався. Натомість значне піднесення свідомости, моральности і волевих імпульсів причинились до того, що деякі народи, як наприклад — Фінляндці, Шведи, надзвичайно мало вживають тепер алькоголю, завдяки чому є фізично і духово здорові й мають високий рівень добробуту. Першим ступнем до нашого духового і матеріяльного відродження є занехання вживання алькоголю.

Отже ми пластуни є реформаторами українського духа, бо в сфері української психіки ми є моторами духового відродження українського народу — ми бажаємо українського духа ушляхотнити і загартувати волю та характер. От якби наші противники приняли тільки одну нашу засаду — не пити алькоголю та не курити, і цей клич зреалізували в житті, то доконали-би великого духового і матеріяльного перевороту, а саме ті сотки міліонів гроша, що видають на алькоголь і тютюн, залишилися-би в національному господарстві нашого краю, за ті сотки міліонів можна було-би розбудувати високі, середні і низчі школи, розвинути національний промисл, торговлю, банки, а в цих інституціях і підприємствах мала-би працю наша інтелігенція.

Вашу Всечесність покірно прошу заопікуватись ласкаво Українським Пластом і уможливити йому заняти таке становище в Українській Державі, щоби мав змогу виконати ті великі завдання, про які я вже згадував, і які далеко перевищують завдання пластових організацій в Англії та в инших державах.

Зміст книжки.

Передмова	ст.	3.
I. Лист скитських королевичів Анахарсма і Скіля	„	4.
II. Лист Князя Ігоря Руриковича. . . .	„	9.
III. Лист Князя Святослава Ігоревича . . .	„	13.
IV. Лист Князя Святополка Окаянного . .	„	17.
V. Лист Князя Андрія Боголюбського . .	„	20.
VI. Лист Царя Івана Грозного	„	25.
VII. Лист Великого Гетьмана Богдана Хмельницького	„	30.
VIII. Лист Гетьмана Івана Мазепи . . .	„	40.
IX. Лист Головного Отамана Симона Петлюри .	„	48.
X. Лист журналіста Александра Саліковського .	„	58.
XI. Лист сотничихи Орисі Завзятої . . .	„	63.
XII. Лист фабричного робітника Івана Бідолахи .	„	70.
XIII. Лист студента Степана Товариського . .	„	75.
XIV. Лист пластуна Олексія Необережного . .	„	90.

Помилки друку.

	замість:	має бути:
Стор. 19, вірш 9 з долу —	Бонеський	Божський
„ 27, „ 21 „ —	її	його
„ 39, „ 1 „ —	освічений	неосвічений
„ 53, „ 15 „ —	равиптеля	правителя
„ 69, „ 8 „ —	уаїнській	українській

В бібліотеці кожного Українця повинні бути отсі книжки:

В. Липинський: **Листи до братів хліборобів.**

„ **Релігія і Церква в історії України.**

„ **Хам і Яфет.**

„ **Україна на переломі (1657 — 1659).**

Д. Дорошенко: **Українська Гетьманська Держава 1918 р.**

Х. Лебідь-Юрчик: **Бюджетове право** (перший державний буджет Укр. Гетьманської Держави на 1918)

М. Забаревський: **Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу.**

Д. Державник: **Катехизм українського державника ч. I і II.**

Збірка статтей: **В. Липинський як ідеолог і політик. Ужгород 1931.**

Всі отсі книжки і інші замовляти в Книгарні „Народнього Базару“ в Перемишлі, вул. Костюшка ч. 5.

Хата батьків Т. Г. Шевченка, 1842 — 1843 рр. (олівець).